

SOUČASNÉ POLITICKÉ MYŠLENÍ
ČEŠTÍ AUTOŘI O ZAPOMENUTÝCH ASPEKTECH
ČESKÉ HISTORIE
MEZINÁRODNÍ POLITIKA

STŘEDNÍ EVROPA

REVUE PRO STŘEDOEVROPSKOU KULTURU A POLITIKU

Šéfredaktor: Rudolf Kučera
Zástupce šéfredaktora: Ivan Štern

Redakční rada:
Petr Anderle, Josef Forbelský, Alexander Fried, Milan Churaň,
Helmut Kohlenberger (Salzburg), Milan Kubes, Bernd Posselt
(Evropský parlament)

Administrace: Jana Jagerová
Tisk a sazba: Grantis s.r.o. Ustí nad Orlicí

Adresa redakce a institutu: Vyšehradská 2, 128 00 Praha 2
e-mail: rudolf.kucera@cmail.cz
ISSN 0862-691 X INDEX 47 407

Vydává: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku
IČO 499676

© INSTITUT PRO STŘEDOEVROPSKOU KULTURU A POLITIKU

Bankovní spojení:
Česká spořitelna
Karlovo nám., Praha 2
číslo účtu 15154379 / 0800
IBAN CZ41 0800 0000 0000 1515 4379
BIC GIBACZPX

Doporučená cena tohoto čísla pro knihkupce je 130 Kč, předplatné 90 Kč.
Cena jednotlivého výtisku v zahraničí je 7 Euro, předplatné 5 Euro.

Zasílání předplatitelům zajišťuje firma SEND Předplatné s.r.o.

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.
Publikovaná stanoviska nevyjadřují nutně názor redakce.

<i>Plánovaná přestavba politického systému se zdařila, ale problémy zůstávají</i>	strana	5
<i>Rudolf Kučera</i>		

Současné politické myšlení

<i>Co dnes znamená konzervativní? První část</i>	strana	10
<i>Andreas Rödder</i>		
<i>Co dnes znamená konzervativní? Druhá část</i>	strana	17
<i>Andreas Rödder</i>		
<i>Co dnes znamená liberální?</i>	strana	24
<i>Michael Zöllner</i>		
<i>Co dnes znamená levicový, co znamená socialismus?</i>	strana	31
<i>Norbert Seitz</i>		
<i>Levicový populismus jako výzva</i>	strana	39
<i>Tilman Mayer</i>		
<i>An den Grenzen der Wissenschaft</i>	strana	44
<i>Helmut Kohlenberger</i>		

Čeští autoři o zapomenutých aspektech české historie

<i>Spannismus</i>		
<i>– opomíjená ideologie sudetských Němců</i>	strana	56
<i>Václav Chyský</i>		
<i>Studená válka a mezníky</i>		
<i>v české exilové politice 1948-1989</i>	strana	88
<i>Jan Cholínský</i>		

Mezinárodní politika

<i>Íránský atomový program a hrozící válka na Blízkém východě</i>	strana	111
<i>Ralph Rotte</i>		
<i>Turecké blízkovýchodní angažmá</i>	strana	120
<i>Jan Šenkýř</i>		

Plánovaná přestavba politického systému v Čechách se zdařila, ale problémy zůstávají

Rudolf Kučera

Český stranický a politický systém se dostal v posledním desetiletí do podoby, která už vlastně nikomu nevyhovovala. Ani občanům, ani podnikatelům, ale ani politickým stranám samotným. Byl to totiž systém, založený na korupci, přičemž její míra dosáhla své hranice. Vše bylo jen kalkulováno, vyvažováno tak, aby si všichni našli svůj podíl na zisku, o společensky důležitých hodnotách se už nediskutovalo, politika se vyprázdnila a odehrávala se jen v ritualizovaných střetech pro veřejnost, v jejichž pozadí ovšem působili lidé, vyřizující nekalé obchody, jako například Pavel Němec. Většina novinářů se tomu přizpůsobila, psala buď pro jednu nebo druhou politickou stranu či frontu, mnoho z nich ztratilo svou intelektuální a morální nezávislost a pouze společnost bez hlubšího důvodu polarizovali. Někteří politikové byli například demonizováni, jiní adorováni. Je jisté, že jistá míra korupce existuje v každé zemi, v některých dokonce obrovská, západní demokracie však mají v sobě nastaveny jakési hranice, meze, které nelze bez následků pro politický systém překračovat. V politologické literatuře není doposud toto téma náležitě zpracováno, ale v politické praxi je už prokázáno. V podstatě jde o to, že z hlediska demokracie je zásadní volná soutěž politických stran, která je ústavně garantována, ale z hlediska praxe korupčních systémů je tato soutěž podvazována a deformována. Strany, které se dostanou k moci, toho totiž nevyužívají k prosazení obecně prospěšných cílů, či reforem, ale ke svému obohacení či obohacení svých členů. Proto se snaží volnou soutěž politických stran omezit, aby si mohly užívat svého výsadního postavení co nejdéle. To jim totiž přináší v podstatě neoprávněné výhody a zisky. Pokud je politický systém korupční, snaží se zapouzdřit, uzavřít vůči vnějším vlivům a uvnitř postupně odbourat rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Všechny tři moci propojit korupčními vazbami.

Co se týká ekonomického prostředí v takovémto systému, je třeba uvést následující: téměř každá veřejná zakázka musela mít svou politickou kryšu a nabyvatel zakázky musel odvést větší nebo menší procenta ze zakázky zadavateli. Některé západní firmy, podnikající v postkomunistických ze-

mích, ale samozřejmě i ve všech zemích třetího světa, si proto vytvářely zvláštní černé fondy pro korupci, aby vůbec na trhu v těchto zemích uspěly. Celkově to také zakázky prodražovalo a jejich cena se někdy postupně zvyšovala až o padesát procent. Jedním z důsledků bylo, že podnikatelé, ať již domácí nebo zahraniční, kteří začali pokládat podnikání v dotyčných zkorumpovaných zemích za vyloženě rizikové, stěhovali svá sídla do zahraničí, kde nejsou konfrontováni s takovou nestydatou žravostí politických stran. Nedostatečná ochrana zahraničních investic se pak také stávala předmětem arbitráží proti státu atd. V Čechách došlo také k tomu, že některé velké firmy poskytovaly peníze raději oběma velkým stranám, aby si pojistily politickou kryšu pro každý případ. Například známý podnikatel Kočka spolupracuje jak s ČSSD, tak s ODS. Jenže požadavky politických stran se stále zvyšovaly, strany chtěly víc a víc. A tady se poprvé dostali do zásadnějšího sporu podnikatelé a politické strany, které začaly být vnímány jako parazité, ačkoli se stále více propojovaly s obchody, včetně těch s mafiánským pozadím.

Politické pozadí tohoto vývoje

Dvě největší politické strany, ODS a ČSSD nastolily před lety opoziční smlouvou prostředí, které už umožňovalo pouze permanentní a stále se prohlubující korupci. Děly se o státní zakázky, rozdělovaly si mezi sebou posty ve státní správě, dělily si vliv ve všech oblastech, v masových médiích, správních radách, ve vedení nejrůznějších podniků atd. Původní smysl tzv. opoziční smlouvy, nastolit stabilnější politické a tím i hospodářské prostředí, byl pervertován do podoby, která přestala být akceptována velkou většinou společnosti. Obě strany totiž opustily jakoukoli potřebu nastolování širšího společenského konsensu o základních otázkách stavu společnosti a jejího dalšího vývoje, což je jedním z poslání politiky, a bez ohledu na cokoli dalšího se více či méně proměnily v loupeživé skupiny, usilující jen o majetkové zisky své a svých členů. Bylo proto jen otázkou času, kdy někdo vymyslí a připraví plán, jak je obě oslabí a donutí je zařadit se mezi ostatní.

K bezohledné nadvládě dvou politických stran patřilo také jejich soustavné marginalizování menších stran. Nové strany vznikaly hlavně v pravém politickém spektru, ale ODS je z jakýchsi sebezáchovných důvodů opakovaně vytlačovala na jeho okraj. Strany jako KDS, ODA, Unie svobody

a naposledy Zelení postupně vznikaly a mizely ze scény, protože si neuvědomily, že pro ODS nemohou nikdy být rovnocenným partnerem, ale pouze účelovým spojencem proti ČSSD. Nebyly ochotny jít do opozice, protože si namlouvaly, že by tím opět umožnily nějakou novou variantu velké koalice. Přitom bylo jedinou reálnou možností spojení menších stran, o něž se pokoušela svého času Trojkoalice Unie svobody, KDU-ČSL a ODA, a která se realizovala po letošních volbách na Slovensku. KDU-ČSL si zase zvykla na pohodlnou pozici strany, která bude vždy přizvána do nějaké koalice, ať již s ČSSD nebo ODS. Zlomila jí až aféra Čunek. Tento předseda strany byl vystaven vážnému podezření, že přijal jako starosta Vsetína úplatek od místního podnikatele a namísto toho, aby nechal toto podezření řádně vyšetřit a na tu dobu opustil vládu Mirka Topolánka, setrval ve vládě a tzv.justiční mafie, která byla mezitím zmobilizována, jeho případ potopila. Nejvážnější chybou vedení KDU-ČSL bylo, že za předsedou Čunkem vytrvale stálo, v důsledku pak strana přišla o rozhodující část svých voličů a nedostala se vůbec do parlamentu. A to všechno jen kvůli tomu, že viděla v Topolánkově vládě v dané chvíli jedinou možnou vládní koalici. Být v opozici je totiž v našem nedospělém politickém systému stále jakási nevýhoda, spočívající prý především v odstavení od vlivu a šanci. Proto Zelení pod vedením Martina Bursíka nechtěli po volbách jít do opozice, proto se KDU-ČSL držela v Topolánkově vládě, až je to obě zničilo. KDU-ČSL pak udělala ještě tu chybu, že nešla do Fischerovy vlády, která byla zdaleka nejoblíbenější ze všech vlád, a zmizela z médií. Její nepřítomnost v parlamentu je ochuzením politického spektra, ale není koncem této strany, protože se stále ještě může o velkou rodinu evropských křesťansko-demokratických stran a znovu se postavit na nohy.

Velké strany se vzájemně likvidují a napomáhají tím změně

V roce 2009 se obě velké strany nakonec vzájemně vyřadily od moci poté, co se ODS udržovala u moci jen otevřenou politickou korupcí pomocí tzv.přeběhlíků a hnala se pod Topolánkovým vedením za chimérou, že může dělat co jí zlíbí. Vládu ODS a její koalice pak zase odstavili přeběhlíci, které získala ČSSD s pomocí prezidenta Klause. Tím se otevřela možnost vytvoření sice přechodné, ale jinak řádné vlády v čele s Janem Fischerem, která byla sice pod tlakem obou velkých stran, ale její předseda ukázal, že je možné se v politice chovat slušně a korektně. Tehdy mohla veřejnost názorně poznat, že arogance a velmocenské jednání pánů Topolánka a Pa-

roubka není jedinou normou politického jednání. Fischerova vláda utvrdila veřejnost v názoru, že je možné a dokonce nezbytné hledat alternativu a proto lze říct, že bez ní by se proměna českého politického systému neodehrála. Současně se totiž zrodil plán na potlačení dominantního postavení ODS a ČSSD na politické scéně pomocí dvou nově vytvořených stran TOP 09 a Věci veřejné. Je zjevné, že za oběma stranami stojí domácí i zahraniční investoři, kteří mají vitální zájem na změně poměrů, na přestavbě politického systému a výrazném omezení korupčního jednání v Čechách. Strany, založené na soukromém kapitálu jsou u nás do značné míry novým fenoménem, ale rozhodně je to lepší než strany, které tunelují stát. Někteří kritikové poukazují na to, že se vlastně jedná o podnikatelský projekt a ne o tradiční politické strany. Jenže kdyby nebylo velkých tradičních stran a jejich dlouhodobého zneužívání otevřeného politického prostoru, ignorování občanských iniciativ a potlačování občanské společnosti, nevznikly by nové politické strany jako podnikatelské záměry. Ukázalo se také, že voliči nejen stále ještě oceňují slušnost a korektnost, jako v případě Karla Schwarzenberga, ale jsou i ochotni dát šance změně, i když si málokdo dovede představit, jaké konkrétní výsledky tato změna přinese.

V politice není nic definitivní

Hesla o zastavení zadlužování nelze příliš brát vážně, za prvé proto, že zadlužení České republiky v porovnání s jinými zeměmi není nijak dramatické a za druhé, skutečně zastavit zadlužování není ani možné dokud se ekonomika znovu nerozběhne, což ostatně nezáleží jenom na české vládě. Mnozí se obávají, že úspory se budou konat na účet těch chudších nebo rodin s dětmi. Je to docela dobře možné, jenom mějme na paměti, že žijeme v demokracii a jedním z jejích principů je odvolatelnost vlády. A pak také to, že opozice má silné postavení v parlamentu a neexistuje žádná vládní koalice, ať už u nás nebo v Evropě, která by byla, když přijdou větší problémy, stále stejně svorná a ve shodě jako je při svém sestavování. Mějme zkrátka větší důvěru v demokracii, založenou na svobodných občanech. Poslední události ukázaly, že v dnešní době nejsou hlídacím psem demokracie masová média, ale už jenom svobodní občané, kteří nejen že jdou k volbám, ale nesnaží se volit jen menší zlo, nýbrž nejlepší variantu. Mohou se mýlit, ale to nic nemění na tom, že byli přesvědčeni, že dokážou navodit změnu. Buť třeba jenom kroužkováním na kandidátních listinách,

kdy se jim podařilo nepustit do sněmovny takové typy jako jsou Pavel Severa a Ivan Langer.

Volby ve střední Evropě v roce 2010 vejdou do dějin tohoto regionu, protože v Čechách a na Slovensku byly přes svou převahu poraženy socialistické strany, které už slavily vítězství. Nakonec přestože volby vyhrály, musely jít do opozice, protože se dokázaly spojit pravicové strany a vytvořit vlády. V Maďarsku pak zvítězila jedna pravicová strana s velkou převahou a získala dokonce ústavní většinu. Tento vývoj staví některé zásadnější otázky. Zaprvé, proč v době krize nezvítězily strany, které slibovaly zachovat stávající sociální systémy a naopak uspěly strany, které hlásaly nutnost úspor a omezení výdajů státu? Odpověď může být docela jednoduchá: protože socialistům voliči nevěřili, jejich sliby budily nedůvěru, protože si málokdo dovedl představit, jak se dají v dané době splnit. Naopak nutnost šetřit byla a je obecně uznávána, odpovídá zdravému lidskému rozumu. A nikdo navíc nevěděl, kde a kolik se vlastně bude šetřit. Pro mnohé to jistě bude nemilé překvapení. Ale na druhou stranu brzy uvidíme, že se všechny plány dají korigovat, pokud se proti nim postaví dostatečně pevná a přesvědčivá opozice.

Červenec 2010

Co dnes znamená konzervativní? První část

Andreas Rödder

„Jsem konzervatívec,“ doznává se nejlepší německý moderátor noční talk-show. „Konzervatívec má bibli, Goetha a vkladní knížku. Liberál, který si uvazuje pestrobarevnou kravatu a tancuje na zahradních slavnostech, chce tak předvést, jaký není kdovíjak otevřený,“ říká Harald Schmidt. Bible, Goethe a vkladní knížka – je to konzervativní?

Co je konzervativní? Na trhu s myšlenkami se tento směr vyznačuje nejednotností a nejednoznačností. Konzervativní světonázorový postoj se používá jako jiné slovo pro opatrné; hodnotově konzervativní zas zní přinejmenším s jistou váhavostí kladně, strukturálně konzervativní naproti tomu budí představu něčeho velmi vyostřeného. Když hromadné sdělovací prostředky mluví o „konzervativcích v Unii“, pak to zpravidla znamená asi tolik jako „nereflektovaní tradicionalisté“, národně až nacionalisticky orientovaní, zaměření na stát práva a pořádku a na určitý, jak sami říkají, tradiční obraz rodiny a ženy v ní. V poslední době ale pojem konzervativní prožívá protichůdnou konjunkturu: Udo di Fabio se ve Frankfurter Allgemeine Zeitung zeptal zcela pozitivně: „Co je konzervativní?“, a čtyři mladí z nástupnické generace Unie útočně požadují „moderní občanský konzervatismus“ pro celou CDU.

Otázka je stará jako sám konzervatismus, a proto začneme pohledem do jeho historie. Je v ní mnohé nejasné, už samo stáří toho, co nazýváme „konzervativní“. Jedni říkají, že konzervatismus vznikl v novověku jako protichůdné hnutí vůči byrokratickému absolutistickému státu. Jiní zas tvrdí, že se zrodilo jako protichůdné hnutí vůči racionalismu osvícenství a vůči radikalismu Francouzské revoluce. Obojí je svým způsobem správně. Obojí nás posouvá kupředu: od samého počátku se konzervatismus zaměřoval jednak proti dominanci státu nad společností a jednak proti dominanci racionalistické teorie nad pragmatickou zkušeností.

Vylepšení stávajícího

Edmund Burke ¹⁾ platí za programového otce konzervativců, přičemž on

1) Edmund Burke byl irský spisovatel, politický vědec, zaměřený na politickou filosofii, člen Dolní sněmovny britského parlamentu, žil v letech 1729 – 1797. Dodnes je považován za otce konzervatismu, ačkoli patřil politicky celý život do tábora

sám žádný konzervativní program nezpracoval. Jeho *Reflections on the Revolution in France* (*Úvahy o revoluci ve Francii*) představují spor s duchem Francouzské revoluce, Burke rozvíjí celý vějíř myšlenkových cest, které jsou konzervativcům vlastní. Tak příkladně nejde o zabetonování statu quo, ale o obezřetné zlepšování stávajících poměrů tak, aby to podstatné zůstalo zachováno.

„Nemůže být větším omylem,“ pronesl 14. vévoda z Derby (Earl of Derby) ve své vládním prohlášení v březnu 1858 před Dolní sněmovnou britského parlamentu, „jako mít za to, že konzervativní vláda znamená nehybnou vládu. /.../ V politice musíme sledovat tentýž směr jako ve všech ostatních věcech: trvalý pokrok, zlepšování stávajícího, přizpůsobování se měnícím okolnostem a potřebám společnosti.“ Anglický konzervatismus byl parlamentní a připravený k reformám, přitom ale mu šlo při veškeré připravenosti k reformám o „odpor vůči radikalismu“. Tak praktikoval Benjamin Disraeli v druhé půlce devatenáctého století politiku konzervatismu, radikálně antiradikálního, a podobně jako Otto von Bismarck v Prusku řekl: „Pokud má vypuknout revoluce, pak ji raději budeme dělat, než abychom ji jen strpěli.“

Konzervativci v Německu byli ve své většině ale jinak zaměřeni. Nenačázeli cestu na půdě moderní průmyslové společnosti. Antiparlamentárně, nacionalisticky, nakonec zcela populisticky pomáhali zničit po první světové válce Výmarskou republiku a Hitlerovi do sedla. Opravdoví konzervativci to sice byli, ale až nakonec činili, co skuteční konzervativci měli činit od samého počátku: bojovali proti Hitlerovi a jeho naprosto arogantnímu teoreticky deduktivnímu radikalismu. Přesto ale byl prusko – německý konzervatismus v roce 1945 zdiskreditován.

Ve Spolkové republice prožil konzervatismus svéráznou renesanci a to ve dvou směrech. Jednou směrem ke křesťanské demokracii, v níž se spojily proudy křesťanské, občansko – liberální a občansko – konzervativní. Tak se propojilo občansko – liberální a občansko konzervativní myšlení s myšlením křesťanského sociálního učení – třeba Hans Maier a Paul Kirchhof se sešli v tomto směřování. K tomu přičtíme proud, spíše filosoficko duchovní, liberálního konzervatismu, který představují Hermann Lübbe, Odo Marquard nebo Robert Spaemann. Věvodili staršímu, antidemokratickému konzervatismu na půdě ústavního uspořádání, spolkově republikánského, a zasazovali jej do rámce moderní průmyslové společnosti. Tím

liberálních whigů a zastával řadu liberálních postojů (pozn.redakce).

způsobem získala Spolková republika pod vedením Konráda Adenauera a Ludwiga Erharda světu otevřeně, liberálně konzervativní zdůvodnění, které v posledních desetiletích zažilo zásadní vnitřní proměnu: jednak díky globalizaci s jejím masivním tlakem se ekonomicky přizpůsobit a jednak v důsledku zásadní pluralizace a individualizace forem života. Proměnu, vedoucí k rozpouštění všeobecně přijímaných povinností a „rozbití nezpochybnitelných jistot“ (Zygmunt Bauman).

Proměnlivý a trvající

A konzervatismus? Konzervatismus byl vždy – a nemůže tomu být jinak – spojen se současností. Byl vždy dítětem své doby. Vždy měl vztah ke skutečnosti, aby tak musel nově vymezovat a měnit svůj vztah vůči pokroku a moderně, aby proměnu pouze neprotrpěl, ale spoluvytvářel, aby tak byl nejen včerejškem, ale i dneškem a zítřkem. Konzervatismus se proto neustále proměňuje a proto také nemá žádné konstantní, fixní obsahy – z toho důvodu se „příliš mnoho duchů /.../ z mnoha důvodů pokoušelo uchránit příliš mnoho věcí“ (John Pocock).

Konzervatismu nevadí žádné neměnitelné obsahy, jako způsob myšlení se opírá o určité obsahové základní předpoklady: za prvé o obraz člověka, za druhé o způsob myšlení a za třetí o spojení mezi občanskou společností a subsidiaritou, o občanskou svobodu a o sociální odpovědnost. Může to zpočátku znít teoreticky, ale uvidíme: cesta k praxi je krátká a konzervatismus není žádný snílek mezi nebeskými hvězdami, ale kompasem pro zcela konkrétní politické myšlení, rozhodování a jednání.

Obrazy člověka ve srovnání

V základech veškeré politiky leží obraz člověka. Konzervatismus a křesťanské sociální učení se proto mohly propojit, protože se mezi konzervativním a křesťanským obrazem člověka nenachází nijak zásadní rozdíl. Naopak konzervativní obraz člověka je odrazem křesťanského. Z různých pohledů na obraz člověka bych chtěl vypíchnout dva, méně zahleděné do dějin konzervatismu, více však do naší současnosti. Za prvé chápání člověka jako osoby a za druhé její opodstatnění pouze jejími výkony a užitkem. Odtud se odvozuje základní kategorie, nacházející se ve všech obrazech, totiž lidská důstojnost. Toto podepisují v dnešním Německu představitelé všech politických směrů. Ale co to znamená lidská důstojnost? Co znamená nemít vládu nad životem – ve vztahu k potratu, k diskusím nad pomocí umřít a k již neufinancovatelným sociálním systémům, ve vztahu

k opakujícím se diskusím nad embryonálními kmenovými buňkami? Tady konsensus rychle přestává. Zde se stává důsledný konzervatismus se svou důslednou ochranou života velice rychle nepřijemným. V těchto základních otázkách života je konzervatismus, který je jinak velice pragmatický, naprosto radikální.

Křesťansko-konzervativní obraz člověka – to za druhé – se vyznačuje dalším hlediskem, které chci poněkud důkladněji probrat. Člověk, o kterém my právě hovoříme, je současně nedokonalý. „Tenká je vrstva civilizace nad bouřící lávou lidských vášní,“ tak psal v pořadí třetí markýz ze Salisbury v roce 1857. Ne že by člověk byl od základu špatný, to bych rád poněkud popravil, ale křesťansko-konzervativní obraz člověka je tvořen nezrušitelně nedokonalou lidskou přirozeností. To znamená: člověka nelze zdokonalit – což zcela konkrétně znamená, že konzervativní myšlení se staví proti všem návrhům „nového člověka“ (a proti všem pokusům dosáhnout jeho konečného dokonalého stavu). Proto se stavěl ve dvacátém století především proti rasovému učení nacionálního socialismu a proti třídnímu učení komunismu, případně socialismu. Uvedený směr odporu v dnešní politické debatě je méně významný, než je v debatě bioetické. Neboť je to právě genetická technologie, která nám slibuje pomocí zásahů do dědičnosti vytvořit „nového člověka“. I zde je konzervativní pozice stejně tak jasná jako konkrétně nepohodlná: člověk si nesmí namýšlet, že by se stal Tvůrcem – z morálního hlediska to nesmí, z praktického zas nemůže.

To je další důsledek nezrušitelně nedokonalé lidské přirozenosti: člověk je jen nedokonalým i v situaci, kdy by měl svět utvářet. Konkrétně: nevidíme až na konec a neznáme budoucnost. Konzervativci vědí, že co se nám dnes zdá jako správné, může se na druhý den proměnit v pravý opak. Zní to abstraktně, ale má to výrazně praktické politické důsledky: konzervativci nebudou chtít svět podle určitého modelu přetvářet – mohlo by se totiž na druhý den ukázat, že jej utvářeli zcela falešně. To platí – a můžeme zde uvést celou řadu historicky reálných příkladů – pro plošné bourání historických jader měst ve prospěch tak zvaných „měst, vlídných k autům“. Namísto toho jsme rádi, když stará centra měst zůstanou stát.

Myslet konzervativně znamená zacházet se stávajícím obezřetně, zlepšovat pragmaticky, aniž bychom sahalí po radikálních řešeních a holosecích – všeobecně to představuje politiku, která je prováděna „pod dohledem“ a nechává se vést kardinální ctností: uvážlivostí, anebo, jak Erwin Teufel nazval svoji knížku, uměřeností a středem.

Rozdíly v myšlení

Konzervativní myšlení je hluboce zakořeněno v zásadním západním sporu, v univerzálním sporu o vztahu mezi všeobecným a zvláštním, sporu, který sahá až do dob antiky a dodnes zásadně ovlivňuje rozdílné způsoby myšlení – jde o tradici platónského myšlení ve vztahu k aristotelsko – tomistickému realismu (i to zní nakonec daleko méně abstraktně, než se na první poslech zdá). Platónské myšlení v jádru tvrdí, že všeobecné ve své existenci předchází zvláštnímu, že myšlenky mají přednost před skutečností. Toto myšlení své úvahy vede od obecného k zvláštnímu, od myšlenky, od teorie, od modelu. Není však konzervativní. Konzervativní myšlení se odvozuje z tradice Aristotelovy a Tomáše Akvinského: obecné podle ní neexistuje před, ale pouze uvnitř zvláštního. Toto myšlení uvažuje od zvláštního k obecnému, vedeno zkušeností, místo aby se obracelo k teorii anebo k modelu²⁾. Myslí induktivně, namísto aby myslela deduktivně, následuje raději instinkt než striktně racionální logiku.

„Pocit a zkušenost nás učí,“ tak promluvil Austen Chamberlain v roce 1924 před anglickou Dolní sněmovnou, „že lidská přirozenost není logická a že díky moudrému zřeknutí se toho, aby věci hnala až k jejich logickému konci, nachází cestu k mírovému rozvoji.“ Takové myšlení – na opačné straně nezucitelných základů – je pragmatické a není radikální. Odpovídá tomu i chápání politiky ze strany konzervatismu: úkolem politiky v tomto smyslu je vytvářet podmínky pro úspěšný život. Jak se ten dál sám utváří je záležitostí každého jednotlivce. Zní to možná banálně. Je to však zásadně něco jiného, než kdybychom naplňovali teoreticky deduktivní model. Jak ústřední je tato myšlenka, to si uvědomují všichni postižení z NDR – ale my uvidíme, že tento zásadní rozdíl v myšlení má výrazný význam i v naší současné politice.

Vůdčí obraz takového konzervatismu není tedy důsledná radikální teorie, ale *common sense*, opírající se o zkušenost. Jde tu o další ústřední pojem konzervativního myšlení, který svou historií sahá až k Aristotelovi, jde o koncept středu mezi dvěma extrémy, koncept, který se opírá rovněž o kardinální ctnost – uvážlivost. *Common sense* má přitom v anglosaské

2) Zmíněný postup uplatňuje informatika, když si klade si za cíl vytvořit skutečnosti odpovídající počítačový model. Analýzu vždy začíná mapováním extrémních situací prostředí, které má být zpracováváno a řízeno následným počítačovým systémem. Už ze zkušenosti ví, že každá extrémní situace v sobě obsahuje i situaci normální (tedy obecnou), zatímco normální (obecná) situace nevypovídá naprosto nic o možných, tudíž reálně se vyskytujících extrémních výkyvech – poznámka překladatele.

jazykové praxi další rozsáhlý význam, než jak zní jeho německý překlad - zdravý lidský rozum. *Common sense* není jen praktické *savoir faire*, ale má sociálně – mravní rozměr, obsahuje – většinou nevyslovovanou – všeobecně zavazující představu o „špatném“ a „správném“. V tomto smyslu je v Anglii *common sense*, když na něco musíte čekat, vytváří se fronta tak, že se poslední stává až na konec a nespekuluje, jak by se dostal k pokladně číslo dvě rychleji než k pokladně číslo čtyři. Tento *common sense* přesahuje praktická hlediska postupu fronty před pokladnou: cpát se dopředu je něco, co se nedělá a obsahuje základní představu o jednotlivci a společnosti.

Kdo ale určuje, co je *common sense*? Můžeme se také ptát, kdo dává „míře a středu“ míru? Pro to, co je *common sense*, neexistuje žádné konečné učení, ale jen praktická a o zkušenost se opírající shoda, která samozřejmě musí neustále být opakovaně prověřována, aby se nestala svévolí jedněch proti druhým. *Common sense* v tomto všeobecném smyslu představuje jádro toho, co můžeme pojmenovat „*Leitkultur*“ (v doslovném překladu vůdčí kultura - pozn.redakce) - pragmatická shoda o pravidlech hry a základech společného žití, avšak ne jako ideologie, která druhé vylučuje, ale jako základní postoj, který uvažuje zevnitř společnosti. Vůči tomu se ocitá pojetí, které nevychází zevnitř, ale z okrajů a podle toho také argumentuje: jde o radikálně konstruktivistickou ideologii tolerance, která vidí diskriminaci na každém rohu a sama tak získává stále silněji netolerantní, až represivní rysy. Spolková předsedkyně německých Zelených před časem prohlásila, že se biskup Mixa ³⁾ se svým obrazem ženy ocitá na hraně ústavy (mínila tím mimo ní), a současně kritizovala otázku, spojenou s problémem muslimek, donucovaných k manželství a dovážených k tomu účelu do Německa, jako otázku západoněmecké netolerance a stigmatizace. Nová tolerance sama určuje standardy toho, co musí být tolerováno, a současně diskriminuje všechno, co jí neodpovídá.

Je nade vše jasné a debaty kolem „*Leitkultur*“ o tom svědčí, že dosavadní společenská shoda o tom, že existuje celospolečensky přijímaný *common sense*, se ve skutečnosti mýlí. Ukazují to i debaty kolem stavby mešity

3) Tehdejší augsburgský biskup Mixa se 22. února 2007 ohradil vůči prorodinné politice, praktikované spolkovou vládou. Vadilo mu na ní, že vychází z představy rodiny, kde oba vydělávají, takovou rodinu označil za „ideologický fetiš“ a ženu v tomto pojetí za „stroj na rození dětí“. Obojí pro něj bylo naprosto nepřijatelné. „Tyto plány jsou škodlivé pro děti i rodiny. Jsou jen jednostrannou fixací na aktivní podporu výdělečné činnosti matek s malými dětmi,“ prohlásil ve svém kázání. (poznámka překladatele)

v Kolíně: buď jsou ovlivněny přehnanou a neomezenou tolerancí, nebo, pokud jde o postoje proti plánované stavbě, podivnou bezmocnou argumentací, která se ohání podružnostmi, aniž by byla vedena diskuse o základních otázkách společnosti a jejího sebechápání – na konci přece jen šlo o stavební právo. Nejde v dané chvíli jen o tuto konkrétní diskusi, jde i o jiné zjištění: ve společnosti a také uvnitř jejich velkých seskupení, nenarážíme na obecně zavazující pocit, který by nám pomáhal při posuzování, co je špatně a co je dobré

Die politische Meinung, srpen 2008

Andreas Rödder, profesor nejnovějších dějin na Univerzitě Johannese Gutenberga v Mohuči a člen představenstva Nadace Konráda Adenauera – Konrad Adenauer Stiftung

Přeložil Ivan Štern

Co dnes znamená konzervativní? Druhá část

Andreas Rödder

„Pouhá čísla, to je jen takové páté přes deváté,“ věděli konzervativci 19. století. „Lži, prokleté lži, statistiky,“ tak měl stupňovat Benjamin Disraeli, a i kdyby to nemělo souhlasit doslova, je to trefně vyjádřené. A dnes? Čísla a kvóty na všech stranách: pětatřicet procent míst v jeslích, čtyřicet procent studujících, padesát procent žen, ve Freiburgu a v Kostnici osvobozují od studijních poplatků studenty s IQ nad 130 bodů, rodinná politika pracuje s počtem kontaktních minut mezi rodiči a dětmi. Statistiky OECD uvádějí každou zemi do naprostého vytržení. Parlamentní tajemník spolkového ministerstva vzdělávání si proto stýská, že shledává čtyřicet procent studujících v jednom ročníku lepší než je 37 procent. „Ještě že něčí,“ tak to komentuje Jürgen Knaube ve Frankfurter Allgemeine, „padesát nebo šedesát procent, což by mohl říci stejně tak dobře, protože mezi ‘lepší’ a ‘více’ nedělá žádný rozdíl. Více je jednoduše lepší.“ Máme vládu čísel namísto vlády smyslu. Konzervativci vědí, že to je ne-smysl.

Jistý americký kolega před krátkou dobou projížděl Německem a jeho univerzitami. Radoval se z fungující infrastruktury země, v níž by se záplavová katastrofa typu New Orleans zcela určitě nemohla stát – v zemi, jejíž podfinancované univerzity přinejmenším v duchovních vědách vzdělávají své studenty na špičkové úrovni, takže by mohli na amerických top-univerzitách klidně držet krok. Jsou vzděláváni k samostatnému kritickému posuzování, což představuje nepodcenitelnou výhodu německého univerzitního prostředí.

Avšak: tato čísla ve srovnání OECD nesouhlasí – a proto má být systém přetvořen podle amerického modelu, pochopitelně bez finančních prostředků, které americké univerzity mají k dispozici. Aby vznikly také německé top-univerzity, zahájila spolková vláda excelentní iniciativu, v rámci které nabízí i nějaké peníze. Budou předeepsány formáty výzkumu: seskupené nebo graduální školy (*cluster or graduated schools*), mezioborové a mezinárodní, a všechno v angličtině. Tento výzkumný požadavek neprochází od zvláštního, od vědeckého problému k obecnému, k formě řešení, ale naopak: organizační forma vytváří vědecký problém. V rámci této excelentní iniciativy najdeme projekty, které byly psány v duchu záměru a byly úspěšné – a u kterých na konci účastníci sami už nerozuměli, co říkali a psali.

Konzervativní otázka, zda je to tak vlastně správně, je uvnitř toho systému špatně postavená. Přesto to ale není špatná otázka. My si ji klademe jen velice zřídka.

„Nežijeme snad v době, v níž nic nepřijímáme jako dané?“ – tak se ptal Lord Shaftesbury v roce 1867 v londýnské Horní sněmovně a současně nám ukázal, že naše problémy nejsou jen problémy našimi. „Marně argumentujete,“ pokračoval Shaftesbury, „že je něco dobré. Váš protivník to připouští, avšak říká, že změna by tomu udělala dobře. A které zařízení na světě by před tím obstálo?“ Protože se nedostává míry a středu, smyslu pro to, co je dobré, co se vyplatí si podržet a co má být vylepšeno, po každém zveřejnění statistiky PISA propadá německá společnost hysterii. Co platí, jsou čísla, žebříček umístění a modely. Platí to i pro rodinnou politiku, která vedle vzdělávání představuje pro konzervativce klíčovou záležitost. Liberálně konzervativní politika směřuje k tomu, aby byly po ruce podmínky pro zdařilý život, o jejichž individuální podobě rozhoduje každý jednotlivec. Právě v časech pluralizace, rozmanitosti forem života, nemůže jít o to, aby měl přednost nějaký model. Konzervativní rodinná politika nemůže z toho důvodu spočívat, dokonce ani tehdy, chce-li podporovat tak zvanou tradiční rodinu, v tom, že by se nezaměstnaná matka starala o své malé děti jako hlavní zaměstnání. Konzervativní rodinná politika, která vytváří podmínky pro zdařilý život, usiluje o zřizování míst v jeslích pro rodiny, které zamýšlejí využít tuto formu péče o malé děti. Pokud ale rodinná politika výlučně podporuje model plně zaměstnaných rodičů, jejichž dětem je poskytována plně péče zvenku, přičemž rodiny, které o své děti samy pečují, z této podpory vylučuje, pak vytváří jen jiný extrém. Pak jde o politiku, která se pokouší prosadit jeden stanovený model, což právě není konzervativní. Pokud se nakonec značné části Unie ¹⁾ rády přikloní k tomu, že budou diskreditovat dávky na péči o dítě jako „sporákovné“ a samotnou matku, která se osobně stará o své děti, jako „hospodyňku u plotny“, pak už to s politikou svobodné volby – i z hlediska materiálního – nemá naprosto nic společného. Jde o ideologii a nejde přitom o žádnou náhodu: deduktivní myšlení má sklon klást odpor hodnotám, plynoucím ze zkušenosti. Ten, kdo říká, že vzrůst kvóty studujících na čtyřicet procent je dobré, jen dokazuje, že nezná skutečnost a nechce ji znát. Opakovaně tak prožíváme situaci, že jsou zdůrazňovány a prosazovány věci, které zřejmě nemohou být správné nebo nemohou fungovat. Pak je komunikace, argumentativní

1) Míni se tím Křesťansko demokratická unie (CDU) – poznámka překladatele.

střet u svého konce. Přesto se tu jedna úloha konzervativního myšlení nabízí, totiž vsadit proti doktrinářským modelům na zkušenost.

Společenství občanů

Myšlenka občanské společnosti představuje ohromné zastřešení, pod nímž se shromažďuje všelicos a mnoho vzájemně rozdílného. Jádrem myšlenky „občanské společnosti“ je společenství občanů, které je vázáno sociálně mravními povinnostmi obce, v níž má přednost občanské společenství před státem – ať už jde o stát v podobě mocenské a vrchnostenské, ať už jde o stát všezahrnujícího sociálního zaopatření. V tom se konzervatismus podstatně odlišuje od socialismu a sociální demokracie, v tom naopak nachází základní společnou řeč s liberalismem – a také se Zelenými, pokud nejsou orientováni nějakým rozhodujícím způsobem socialisticky. Konzervatismus se v občanské společnosti opírá o svobodu jedince a jeho odpovědnost za sebe sama, o občana, namísto aby dával přednost návodům a vedení. Uvnitř konzervatismu Spolkové republiky se s tímto občansko společenským nasazením spojovalo katolické sociální učení, případně křesťanské sociální učení. Doplňuje liberální myšlení o jeden zesílený prvek sociální odpovědnosti. Ta sleduje, aby jedinec nebyl bezpodmínečně vystavován prosazujícím se silám svobodného trhu, aby nebyl ponechán na pospas odpoutanému kapitalismu, aby se neproměnil v pouhý ekonomicky funkční nástroj.

Sociální odpovědnost

Křesťanské sociální učení se hlásí k sociálnímu státu, současně nesází ani na radikálně liberální zatlačování státu, ale ani na odborářský princip co možná nejrozsáhlejší státní regulace a přerozdělování. Daleko více spojuje hospodářskou svobodu se sociální odpovědností za pomoci zásady subsidiarity: jednotlivec se nejprve musí vynasnažit udělat vše, co je v jeho silách, a pokud možno sám nést za sebe odpovědnost. To samé platí pro lidská společenství, především pro rodiny – představující známý „základ společnosti“ –, totéž se ale týká organizací, obcí et cetera. Pokud už nejsou s to sami vlastními silami situaci zvládnout a plnit své úlohy, pak – a teprve pak – mají nárok na pomoc ze strany nejbližší nad nimi se nacházejícího společenství. Solidarita v tomto chápání nepředstavuje jednosměrnou ulici, ale oboustranný proces, k němuž patří i solidarita jednotlivce se společenstvím: o pomoc od společenství si řekne jen tehdy, jestliže není schopen si

sám sobě pomoci; a naopak: udělat všechno pro to, aby nakonec o pomoc od společenství nemusel žádat. Tato občansko konzervativní myšlenka sociální odpovědnosti předpokládá sebeodpovědnost – a současně se staví na odpor obecnému vývoji: neustále se prosazujícímu všeobšhlému sociálnímu státu.

Příliš mnoho státu

Ve Spolkové republice začalo vytváření společnosti hojnosti už v padesátých letech jako pouhé zabezpečení se před existenčními riziky, a právě v sedmdesátých letech se sociální stát rozrostl a zmohutněl natolik, že v osmdesátých letech už vyžadoval výraznou reformu – přesto ale nebyl dlouhodobě reformován. Navíc byl v roce 1990 přenesen do nových spolkových zemí, které se už samy o sobě vyznačovaly sociálně politickou tradicí zaopatřovací diktatury NDR. Všeobecnou tendenci v Německu už po dobu půl století představuje stále pokračující výstavba státu jak „obecného zajišťovatele životní spokojenosti“ občana, „s oprávněností zasahovat bezmála do všeho“ (Anette Zimmer). Naproti tomu CDU zamýšlela spolu s takzvaným „obratem“, změnou v bonnské spolkové vládě v roce 1982 2), posílit občanskou sebeodpovědnost. A v sedmdesátých letech se rodičovské iniciativy za rodičovská práva ve výchově dětí nacházely právě v CDU. Dnes je tomu jinak.

Mezitím se z hlediska základního konzervativního postoje vůči rodině ujal rozšířená představa, že stát může vychovávat lépe než rodiče. Spolková ministryně pro rodinu Ursula vom Leyen říká přímo, že mezi křesťansko demokratickou a sociálně demokratickou rodinnou politikou není žádný významný rozdíl. A přitom tu rozdíl existuje a značný, avšak CDU se na spolkové úrovni rozhodování k němu výrazně otočila zády. Podněty k zavedení povinné docházky do mateřských školek vycházejí z nitra samotné CDU. Mluví z toho fundamentální nedůvěra vůči rodině – v jejímž důsledku přestává být základem státu – a současně i zásadní a rozsáhlá nedůvěra vůči občanovi, jehož chování a myšlení má být stále silněji normováno a regulováno, namísto aby se řídilo všeobecně a všem stejně měřícím zákonem. Jedno hledisko v politice mateřských školek, kterému je méně věnována pozornost, představuje nově se objevující, mohutná snaha zestátnit. Stará zkušenost, že soukromníci se ve věcech vyznají lépe než stát, je v tomto případě vehementně potlačována. Naproti tomu poslanci křesťanské demokracie zdůrazňovali už v roce 2002, že silná privatizace péče o děti musí

být na Západě překonána.

Mezi hospodářstvím a státem vznikla ostatně zvláštní koalice namířená vůči společnosti: regulující sociální stát totiž nechrání už jednotlivce před výkyvy svobodného trhu, ale pracuje na tom, aby se jednotlivci a společnost přizpůsobili požadavkům hospodářství. A proto hospodářství tak rádo náklady spojené s náborem tak zvaného lidského kapitálu socializuje. Přirozeně, že pro politiku to představuje něco bezpodmínečného, je to její úloha zajišťovat přizpůsobování se měnícím se ekonomickým a společenským rámcům. Pokud se ale díky tomu autonomie společenských hodnot jako rodina nebo vzdělávání stále více ztrácí na technokratické koalici státu a hospodářství, pak jde z konzervativního úhlu pohledu o velký problém. Rovnováha mezi občanem a státem se posunula. Stále víc proniká stát společností. I tam, kde proklamuje deregulaci, jako v případě univerzit, najdeme na konci – díky tlaku evaluací, způsobu distribuce prostředků anebo politickým záměrům – zesílenou regulaci. Tam, kde ubývá občanské svobody a sebeodpovědnosti, tam občanská společnost strádá.

Krise jako šance

Konzervativní myšlení v Německu se ocitá v krizi. Osamostatněný sociální stát a přibývající státní dirigismus omezují občanské svobody. Svoboda už není občanovi svěřována. Uvnitř společnosti se neuplatňuje *common sense* o tom, co považujeme za špatné, a co za dobré. Namísto toho se dala na pochod nová tolerance vůči narůstajícím represivním prvkům, tolerance, která uznává jen sebe. A protože se *common sense* vytratil, vládnou čísla, myšlení v kvantitě, početní záměry a předem stanovené modely bez jakékoli pragmatické zpětné vazby na zkušenostní hodnoty a na stejně tak banální jako elementární otázku: je to vlastně dobře a správně?

Před krátkou dobou se jedna spolková poslankyně – bez náznaku ironie, lítosti nebo sebekritiky – vyjádřila, že jde v politice o to, aby před vlastními lidmi dobře vypadali. Otázka, zda to jako vodítko pro jednání znamená něco jiného, než se zasadit za něco, co jsme poznali jako správné, narazila zde na naprosté nepochopení. Krize konzervativního myšlení zasáhla i Unii (CDU), která se chápe jako doména konzervativců. Už před několika roky se nechala CDU o tento pojem připravit, když předseda jejího poslaneckého klubu – vlastně liberální konzervavec – řekl, že CDU není žádnou konzervativní stranou. Nevytratil se tak jen ten pojem.

Konzervatismus je víc než Bible, Goethe a spořitelní knížka. Konzervatismus není žádný tradicionalismus včerejška, otáčející se dozadu. Neurčuje ho rovněž ani silně autoritativní stát, ani ideologický nacionalismus nebo jednostranně tradicionalistický obraz ženy či rodiny.

Naopak: ideologie a extrémny jsou konzervatismu cizí. Je vystavěn na obsahových hodnotových základech, pro které sice nemáme jednoznačné filosofické zdůvodnění – avšak to nemáme nakonec ani pro ostatní politické proudy. Tyto hodnotové základy moderního, světu otevřeného konzervatismu, který nemůžeme oddělit od jeho občansko-liberálních a křesťansko-sociálních prvků, nacházíme:

- v křesťanském obrazu nedokonalého a stejně tak nedotknutelného člověka,
- v základních právech a v ústavním pořádku,
- v občanských hodnotách samostatnosti, připravené k výkonu,
- stejně jako v jednotlivých otázkách, v *common sense* – v rozpoznání špatného a správného, které, jak konzervativci věří, je zprostředkováno zkušeností a instinktem.

Konzervatismus své myšlení odvíjí od středu a tento střed představuje základ, na němž se konzervatismus cvičí a může cvičit v toleranci. Odhlédneme-li od základních otázek jako ochrana života a lidská důstojnost, odehrává se konzervativní myšlení právě v tradici míry a středu, není extrémní ani radikální, ale pragmatické – což v zásadě může znamenat, že jedná co možná nejvíce důsledně. Je to ale něco jiného než deduktivní racionalismus. Nasměrování konzervativní politiky netkví v tom, aby prosazovala předem stanovený model, ale vytvářela podmínky pro zdařilý život, jehož konkrétní podobu drží ve svých rukou každý jednotlivec. Konzervativní myšlení vychází z jednotlivce, ze svobody a sebeodpovědnosti sociálně odpovědného občana. Patří k tomu ostatně také občanská odvaha veřejně zastávat takový postoj a to, co bylo shledáno jako správné, a to i proti *mainstreamu* ve společnosti a ve straně, a ne jen snaha dobře obstát v očích vlastních lidí. Znamená to přirozeně nejednat zbrkle, právě naopak. Konzervativní myšlení daleko více usiluje o svoji kardinální ctnost, uvážlivost – možná není sexy ve srovnání s velkými modely, vizemi a utopiemi, přesto ale představuje rozhodující a nakonec klíčový, lidsky vlídný předpoklad pro zdařilý život. Takový konzervatismus nabývá zvláštní důležitosti v dobách velmi rychlých proměn, pokud mají probíhat snesitelně.

Pokud jsme doposud vedli řeč o krizi konzervatismu, tak se na závěr vyplatí si krátce přiblížit pojem krize: není automaticky posledním krokem před samotným koncem. Krize daleko spíš představuje v medicínském slova smyslu okamžik, kdy se rozhoduje o průběhu nemoci, a to jak v dobrém, tak i v špatném smyslu. Možná se nacházíme právě v tomto bodě.

Die politische Meinung, září 2008

Andreas Rödder, profesor nejnovějších dějin na Univerzitě Johannese Gutenberga v Mohuči a člen představenstva Nadace Konráda Adenauera – Konrad Adenauer Stiftung

Přeložil Ivan Štern

Co dnes znamená liberální?

Michael Zöller

Představit liberalismus na několika málo stranách znamená, že poučené srovnání mezi jeho nacionálním a kulturním výrazem lze jen naznačit. Navíc budu muset několika málo větami začít zmateným používáním tohoto pojmu, především přídavného jména „liberální“ (nemluvě už o stejně tak rozšířeném užití formulace údajně vyššího stupně „neoliberální“). A pak místo toho, abych bezprostředně přikročil k liberální doktríně, budu ji muset nejprve negativně vymezit, poukázat na vztah mezi liberalismem a konzervatismem. Zmíněný didaktický trik v tomto případě působí spíše jako zkratka než jako obejití celé věci. Hranice se tu často projevují jako pohyblivé. Mluvíme například o liberálních konzervativcích a přiřazujeme některé klasiky stejně tak jednomu, jako i druhému směru. Jeden z nich, Friedrich August von Hayek přičinil doslov ke své knize *Constitution of Liberty*¹⁾, který nadepsal: „Why I am not a conservative?“²⁾

Vzájemné vymezení liberálů a konzervativců a naopak poukazuje na jádro liberalismu, které bychom měli vyzdvihnout, totiž na jeho postoj přirozeně právní, a už sama tato hodnotová orientace odporuje rozšířené tezi o liberalismu jako ničiteli morálky. Tuto kritiku bychom nakonec měli podrobit kritice, protože se příliš soustřeďuje na téma „trh a morálka“ – kde trh zcela oprávněně tvoří zvlášť viditelnou součást liberalismu –, avšak zcela nesprávným způsobem. Tváří se často, jakoby byl jediným výrazem mravního a kulturního konceptu.

Používání jazyka mezi ctností a formou

Nejprve k používání jazyka. Pojem liberalismus vznikl, jak se často dělo i v jiných případech, ne jako sebeoznačení, ale byl na počátku devatenáctého století přiveden na svět španělskými reakcionáři, kteří své ústavně politické protivníky označovali jako „*liberales*“. Od té doby trpí tento pojem mnohoznačností – částečně kvůli protichůdným významům, které se

1) *Konstituce svobody – vyšla poprvé v roce 1960, F.A. von Hayek v ní líčí vizi společnosti, postavené na univerzální myšlence svobody. Během jednoho zasedání britské Dolní sněmovny klepla tou knihou o řečnický pult premiérka Margareta Thatcherová a řekla: „To je to, v co věříme!“*

2) *Proč nejsem konzervativcem?*

vynořily z hovorové řeči, částečně z národních zvláštností a z diskusí mezi liberály.

V angličtině je problém zvláště zřetelný, jakmile po nás nápis na obrazovce požaduje, abychom si na naši stárnoucí pokožku aplikovali krém velkoryse - „apply liberally“. Předpolitické jazykové užití (liberálně jako velkoryse) poukazuje na jistou zkratku týkající se politického obsahu. Totiž na námitku, že liberalita má být výlučně postoj nebo ctnost. Liberálové údajně nemohou „imanentně“ odpovědět na otázku, proč bychom měli být liberálními, umějí na ni odpovědět jen ve vztahu k „jinému“, totiž ve vztahu, čím liberální koncept ovlivňuje vývoj směrem k lepšímu.

Naproti tomu je liberalismus často redukován na politický program řádu, zvláště na *constitutionalismo*, zdůrazňovaný Guidem de Ruggiero, přičemž vývoj liberálních myšlenek jde do ztracena. O to se opírá další argument kritiky liberalismu, že totiž liberální program má být v podstatné míře naplněn konstitucionalizací. Liberalismus se následně objevuje ve formulaci „liberální demokracie“ jako společné ústavní podloží demokratických stran. To, že se liberalismus ústavně historicky prosadil, můžeme pak prohlásit v každém případě o Spojených státech.

Přiblížení ex negativo

To vede k druhému kroku, k přiblížení ex negativo, například ve srovnání s konzervatismem, jenž je stejně tak často chápán jako pouhá póza, což se ale děje s určitým oprávněním. To, že mluvíme o konzervativním hodnocení, zřetelně poukazuje na problém konzervatismu. Pokud jsme totiž označili Brežněva nebo Honneckera za konzervativce, bylo to oportunní, protože jsme nevycházeli ze zásad, ale z pravidel uvažování. Proto se konzervativci opakovaně ocitají v situaci, že obhajují výsledky minulých proměn, kterým se předchozí konzervativci pokoušeli marně zabránit. Požívají maximy, jako tu, podle které se změny mají odehrávat pomalu. Abychom se na strmém srázu pohybovali spíš pomalu než rychle, může znít jako dobrá rada – jenže ono jde zřejmě spíš o směr, než o rychlost.

Právo na svobodu

Co je tedy za třetí původním a zásadním obsahem liberalismu? Jeho nezávislý princip, který je možné veskrze označit za metafyzický, spočívá v tom, co John Locke předpokládá jako vlastnictví sama sebe, jako *self-ownership*, jenž nabízí právo osobní vlády nad vlastním tělem a nad výsledky vlastní práce. Toto přirozené právo, právo v jednotném čísle, nárok

na svobodu, ne na svobody, představuje výchozí bod, z něhož se odvozuje vše další, a tyto odvozeniny mohou být proto vyjadřovány jen negativně. Můžeme přidat vztah k Bohu tak, jak učinil Jefferson v *Declaration of Independence* ³⁾, ale jde znovu o negativní tvrzení, že toto právo je nezci- zitelné a že je nikdo nesmí odstranit tím, že je definuje pozitivně. Neznamená to totiž nic jiného, než je učinit závislým na určitém použití.

Všechny ty pozitivní svobody odsouvají svobodu *ad calendas graecas* ⁴⁾, protože nejprve musíme určité osobní kvality nebo, o to ještě hůř, určitá společenská uspořádání uskutečnit. ⁵⁾ Vědomě jde o vyslovený paradox: pozitivní na negativním je v tom, že tomuto dilematu nemůžeme uniknout. Protože však toto jedno právo je jednou dané, plyne z toho jediné možné pojetí společenské smlouvy: tohoto lidského práva se můžeme dožadovat a s dobrým svědomím obhajovat, protože je a do té míry je jako nezbytné chápeme pro všechny. Jsme tedy svobodní a rovni vůči tomu právu a všem dohodám, které z něho vyplývají.

Sebeurčení jako obhajující se právo

Výraz negativního přístupu, respektive konkretizace zákazu představuje mezi jiným zdůraznění anonymního postupu s otevřeným koncem: konkurence a právní stát, *rule of law* ⁶⁾, původně bojové heslo „*rule of law, not of man*“ ⁷⁾. Nyní by bylo žádoucí se zeptat, o jaké chápání zákona se tu v zásadě opíráme a co nám z něho zbylo; to nám ale prolomí stanovený rámec.

Namísto toho ještě jednou: liberální doktrína spočívá v jednom postu- látú, kterého se nelze zřeknout: *selfownership* nebo právo na sebeurčení a z něho plynoucí mnohé další představy řádu jsou s ohledem na toto zá-

3) *Výhlášení nezávislosti.*

4) *Ad calendas graecas* – na řecký kalendář – latinské úsloví, kterým nějakou věc odkazujeme „na nikdy“. Pochází z doby, kdy Řekové nepožívali žádný kalendář.

5) *Byl to i oblíbený trik komunistů, kteří údajně společnosti svobodu neodpírali ze zlé vůle, ale proto, že podle nich společnost ještě pro svobodu nedozrála, jakmile však dozraje, slibovali, že jí svobodu dopřejí z plna hrdla, a do té doby musí společ- nost snést jejich „moudré“ poručnictví. Trik spočíval v tom, že oni sami se pasovali do role posuzovatele míry zralosti či nezralosti společnosti.*

6) *Vláda práva.*

7) *Vláda práva, ne člověka.*

sadní právo uchopeny negativně. Jediný hřích proti duchu liberalismu tkívá v konkretizacích práva na sebeurčení, které se tak zdánlivě naplňují, ale současně díky tomu zanikají.

Liberalismus trvá na ne-identitě (například na ne-identitě individuálních a kolektivních zájmů) a chápe právo jako pokus učinit svobodu jednoho slučitelnou se svobodou druhého, a ne jako sociální technologii. Z toho pak takové pojetí zná právo jen jako nápravu způsobených škod, právo jako vztah mezi jednotlivci. Jinak řečeno: nespravedlnost vyžaduje poškozeného, oběť, přičemž nespravedlnost, která nemá oběti, *victimless crime*, nemůže existovat. Víme, k čemu to vede, když zajdeme tak daleko, že začneme kriminalizovat chování, které považujeme za sociálně škodlivé. Kdo proti touze po alkoholu bojuje prohibicí, nic nezmění na podstatě sociálního problému, namísto toho ale vytvoří skutečnou kriminalitu s opravdovými oběťmi.

Tolik k přirozenému právnímu jádru liberalismu. Doufejme, že jsme ozřejmili, že jde o metafyzický postulát sebeurčení, který může být chápán jen jako negativní, tedy obhajující se právo – tolik tedy ke kritice kritiky.

Výkonnost trhu

Socialismus dosáhl osudu, který byl prisuzován kapitalismu. Zhroutil se díky svým „vnitřním rozporům“. Někteří po roce 1989 věřili v „konec dějin“ v tom smyslu, že soutěž mezi ideologiemi a systémy byla jednou pro vždy rozhodnuta ve prospěch tržního hospodářství a liberální demokracie.

Opravdu nikdo už nebude hledat hospodářsko vědecké osvětlení ve spisech Marxe a Engelse nebo propagovat zestátnění celého průmyslu. Nadřazená výkonnost trhu platí jako provždy prokázaná, přesto tento názor vyznívá jako otrávený kompliment. Nesporné efektivní zásobování zbožím a službami spočívá na zjednodušeném obraze kalkulující racionality, která ničí morálku, když opravňuje vlastní užitek a tím vytváří kulturu bezohledného egoismu.

Kritici se neustále vymezují v tom smyslu, že moderní tržní hospodářství nejprve odstranilo masovou chudobu, která se vyskytovala ve všech předchozích epochách, přesto spravedlivou emancipaci nacházejí v záměně příčiny a důsledku ve prospěch politiky. Politika má proto brzdit odpoutanou dynamiku trhu a jeho vedlejší působení korigovat, přičemž půjde o to, aby se politika postarala o svoji přednost před ekonomikou.

V Německu, které je stejně tak věrné myšlence státu jako myšlence jednoty a společenství, je tato nechuť zvláště výrazná a dějiny bonnské republiky na tom příliš mnoho nezměnily. Co Němce smířilo s demokracií a se Západem, byl úspěch tržního hospodářství, které jim bylo vnuceno a které k modernizaci společnosti přispělo více než všichni ti kritici, kteří přísahali na pouhou „restauraci“. Ještě více než „bernský zázrak“⁸⁾ nasměroval Němce „hospodářský zázrak“ a v odpovídající míře museli proto vyvinout úsilí, aby se odpoutali od tvrdé marky, která se stala tvrdým jádrem jejich národní identity. Přesto tržní hospodářství oceňují zdrženlivě, méně pro jeho svobodomyšlný charakter než pro jeho účinnost („blahobyť pro všechny!“) a jeví se jim jako přijatelné, pokud je omezeně způsobilé a zkrocené, tedy přijatelné jako sociálně tržní hospodářství. Gesine Schwan⁹⁾, když se ucházela o nejvyšší státní úřad, v tomto smyslu zdůraznila, že trh musí být „včleněn kulturně“.

Jedna z prvních odpovědí takovým kulturním kritikům trhu spočívá v tom, co Frank Knight, učitel několika nositelů Nobelovy ceny za ekonomii, neustále podtrhoval: ospravedlnění trhu vychází ze srovnání s alternativou, totiž se způsobem, jak odpovídající problém řešila politika.

Morální a sociální koncept

Zcela odhlédnuto od otázky, co znamená „racionální“ chování nebo jak úzce máme chápat pojem vlastní užitek, nikdy Adam Smith a pozdější teoretici trhu nepopisovali člověka jako důsledného „maximalizátora užitku“, který nadto ignoruje své sociální prostředí. V odpovědi na „realismus“ Thomase Hobbese, který vycházel z „války všech proti všem“, rozvíjeli Smith a celé skotské osvícenství občanský mravní a sociální koncept, který stavěl na „*sympathy*“, tedy na schopnosti se vmyslet a vcítit se do „toho druhého“.

Současně ale poukazovali na to, že altruismus se stane nedostatkovým zbožím, pokud se jednotlivec nepohybuje v konkrétních sociálních vztazích malé skupiny, ale v anonymních kolektivech. Za takových okolností bychom opravdu měli počítat s racionálním chováním v tom smyslu, že zatím žádné odbory nepožadovaly více práce za menší mzdu a žádný prů-

8) „*Bernským zázrakem*“ Němci nazývají vítězství fotbalové reprezentace na mistrovství světa v Bernu v roce 1954 nad favorizovanými Maďary a získání titulu mistra světa. „*Bernský zázrak*“ poprvé po druhé světové válce vlil do žil Němců radost a pocit národní vzájemnosti.

myslový svaz zrušení subvencí. Podobným způsobem nás udeří do očí srovnání mezi morálkou trhu a morálkou kolektivního jednání, tedy politiky. Kdo hledá bezohlednost „společnosti opírající se o ostré lokty“, ten ji najde v chování organizovaných zájmů, které přivolává k životu a odměňuje na výkon orientovaný stát, a také v tom, že důsledky tomu odpovídající, nejen v případě zemských bank, které jsou socializovány, zatímco je trh privatizuje.

Úspěch prostřednictvím bezohlednosti

Nadřazenost trhu se neprojevuje jen ve srovnání se špatnou alternativou, tedy se setrvalými nedostatky politického podniku, ale i s jeho původními vlastnostmi. Patří mezi ně v první řadě to, že jeho způsob fungování stavěl stále ještě na svébytném sociálně morálním a kulturním konceptu a ten posiloval. K tomu připočteme jeho specifický výkon anonymního koordinátora, který je ve světě, stále více nepřehledném a závislém na dělbě práce, nepostradatelný.

Pokud oni domnělí učenci své opovržení trhem jej karikují jako volbu mezi mnoha druhy toaletního papíru, pak je nezbytné, abychom si připomněli, že systémy, které trhu brání, nenabízejí ani spravedlnost, v tomto smyslu se intelektuálně blamují, avšak ani nerespektují svobodu jednotlivce. Jinak řečeno: bez práva na volbu není svoboda a bez svobody si zvolit není morálka. Trh připomíná ještě ve své nejbanálnější jevové podobě právo na sebeurčení a právní rovnost jednotlivce, přičemž sám je barvoslepý a neschopný jakéhokoli předsudku. Proto vzestup tržně orientovaných společností byl spojen s občanskou sociální a kulturní polemikou, která se vymezuje stejně tak vůči kodexu cti a orientaci na status, jako vůči kolektivní morálce.

Vzešla z toho pak kultura osobní odpovědnosti a dobrovolných rozhodnutí. To, že se něco takového silněji rozvíjelo v anglosaském světě, než kdekoli jinde, a že Německu málo pomohlo převzít pojem *civil society*⁹⁾, nemění na univerzální srozumitelnosti základní mravní zásady: trh je sociální organizační forma, která všechny účastníky učí, že svých cílů dosáhnou jen tehdy, pokud budou brát ohled na potřeby ostatních.

Mravní charakter trhu a jeho působení, které rozmnožuje svobodu a relativizuje moc, jsou v poslední době některými ekonomy stále silněji zdůrazňovány. Účinnost „stroje na blahobyť“ je pro ně sice vítaným důsledkem,

9) *Občanská společnost*

ale ne tím nejpodstatnějším. Uvedenou cestou se tak znovu objevilo jako platné hledisko sociální koordinace, které bylo sice už obsaženo v klasice, později však poněkud vybledlo.

O dělbě práce a vědění

Když Adam Smith mluvil o tom, že nemáme apelovat na lidské soucitění uzenářů, pekařů a sládků, ale stavět na jejich vlastním užitku, poukázal tím na to, že na fungujícím trhu si mohou lidé vzájemně posloužit, aniž by museli spolu jinak v čemkoli souhlasit. To platí o to víc v situaci, kdy působíme v rámci komplexních systémů, tedy kdy vzniká naše vzájemné pouto s druhými nepřímě, kdy o nich nevíme vůbec nic a vůbec nic nás s nimi nespojuje. V tomto společenství nevědomí, které je označováno matoucím způsobem za společnost vědění, musí být nahrazena důvěra ke známým osobám a opakujícím se situacím důvěrou k institucím. Na výkon orientované instituce toho druhu představují trh, jehož signály, jak ukázal Hayek, nám dovolují vyhodnocovat poznání, které my sami ne zcela obsáhne. Tak se dělba práce začala rozvíjet v dělbu vědění.

Zatímco tak zvaná neoklasika minulého století předpokládala plnohodnotné informace, tedy podsouvala, že nikdo nemůže cosi objevit, co současně také všichni ostatní nevidí, znovu nyní vyvstává metafora „neviditelné ruky trhu“. Jednáme, jako bychom něco věděli: jako bychom uměli ocenit potřeby druhých, jakoby nám některá naše přání přece jen nebyla tak důležitá, jako bychom byli rozpoznali, že jiní jisté zdroje umějí lépe využít, jako bychom naše schopnosti měli zaměřit na jiné cíle. Zkrátka, předtím než se pokusíme trhu naordinovat morálku, měli bychom nejprve pochopit, že liberalismus ve všech jeho formách je svébytným „občanským“ mravním konceptem.

Die politische Meinung, červenec 2009

Autor učí politickou sociologii na univerzitě v Bayreuthu

Přeložil Ivan Štern

Co dnes znamená levicový, co znamená socialismus?

Norbert Seitz

To, že časy globální krize znovu nastolily „systémovou otázku“ a začíná se mluvit o „renezanci socialismu“, sotva může udivit. Debaty, co dneska ještě znamená levicový anebo jednoduše socialistický, se v cyklických odstupech objevují od Stalinovy smrti v roce 1953 až po pád Berlínské zdi stále znovu. Když bylo SPD (Německé sociální demokracii) v roce 1963 sto let, objevil se první sborník tohoto názvu: *Co dne znamená levicový?* Vydal ho spisovatel Horst Krüger. Ralf Dahrendorf, tehdy ještě učil v Kostnici, sem vepsal: „Levicová je ta politika, která je permanentně v opozici.“ Podle toho může intelektuál jako levicový vypadat jen ten, který „k politikovi mluví“, chce říci: levicová je kritika, ale ne politika.

Takové sebeuvědomovací a sebechápající kursy by normálně neměly být ničím zneklidňujícím, pokud by se utvářely intelektuálně tvořivým způsobem a pokud by nebyly vedeny stále stejnými argumenty. V každém případě jsou neodvratné. Už po dobu pěti desetiletí počínaje Raymondem Aronem přes Daniela Bella až po Francise Fukuyamu se postulovaný „konec dějin“ zakládal stále na dvou sice dobře míněných, ale bohužel opravdu naivních chápáních politiky. „Za každým politickým jednáním a projevem se skrývají nakonec hodnotové premisy a mravní soudy,“ napsal Torben Lütjen nedávno v časopise *Universitas*: „Proto by politické jednání nebylo vůbec možné bez ideologií, které vymezují hranice politického rozhodování.“ Francis Fukuyama ještě na počátku devadesátých let vyvozoval z vítězství liberálního kapitalismu v soutěži systémů také „konec dějin“. Pro Lütjena z dnešního úhlu pohledu jde o nemístný vtíp, „který zobrazuje naivní sebepřečehování Západu po roce 1989.“

Je opět v oběhu, ten dobrý, starý socialismus v podobě opatrovnické vize lepší společnosti. Přesto, co dnes ještě znamená „socialistický“ nebo „levicový“? Je tím v dnešních časech spíš míněno pojmenování státního intervencionismu, považovaného za požehnaný? O socialismu jako „dobré myšlence“, která byla nesprávně naplňována, je mezitím opět přesvědčeno 45 procent Němců, jak shledal Allensbach ¹⁾ nejen až teď během finanční krize, ale už v roce 2007. Ideální obraz socialismu „ve zdraví přežil pád

1) Allensbach – největší německé výzkumné středisko zaměřené na zkoumání veřejného mínění, obdoba amerického Gallupova ústavu anebo českého STEMu.

komunismu“, ušklíbl se v reakci na průzkum 4. listopadu 2007 list *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*. Vedoucí Institutu Allensbach Renate Köcher se nijak nepodivovala. Považuje totiž Němce stále za poněkud „věřící ve stát“. Vize všudypřítomného zaopatřovacího státu se udržela vzdor proměnám času a vlád (*Wirtschaftswoche*, 9. června 2008).

Jakoby chtěla co nejvíce předstihnout slovní zásobu předchozí PDS, odvážila se Franziska Augstein²⁾ společensko teoretického vzepětí a prohlásila sociální spravedlnost za synonymum socialismu³⁾: „V dané chvíli si mnozí ve společenství Spolkové republiky přejí více sociální spravedlnosti. Tu touhu můžeme pojmenovat křesťansko demokraticky, sociálně-demokraticky, teoreticky viděno však na prvním místě – socialisticky.“ (*Süddeutsche Zeitung*, 27 června 2008.)

Vymezující se šifra vůči komunismu

Na pohnutém životě (*Vita*⁴⁾) neustále sporného názvu „demokratický socialismus“ si můžeme ukázat, jak tento usilovně zdůrazňovaný systémový pojem víc podporuje ztrápenost než sebeuvědomění. Demokratický socialismus SPD (sociální demokracie) platil na prvním místě jako vymezující se šifra vůči totalitnímu komunismu. Karl Kautsky vyzvedl tento název po Říjnové revoluci počátkem dvacátých let, aby se tak distancoval od leninské teroristické teorie a praxe a od jejího cíle „diktatury proletariátu“. Přesto tento teoretik tak zvaného „marxistického středu“ současně rozhodujícím způsobem přispěl ke zneužívání pojmu socialismus. Své revizionistické postoje v praxi spojil v programu s revoluční rétorikou, a tak měl u svých stoupenců vyvolat falešná očekávání do budoucna.

Kautského ideologický protihráč, reformátor Eduard Bernstein argumentoval za pomoci svého hesla, že „cesta je cílem“, a to ve smyslu Kantově, a podřadil pojem socialismus regulativní myšlenke nebo etické premise,

2) Franziska Augstein je novinářkou, do roku 2005 působila v týdeníku *Die Zeit*, je dcerou zakladatele a dlouholetého vydavatele týdeníku *Der SPIEGEL*, Rudolfa Augsteina – pozn.překladaatele

3) Podobný názor zastává filosof Erazim Kohák – viz jeho článek „Socialismus. Socialismus?“ (*Přítomnost*, podzim 2009) – pozn.překladaatele

4) V originále je použito slovo „vita“ (život) ve smyslu literárního popisu života významné osobnosti (jde o jistý literární druh biografie), v tomto smyslu autor má na mysli biografii „významného slovního obratu“ (demokratický socialismus) – pozn.překladaatele.

kteřá se odvozovala od všech eschatologických očekávání konečného cíle, který se naplní díky dějinné nezbytnosti. Toto pojetí rozpoznávalo přinejmenším implicitně demokracii a republiku jako hodnoty o sobě.

V padesátých letech před rozloučením se s Godesberským programem se spory o jedině správný pojem socialismus proměnily v náboženský rituál. Bylo možné rozlišovat etický výklad à la Willi Eichler ⁵⁾ od křesťanského à la Walter Dirks ⁶⁾ či od marxistického à la Wolfgang Abendroth ⁷⁾. Pojmu „demokratický socialismus“ však novokantovsky orientovaní autoři Godesberského reformního programu z roku 1959 nepřikládali nijak velký význam, neboť pojem socialismus uprostřed studené války se stal poznávacím znakem stalinského teroru a historicky se zdiskreditoval zhoubným používáním nacisty. A tak v Godesberském programu byl jen pouze zmíněn, aby tak zřetelně poraženým marxistům ušetřil naprostého ponížení a stranu tak nerozštěpil.

Teprve v roce 1968 se části strany díky levicovému obratu mladých socialistů a díky převzetí vlády sociálními demokraty pustily do rekultivace pojmu. Willy Brandt, který nepochybně nebyl toho nijakým příznivcem, si vynutil přinejmenším, co do orientace, otevřenou a systémově neutrální definici: demokratický socialismus představuje „možnost společenského uspořádání, ve kterém je každému člověku nabízena stejná šance, aby svůj život utvářel důstojným způsobem“. Jeho nadšenému obdivovateli Günteru Grassovi to přesto nestačilo. V roce 1971 přisoudil levému křídlu strany historickou úlohu. Mělo vytvořit atraktivní konkurenční model, „který by

5) *Novinář a sociálně demokratický politik. Po válce šéfredaktor novin Rheinische Zeitung, spoluautor Godesberského programu, jímž se SPD v roce 1959 zřekla marxismu, poslanec Spolkového sněmu.*

6) *Katolický publicista a spisovatel, který usiloval o spojení křesťanství a socialismu. Spoluzakladatel a spoluvydavatel časopisu Frankfurter Hefte. Spolu s Theodorem W. Adorno vydává v roce 1956 Frankfurtské příspěvky k sociologii (Frankfurter Beiträge zur Soziologie).*

7) *Politický a právní vědec a vysokoškolský profesor. Jeho žákem byl kupříkladu Jürgen Habermas, který u něj habilitoval práci Strukturální proměna veřejnosti (Strukturwandel der Öffentlichkeit). Pro Abendrotha byl právní stát předpokladem uskutečnění socialistické společnosti a současně si uměl socialismus představit spolu s rozvojem lidských práv a občanských svobod. V roce 1961 byl ze sociální demokracie vyloučen proto, že odmítl přerušit kontakty s SDS (Socialistický svaz německých studentů – Rudi Dutschke), který se na rozdíl od SPD hlásil k marxismu.*

mohl demokratický socialismus překonat leninismus-stalinismus, a tím i okupaci Československa“ 8). Vrchol fantastického náboje pojmu dodal ve svém eseji „Demokratický socialismus je společensky užitý humanismus“ Heinz-Wilfried Sabais. Esej uveřejnil v roce 1972 v časopise *Neue Gesellschaft*. V ní navezl pozdější primátor Darmstadtu veškeré dědictví evropského osvícenství do stodoly SPD, věrný devíze: neznám už žádnou stranu, znám pouze demokratické socialisty: „Křesťanské učení o rovném obrazu člověka a jeho etická měřítká, vyhlášená lidská práva Francouzskou revolucí, Kantovo osvícenství a etika, Hegelova dialektické teorie dějin, Marxova kritika kapitalismu, teorie spontaneity a kritika bolševismu Rosy Luxemburkové, Schumacherův svobodomyšlný socialismus, novější příspěvky Ernsta Blocha, Horkheimer a Adorno, Habermas, Leszek Kolakowski, Milovan Djilas a další představují na sebe dopadající a vedle sebe působící akty vědomí demokratického socialismu, které se odkazují na *jistý* etický motiv.“

Sociálně demokratická vítězná mentalita po roce 1989

Mezi stranickou levicí se opečovávaný pojem rovnal směsi dětské železnice a pizy Calzone, v duchu služební maximy „Pro naše neprivilegované trvale to nejlepší a nejjemnější, „jakoby to byly jugoslávská podniková samospráva a Pražské jaro, švédský stát blahobytu a austrosocialismus, latinskoamerická teorie osvobození a eurokomunismus.

Už dva roky před pádem berlínské zdi ztrácel demokratický socialismus na svém původním významu jako vymezujiícího určení. Během diskuse za účasti SPD a SED ⁸⁾ v roce 1987 byl díky smířlivé diplomacii kdysi nepřekročitelný rozdíl připraven takřka o svoji dramatičnost. Po odsouhlasení společného prohlášení komentoval sociálně demokratický člen komise Thomas Meyer dohodu jako dobrou šanci, jako „milník na cestě za novými vztahy mezi komunistickými stranami na Východě a stranami demokratického socialismu na Západě“. Šlo o úpadek pojmu, který se tímto spojením ještě vystupňoval.

Nejpozději od roku 1989 ztratily všechny představy o socialismu historicky zcela na ceně. A to ze dvou úhlů pohledu: z pohledu marxisticky odůvodňovaného návrhu jako ideálního konečného cíle vývoje, ale také

8) *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Socialistická sjednocená strana Německa) – název východoněmecké komunistické strany po tom, co donutila (1949) východoněmeckou odnož sociální demokracie se s ní spojit.*

v sociálně demokratickém slova smyslu jako regulativní myšlenky nebo etické premisy. Eschatologický rozdíl mezi reformismem SPD a marx-leninismem zajímal pouze jen pravověrné sociální demokraty, kteří často vůči komunismu, jenž skončil na smetišti dějin, vytahovali na světlo boží jednoduchou vítěznou mentalitu, silně připomínající obvyklý obsesivní styl SED, když zacházela s dějinami.

Přesto to mnohé východoněmecké sympatizanty SPD vedlo ke zdrženlivosti se s ideou demokratického socialismu sblížit anebo dokonce se k ní připojit – například i mladou farářskou dceru Angelu Merkelovou z Templinu v Uckermarku. Co jí a další, kteří se chtěli politicky angažovat, odradilo, bylo oslovení „soudruhu“, které připomínalo SED, a neustále programově zdůrazňovaný ideál socialismu. Neobešlo se to bez trapnosti, když bonnské vedení strany v roce 1989 udělovalo lekci o programové nezbytnosti demokratického socialismu mladým nezkušeným zakladatelům protirežimní SPD kolem Steffena Reiche ⁹⁾, během jejich přijetí v Bonnu v domě Ericha Ollenhauera.

Když se SED během své proměny v PDS zmocnila názvu ¹⁰⁾ způsobem, jakým si komunisté vždy přivlastňovali dějiny, na sociálně demokratické straně nenastal ani náznak ulehčení, že tento ideologický balast je konečně odhozen. Naopak. Tradicionalistická levice volala po jakémisi museálním sporu s PDS o „levicové mýty“, které se netýkají jen „ukradeného“ pojmu demokratického socialismu, ale také dědictví po Rose Luxemburgové či výkladu „nuceného spojení“ v SED 17. června 1953 nebo staré Ostpolitik. V tomto popleteném duelu o mýty se mezitím SPD ocitla bezvýchodně v pozadí, a to od té chvíle, kdy její bývalý šéf Lafontaine dovede své hluboce znejistělé, bývalé straně názorně předvádět bezmála všechny její identifikační mýty.

Schröderův neúspěšný pokus o průlom

Na konci roku 2003 podnikl stranický šéf Gerhard Schröder spolu se svým generálním tajemníkem Olafem Scholzem pokus naroubovat program SPD na reformní agendu. V té souvislosti měl být z programu odklizen

9) Steffen Reiche – evangelický farář. Spoluzakládal 6. října 1989 na faře bramborské vesničky Schwante východoněmeckou SPD. Dalšími spoluzakladateli byli zejména evangeličtí duchovní.

10) PDS – Partei Demokratischen Sozialismus – Strana demokratického socialismu.

věčný ležák „demokratický socialismus“. Spící psi, zaměření proti kursu reformní agendy a metodě „basta“ byli probuzeni. Nechť z nedostatku utopie a údajný hyperpragmatismus mediálního kancléře se dostaly do diskuse. Nadto zlobu vyvolával i ležérní způsob, technokratické škrtání perem všude tam, kde bylo zapotřebí si uvolnit ruce od obtížných starých ideálů. Jaký div, že Olaf Scholz o vlásek unikl na stranickém sjezdu v Bochumi v listopadu 2003 nezvolení, které se o něj oťřelo, aby to čtvrt roku na to došlo tak daleko, že předseda a jeho generální tajemník znechucení strukturálně konzervativním odporem členské základny vůči reformní agendě dali své funkce k dispozici. Ve svém zdůvodnění se Olaf Scholz dotkl toho nejvíce rozhodujícího bodu: nenastane žádný stav ve společnosti, který by nesl jméno „demokratický socialismus“, který „bude následovat po naší demokracii s rysy tržní ekonomiky“. Proto by bylo také žádoucí takové iluze neživit. SPD není „žádným transformačním, ale emancipačním hnutím.“

Spor o název „demokratický socialismus“ se proměnil v debatu duchů, která měla nábožný charakter.. Tak Andrea Nahles vyvolala u svých soudruhů jistý zmatek a u svých protivníků krčení rameny, když mluvila o tom, že SPD hrozí, pokud se zřekne pojmu socialismus, politováníhodná „sekularizace“(!). Byl to průlom do vezdejšího bytí demokratického socialismu, které si strana nárokovala vůči komunistické ortodoxii a jejímu sakrálnímu vymezení cíle. Jiní kritici stranu viděli končit jako „církev bez Velikonoc“ nebo oživovali zdechlinu theosofickou „aurou“ – pojmem Waltera Benjamina. Tento židovský filosof kdysi ten pojem předpověděl pro potřeby uměleckých děl, ale sotva pro stranické museum, kterým sociální demokracie už vůbec není. Zamýšlené škrtnutí „symbolického pojmu“ z „hodnotového kánonu“ SPD sotva odstranilo vyvolané obavy o tradici a tak často citovanou identitu. Akumulátor se rychle vybije, vystoupil proti vnitrostranickému konkurentu Scholzemu Sigmar Gabriel, pokud se vůdčí myšlenka, která sociálně demokratické lidi pohání k úsilí o „humánní, svobodné, spravedlivé a demokratické soužití“, stane nejasnou. Demokratický socialismus je „jistota, za kterou je možné stát spíš, než za často únavným a ne vždy úspěšným všedním politickým dnem“.

Na hamburském programovém stranickém sjezdu v roce 2007 konvent ponechání si „demokratického socialismu“ schválil. Stranická levice triumfovala, až slzy stříkaly, takže mnozí reformátoři měli pocit, že se ocitli na zcela jiném představení. Alternativní pojem „sociální demokracie“ nemo-

hl zaznamenat průlom v hlasování, protože potvrdoval jen to staré, sociálně redukovaný pojem svobody a centralistické chápání politiky. A tak k výměně za milované staré heslo neposkytl obsahově žádný podnět.

Paderbornský sociolog Dierk Spreen, sám člen SPD, poukázal na to, že demokratický socialismus představuje *contradictio in adjecto*. Zatímco demokracie toleruje různé politické vůdčí ideje, směřuje socialismus přísně vzato k ideálu *jedné* společnosti, která to, co demokracie umožňuje, naopak vylučuje. Proto by měla do vztahů přiměřených době regulativní myšlenka politického usadit individualismus, vlastní odpovědnost a spravedlnost. To, že ale touto regulativní myšlenkou by měl být „demokratický socialismus“, „není nikdo po právu schopen pochopit“. Pojem je pouhým politickým folklórem.

Christian Rickens poukázal ve své knize *Links. Comeback eines Lebensgefühl* (Levice. Návrat jednoho životního pocitu.) na jedinou možnou alternativu: „Být levicově liberální, nebo levicově ortodoxní?“ „Socialistické“ nebo „levicově ortodoxní“ levicové strany staví na třech tradičních sloupech: na rovnostářsky deformovaném pojmu spravedlnosti; na pacifisticky působícím postoji „jde to i bez nás“ v otázkách zajištění vnějšího míru; na chápání politiky jako vztahu přítel-nepřítel, které přeskakuje mezi romantikou třetího světa a antifašistickou hysterií a uplatňuje taktický vztah k lidským právům. Nové na levicovosti levicové strany je konečně to, že představuje „první socialistický projekt“, „který nastane aniž potřebujeme věřit v pokrok“ (Thomas E. Schmidt). Z takového levicového bytí už nevyzařuje dokonce ani v časech největší krize kapitalismu v dějinách Spolkové republiky žádná zapalující idea nebo vize slibující průlom. Když Lafontaine nedávno zamýšlel sklízet sladké plody lidového tribuna během protestního týdne, byla to přesto vejce, která se mu z rukou mladých demonstrantů snesla na hlavu.

A SPD? Jak se tato strana osvobodí od noční můry ideologií a dějinných zákonitostí? Zdá se, že sociální demokracie nevyjde bez ideologické doprovodné muziky – vizí, utopií, vzorů a směrniců vývoje. A proto ráda ztotožňuje nepřítomnost utopií s hyperpragmatismem, prostým jak fantazie, tak i všech přání. Co by však sama strana měla nabízet za žádoucí „příběhy“, aby tak zaplnila prázdná místa, která v emocionální paměti členů zanechal již dávno nekomunikovatelný pojem socialismus? Žádná představitelná utopie není po ruce, už přestalo existovat ústřední společenské řídicí centrum. Politika jako jakási hlava společnosti platila „ještě

tak pro středověké stavovské společnosti“ (Detlef Horster ¹¹). Rickensem požadovaný „levicový liberalismus“ vyžaduje naproti tomu novou odpověď na otázku: jak je možné zvládnout oboje – být *svobodnými*, aniž bychom propadli tržně liberální ortodoxii, a být *solidárními*, aniž bychom sedli na lep odborářskému strukturálnímu konservatismu?

Celá sociálně demokratická představa je odnepaměti upnuta na konání státu. Jenže ve světle nejnovějších zásnub s etatismem, kterých jsme svědky v souvislosti s globální finanční krizí, vzejde nejspíš rétorické oživení starých vůdčích pojmů. Retro je ohlášeno, reforma však ne. Majitelé pravdy, oprašovači a přežvýkači mají konjunkturu.

Die politische Meinung, červenec 2009

Přeložil Ivan Štern

Autor byl do roku 2007 odpovědným redaktorem časopisu Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, nyní je kulturním redaktorem rozhlasové stanice Deutschlandfunk

¹¹) Detlef Horster – profesor sociální filosofie na filosofické fakultě Hannoverské univerzity

Levicový populismus jako výzva

Tilman Mayer

Někdejší kandidátka na úřad spolkového prezidenta Gesine Schwanová má pravdu, když Oskara Lafontaine označila za demagoga. Polemika má smysl, ale pouze s její pomocí se v žádném případě reálně znovu existující socialismus vyhnat nedá. Stranické spektrum se díky šikovnosti bývalého předsedy německé sociální demokracie (SPD) zřetelně proměnilo. Pomsta vlastní straně za Schröderův kurs se do té míry zdařila. Nicméně jeho „egotrip“ do bývalé Honneckerovy strany poškozuje rovněž politickou kulturu Spolkové republiky vůbec.

Pokud se chceme zabývat Levicí (Die Linke), nesmíme se soustřeďovat jen na samotného Oskara Lafontaine. Přestože představuje ozdobnou figuru na přídí strany, která takových figur má víc. Oskar Lafontaine vzal na sebe dědictví diktatury socialismu a přesto pod tímto břemenem neupí. V dějinách Spolkové republiky se odehrává něco jedinečného: bývalá diktátorská strana je uvnitř ústavního prostoru trpěna a nyní v podobě levicového populismu smí podniknout odvetu za zánik jejího státu, jenž selhal. Není to strategie odvety jen v rozsahu Oskara Lafontaine, který má nyní možnost v neo-socialistickém prostředí si zapracovat na své sociální demokracii.

Soud nad Lafontainem musí být o to silněji podtržen, o co grandiózněji sám jako spolkový ministr financí selhal. V Evropské unii tehdy musel čelit zničující kritice týkající se jeho odborné způsobilosti. Jím předkládané koncepty byly do té míry vadné, že odsuzování spolkového ministra financí v evropských médiích poškozovalo samotnou Spolkovou republiku. A proto se opakovaně vyplácí poukazovat na to, že Oskar Lafontaine ze svého úřad tehdy zdrhl jako malý kluk. Jako ministr financí zcela jednoznačně selhal. Nebyl schopný obstát vůči požadavkům, které na něj jeho úřad kladl. Pokoušel se svoji porážku zamést pod koberec. Poškodil tak sociální demokracii na dvakrát, když zcela nezodpovědně nezahodil jen úřad ministra financí, ale i pozici předsedy strany. Tyto výtky představují to nejdůležitější, co je ve vztahu k Oskaru Lafontainovi nutno připomenout. Skutečnost, že i Gregor Gysi nebyl v Berlín schopen vykonávat svůj úřad, velmi působivě obraz této strany dokresluje.

Reakcionářská cesta

Rozpory se uvnitř západoněmecké sociální demokracie objevovaly často a Lafontaine je eskaloval. Lafontainovo programatické sebechápání během znovusjednocení (Německa), a i před tím, výrazně poukazovalo na politicky upadající existenci. Lafontaine se profiloval anti-národnostní pozici, kterou sjednocování totálně odmítlo. Lafontaine rozdělení Německa přijal zcela za svoje, chtěl uznat státní občanství NDR; což znamená, že se tehdy zcela oportunisticky postavil za tehdejší status quo. To, že tehdy Lafontainem vystrčení východní Němci právě jemu dnes dávají za pravdu – v každém případě jejich část – demonstruje možnosti manipulace na politické scéně.

O programatice Levice bylo už toho hodně napsáno. Rozhodně nelze mluvit o nějakém moderním socialismu. V tomto smyslu jsou sociální demokraté vskutku k politování, když jeden z nich se vydá na cestu nazpět dějinami namísto toho, aby se postavil novým výzvám. Oskar Lafontaine nechce zachovat starý program, ale volí cestu nazpět. Díky tomu ho lze zcela věcně oprávněně označit za levičáckého reakcionáře. Dokonce ani Komunistická strana Číny nezastává tak rozsáhlý program zestátnění. Otázka, proč Levice uvnitř sociální demokracie vzbuzuje sympatie pro tento způsob zpětného vývoje, patří mezi základní její dilemata.

Mezery v sociální spravedlnosti

Levice ve Spolkové republice je přirozeně ve velmi značné míře zejména stranou Východu a do jisté míry stranou regionální. Z hlediska volební politiky překročilo v mezičase její regionální začlenění vlastní stín. V dané chvíli se dědictví SED a PDS, Levice, vydala dobývat nová území. Jako určité překlenutí tu nastoupil sociální populismus, z něho strana má možnost v mezičase žít. Ten skutečně nejdůležitější „výkon“ Levice spočívá v tom, že umí výjimečně dovedně živit sociálními předsudky a resentimenty a dovede vydávat svoji „podvratnou činnost“ za boj za sociální spravedlnost. Šíří předsudky, hecuje ty, kteří přišli zkrátka, a vzbuzuje u své klientely očekávání, aniž jí poskytuje sebemenší záruku, že jí pomůže věci posunout kupředu.

V globalizovaném světě není nijak obtížné poukazovat na mezery v sociální spravedlnosti. Přizpůsobit se vývoji tržního hospodářství není už tak snadné. Levici se tak zdařilo zabývat se vzniklými mezerami. Je také současně třeba přiznat, že obě velké všelidové strany tyto mezery nechaly

rozzrůst. Tak zvaný „člověk z ulice“ přestal být středem pozornosti obou všelidových stran, a tak se jim také může odpovídajícím způsobem dostávat ve volbách méně hlasů. Měli bychom si připomenout, že CDU mohla v první polovině devadesátých let ve východním Německu platit za velkou dělnickou stranu. Nyní se ale zdařilo Levice nasadit si masku „starostlivého patrona“ a jen a jedině z této masky je živa, a ne z příslušné věcné podstaty. Levice je specialistou na rozhrabávání podloží sociálních resentimentů: proti tak zvaným bohatým, proti reformám jako formy vykořisťování drobného člověka. Obsadila si téma chudoby. Z hlediska zvolené strategie je zřejmé, proč by politika, která na sebe bere odpovědnost, straně jen škodila. Vedla by k protimluvům, neuměla by uspokojit rozjitřené nároky. V tomto ohledu je Levice předurčena k tomu, sehrávat roli opozice.

Perspektivy stávající levice

Sociální demokraté se naproti tomu nacházejí vmáčknuti mezi dva mlýnské kameny. Mezi neo-socialisty Levice, jejichž sociální populismus a oportunistus vysává podstatu ze sociální demokracie, a mezi nesocialistickými stranami, které se pevně ukotvily v řešení sociálních komponent, jak CSU v Bavorsku anebo rozsáhlá společenství v rámci CDU, například v Severním Porýní Vestfálsku. Sociální demokracie se tak ocitá ve fázi rozpadání. Podstata mizí, hrozí ztráta identity, která je spojena s otázkou: „Máme se orientovat víc nalevo, nebo napravo?“, nabývá povážlivých rozměrů. Nervy drásající fáze vývoje přihrála navíc sociální demokracii obtížného koaličního partnera ¹⁾.

Liberálové jsou spojeni s reformním myšlením, které v dané chvíli představuje nevýhodu, protože reformy po volbách do Spolkového sněmu 2005 byly zdiskreditovány jako zničující neoliberální filosofie ²⁾. Liberálům není dáno propadnout se do populistické obluby a proměnlivosti. Tato strnulost se stává jejich nevýhodou, jakmile je po nich požadována schopnost

1) *Text je psán v době, kdy v Německu vládla velká koalice – sociálních a křesťanských demokratů – pozn. překl.*

2) *Autor tu má na mysli reformní pokus sociálně demokratického kancléře Gerharda Schrödera, známý jako Agenda 2010, který si kladl za cíl proměnit sociální stát natolik, aby plnil své dosavadní funkce a přitom v nových podmínkách byl trvale udržitelný. Od pokusu se nakonec odvrátila nejen sociálně demokratická levice, ale i konzervativci v CDU. Ten stav v zásadě trvá i po volbách v roce 2009 – poznámka překladatele.*

dohodnout se uvnitř koalice³⁾. K tomu ještě připočtíme, že liberálové získávají sotva nějakou pozornost a pokud ji musejí přece vzbudit, přitahují ji na sebe spektakulárními výstupy a požadavky. Snižování daní patří mezi jejich výzbroj, ale nabízejí ji všem a všude. Pokud se v tomto spektru šíří jistá zahořklost, plyne z toho, že jsou sice prosazovány absolutně nezbytné reformy, ale jejich hlasatelé jsou trestáni už jen za objasnění potřeby⁴⁾ reform.

Podobný efekt, ke kterému došlo u liberalismu, nastoupil v mezičase i u Zelených, a sice, že zelená podstata jejich politiky podobně jako podstata liberální, ekologická tematika, se rozptýlila mezi všechny politické strany. Všechny se dožadují zásluh za toto téma. Zelení vydělávají na spíš nepolitické myšlence životního prostředí, v závislosti na níž do budoucna vyvstává otázka, zda se na spolkové úrovni z této konstelace současného pravo – levého schématu vyvine schopnost ke koalici, které by překonala dřívější hranice jednotlivých táborů. Dosud se Zelení mohou předvádět jako *Allrounder*, což ale na druhé straně znamená, že by se přese všechno mohli opět nalézt v rudo-rudo-zeleném objetí. Pozdní osmašedesátníci uvnitř strany ještě zcela nedorazili do budoucnosti. Na pozadí této skutečnosti platí, že to vedlo k vzestupu Levice, že to vyvolalo demagogicko – populistické zmocnění se resentimentů, že musel být voličstvu vlastně zvláště intenzivně vysvětlován chod věcí. Zdá se, že u obou všelidových stran převaha vysvětlit nepřijemné sociální záležitosti spíš ztrácela na důrazu, což přispělo k rozkladu politiky.

3) *To ostatně potvrzuje koaliční smlouva, kterou spolu Unie a liberálové na podzim 2009 uzavřeli, a kde některá, dokonce klíčová témata jsou formulována velmi obecně v důsledku toho, že Unie nebyla s to přimět liberály ke kompromisnímu postoji – poznámka překladatele.*

4) *Reforma sociálního státu v Německu byla nezbytná už koncem 80. let minulého století. Pád železné opony a znovu sjednocování Německa se staly výhodnou výmluvou pro vládu kancléře Kohla, jak se této nepřijemnosti vyhnout a odložit ji na dobu neurčitou. Reformem se ujal až sociálně demokratický kancléř Gerhard Schröder v roce 2003. Reformu zformuloval v textu známým jako Agenda 2010. Už první kroky jejího uskutečňování, navzdory zevrubnému vysvětlování, vyvolaly zejména v zemích bývalého východního Německa masivní odpor. Sociální demokracie za odvahu přistoupit k reformám byla německými voliči potrestána dvakrát – ve volbách v roce 2005 a v roce 2009. Pikantní na celé věci, že černo – žlutá koalice, která vzešla z voleb v roce 2009 masivně ze Schröderovy reformy opisuje, aniž se přiznává ke zdroji – poznámka překladatele.*

Ukotvení na široké základně

Zřetelnost významných sociálně politických a tržně hospodářských postojů by měla být znovu obnovena. Je to úloha, které se může ujmout jen všelidová strana, a CDU se tak nabízí zjevná možnost vydávat se za stabilizující faktor díky svému *Catch-all-Charakters*. Unie jako všelidová strana v rámci svého unijního charakteru může poskytnout výraz propojení jednotlivých zemí. Představuje propojení jak východních, tak i západních částí země. Představuje propojení zaměstnanců a zaměstnavatelů, katolíků a protestantů, liberálů a konzervativců, a v mezichase k tomu přistupuje i propojení ekonomických a ekologických seskupení uvnitř samotné strany. Dohromady tak vzniká základna pro koalice v nově utvářeném stranickém systému. Unijní myšlenka tak představuje kapitál, protože jeho ukotvení, má-li vzniknout, je možné pouze na širokém základě.

Bylo by smysluplné takto stranická křídla pokud možno profilovat, ale jen tehdy, jestliže by zůstala v tomto jednota, tedy unijní charakter strany, zřetelná. Jen jednotně vystupující strana, která usiluje o budoucnost, získá souhlas obyvatelstva. Jen sociální a ekonomické křídlo rukou společnou mohou vůbec udržet na nohou reformní dynamiku.

Vášeň a věcnost

Ostatně je zcela samozřejmé, že v dobách, kdy se voličstvo z velké části zřejmě stává nepolitickým, může být osloveno jen specifickým způsobem. Pak musí nastoupit určitý populismus politického středu, má-li dojít ke stabilizaci zadání všelidových stran. V těch časech klíčovou roli hraje řečnická šikovnost vůdčích osobností. Mezi schopnosti vést patří samozřejmě i věcná kompetence. Kombinace performance a kompetence na spolkové úrovni pak demagogické agitaci poskytne méně možností k jejímu rozvíjení. Záleží ve značné míře i na přiměřeném uspořádání vůdčích struktur všelidových stran.

Die politische Meinung, srpen 2008

Tilman Mayer je generálním ředitelem Institutu pro politické vědy a sociologii na Rýnské univerzitě Friedricha Wilhelma v Bonnu.

Přeložil Ivan Štern

An den Grenzen der Wissenschaft. Ein Hinweis

Helmut Kohlenberger

Mit der gentechnologischen Forschung hat der Wissenschaftsbetrieb seine Zugriffsmöglichkeiten auf die Welt - und Lebensverhältnisse der Menschen erheblich erweitert. Die der Natur, der Schöpfung entgegengesetzte Utopie der Wissenschaften hat die Konstitution des Menschen in ihren Bann gezogen. Der einzelne Mensch erscheint als Produkt- geschaffen, nicht gezeugt. Eine Grenze, ein „Ausnahmезustand“ ist erreicht, der dem seit etwa 100 Jahren herrschenden Weltkriegszeitalter der Atombombe entspricht. Lebten die Menschen einst in einer kosmischen Ordnung, die Götter und Menschen verband und in Mythen und Riten zum Ausdruck gebracht wurde, so eröffnete bereits das griechische Denken mit der sokratischen Forderung der Selbst-Erkenntnis eine neue Dimension. In der biblischen Offenbarung wird der Kosmos zur Weltzeit, die ihrer angekündigten Vollendung entgegeneilt. Die Weisheit der Welt ist für den Apostel Paulus darum Torheit.

Die Spannung zwischen der in der Heiligen Schrift bezeugten auf Gott hin geschaffenen Welt zum kosmischen Geschehen wird seit den gnostischen Texten der ersten christlichen Jahrhunderte ein bestimmendes Thema für die Frage nach Gott und Welt. Augustinus zögert nicht, vor den Astronomen zu warnen, die statt auf der Erde im Himmel zu wohnen scheinen, und beschränkt das Wissenswerte auf das Nützliche. Die Welt wird als noch nicht vollendet angesehen, Veränderung und Bewegung werden zu einem zentralen Thema der Theorienbildung, das über die gegebenen Weltverhältnisse hinauswies. Wie Gott im Verhältnis zur Schöpfung zu verstehen sei, blieb (z.B. bei Johannes Scotus Eriugena) in philosophischer Hinsicht offen. Die Ewigkeit erscheint in der „Kosmographie“ des Bernardus Silvestris (im 12. Jahrhundert) als bewegliches Bild im Zeitlichen. Der Mensch, gesehen in dem schon der Antike geläufigen Bild des Mikrokosmos, birgt das ganze kosmologische Wissen, darin einem zentralen Topos der Renaissance vorausgreifend. Mit der in den Elementen wirkenden einen Kraft der Natur (Abaelard, Schule von Chartres), im Licht (Robert Grosseteste), im impetus wird die innere Kraft der Bewegung vorgestellt. Mit dem Aristoteles-Studium an der Universität Paris im 13. Jahrhundert setzte sich die Vorstellung einer vom Supralunaren bis zum Sublunaren

gegliederten Ordnung durch, deren Bewegung von einem „unbewegten Beweger“ in Gang gesetzt wird. Das Verbot von Aussagen der in Paris gelehrten aristotelischen Naturphilosophie durch den Pariser Bischof Tempier im Jahre 1277 trat einer autonomen Naturphilosophie im Blick auf das Schöpfungswirken Gottes entgegen¹. Der antike Kosmos ist nicht eo ipso Gottes Schöpfung. Die Beziehung von Gott und Welt konnte nicht durchgängig *ad modum recipientis* erkannt werden. Theologisch verbindliche Aussagen setzen neben logisch korrekter Ableitung eine Einsicht voraus, die von *principia per se nota* ausgehen (Thomas von Aquin). In der Folgezeit wird darüber diskutiert, wie diese erkannt werden. Außer Zweifel steht, dass theologische Fragen grundsätzlich ihrem Wahrheitsanspruch entsprechend dem Verstehen zugänglich sind, unter den begrenzten Bedingungen menschlicher Erkenntnisfähigkeit jedoch bestimmte Voraussetzungen gegeben sein müssen. Es wurde eine *certitudo adhaesionis* (Heinrich von Gent) oder ein *habitus veridici* (Ockham) angenommen. Nikolaus von Kues versuchte mit einer „resolutiven“ Methode, die der mathematischen Rückführung von rationalen Zahlen auf Einheit entsprechen sollte, widersprüchliche Aussagen im theologisch-philosophischen Grenzbereich (z.B. über das Werden der Welt, Ewigkeit – Zeit, Einheit und Vielheit) durch die Erkenntnisebene eines methodischen Platonismus, der auch aristotelische Erkenntnisse zulässt, zu überwinden².

Der kirchliche Einspruch von 1277 zeigte die Grenze einer von der Natur ausgehenden Wissenschaft, die Gott und Welt nach Menschenmaß umfassen sollte, auf. Er führte die Theologie auf einen eigenen Weg, der nur bedingt mit der weiteren Philosophiegeschichte in Verbindung stand, im Rückblick nicht zuletzt auch die Reformation und den Weg der modernen „Geisteswissenschaften“ ermöglichte. Das Streben der Wissenschaft über das Begrenzte hinaus „ins Unendliche“ bahnte sich an und suchte

1 Hiezu vgl. BLUMENBERG, H., *Die Legitimität der Neuzeit. Erneuerte Ausgabe, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 2. Aufl. 1999, S.178 f.*; LEPPIN, V., *Die Folgen der Pariser Lehrverurteilung von 1277 für das Selbstverständnis der Theologie*, in: AERTSEN, J.A. u.a. (Hg.), *Geistesleben im 13. Jahrhundert (Miscellanea Mediaevalia 27)*, Verlag de Gruyter, Berlin 2000, S.283-294.

2 SENGER, H.G., *Vom Umgang eines „Häretikers“ mit Irrtumslisten und Häresien. Nikolaus von Kues und die Pariser Verurteilungen von 1270/1277*, in: *Nach der Verurteilung von 1277 (Miscellanea Mediaevalia 28)*, Berlin 2001, S. 1004 ff.

nun Wege einer von Theologie im engeren Sinne unabhängige Gewissheit, die sich beispielsweise im Werk des Kusanus, das theologisch-philosophisches Denken mit spekulativer Mathematik verbindet, tentativ andeuteten. Das in Begriffen nicht zugängliche „Ganze“ wird in symbolischen Formen - Kreis und Kugel - angenähert darstellbar. Darin zeigt sich die Welt in Bezug auf Gottes Unendlichkeit nicht begrenzt zwischen Mittelpunkt und Umfang, Anfang und Ende – und ist doch nicht selbst das Vollkommene. In kühner christologischer Sicht versucht Kusanus diese Spannung im Blick auf den Menschen als Mikrokosmos aufzulösen. Für die neue Wissenschaftsauffassung und ihre Suche nach Gewissheit wurde der Duktus der Selbsterkenntnis, der im cartesischen Cogito zum Motto einer von Mathematik als Leitwissenschaft bestimmten Zukunft wurde, maßgebend, der vom radikalen Zweifel und der Nichtausschließbarkeit eines *genius malignus* ausgehend, zu der grundsätzlich offen stehenden Möglichkeit, Wirklichkeit anzunehmen, findet³.

Die neue Zeit steht indes nicht wesentlich im Zeichen philosophischer Begründungen sondern von Expedition und Forschung. Mit kartographischer Darstellung und Vermessung des Himmel und Erde zur *machina mundi* zusammenziehenden Universums wird die Instrumentalisierung der „Weltaufstellung“ faktisch zur Letztinstanz des Erkennens – und der (staatlichen) Herrschaft, wie dies Francis Bacon mit seinem Motto „Wissen ist Macht“ propagierte und Thomas Hobbes mit der Unterscheidung der *auctoritas* von *veritas* theoretisch und politisch verankerte.

Paradigmatisch für diese Veränderung wurde der Übergang von Kopernikus' System zu Galileis Forschungsmethoden. Auf dem Hintergrund der in sich kreisenden kugelgestaltigen Himmelskörper wurde die Erde in die Bewegung und Ruhe vereinende Gleichmäßigkeit geistigen Erfassens einbezogen, das von der neuplatonischen Tradition her plausibel war und weit in die Neuzeit hinein Einfluß hatte⁴. War in dieser Tradition die Kreisbewegung als Nachahmung der Geistesbewegung durch die Himmelskörper

3 In der *Phänomenologie des 20. Jahrhunderts* wurde regressiv vom Cogito (des Descartes) ausgehend das „In-der-Welt-Sein“ (M.Heidegger) im Gegenzug zur rationalen (ontologischen) Begründungsproblematik zur Sprache gebracht und diese damit in Frage gestellt.

4 BLUMENBERG, H., *Pseudoplatonismen in der Naturwissenschaft der frühen Neuzeit (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz 1971/1)*.

gedacht, so soll sie jetzt mathematisch rekonstruiert und im realen Experiment nachvollzogen werden. Darin zeigte sich sofort die Grenze der Geltung der traditionellen Auffassung. Es kommt zu einer Doppelbewegung. Der Mathematik wurde bereits mit dem Scheitern des sich in Sprachspiele verstrickenden Nominalismus seit dem Spätmittelalter zugetraut, Erkenntnis zu sichern. Sie wurde nunmehr zum „Inbegriff der Notwendigkeit, in der göttlicher und menschlicher Geist ihre gemeinsame Evidenz besitzen, die als solche den Vorbehalt der Unzugänglichkeit ausschließt“⁵. Kepler hat diese Notwendigkeit in der „Norm der Quantität“ verankert, der gemäß der Geist des Menschen „für die Erkenntnis der Größen“ geschaffen sei; er erfasse „eine Sache um so richtiger, je mehr sie sich den reinen Quantitäten als ihrem Ursprung nähert“⁶. Derselbe Kepler hat auch die zweite Bewegung vollzogen: Er hat eine neue Theorie des Sehens entwickelt, in der der empirische und der geometrische Anteil des Sehaktes, der Wahrnehmung mittels eines „telemetrischen Dreiecks“ erklärt werden soll. In dem von unmittelbarer Sinneserfahrung abgekoppelten Fernrohr sah er ein Zeichen für die berechnete Herrschaft des Menschen über die Welt⁷.

Für Galilei insbesondere zeichnete sich ein entscheidender Schritt der Selbstlegitimation der Forschung in immer neue Gebiete ab, die alles bereits Erreichte als vorläufig betrachtet. Sie beruht wesentlich auf dem Fernrohr, das Galilei als einen dem natürlichen Sinn „überlegenen und besseren Sinn“ präsentiert. Mit dem Fernrohr wurde die aristotelische Trennung zwischen Himmel und Erde aufgehoben und die irdische Welt nach der Methode der Himmelsmechanik betrachtet. Die Mathematisierbarkeit irdischer Verhältnisse setzte die Reduktion der Materie auf eine Nullgröße voraus, das heißt eine Form, die Kalkulation und damit sich steigernde Perfektion in der menschlichen Kunstfertigkeit ermöglicht. In der Welt der Erscheinungen wurden „die mathematisch darstellbaren Ide-

5 BLUMENBERG, H., *Die Legitimität der Neuzeit, Erneuerte Ausgabe 2.Aufl.* Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1999, S.457.

6 In einem Brief an Mästlin (19.4.1597), zit. nach BLUMENBERG, *Legitimität, a. a. O.*, S.457.

7 Hiezu FEYERABEND, P., *Wider den Methodenzwang. Skizze einer anarchistischen Erkenntnistheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1976, S.179 ff. Hier auch Anmerkungen zur Diskussion über die Beurteilung der Entfernung zwischen Linse und beobachtetem Gegenstand. Vgl. auch BLUMENBERG, *a. a. O.*, S.437.

alitäten“ aufgedeckt⁸. Wegen der Komplexität des Aufzudeckenden jedoch bleibt ein unaufhebbar erscheinender Rest an Ungenauigkeit, den Galilei geschickt zu überspielen verstand. Die Argumente, die Galilei selbst für die Überlegenheit des Fernrohrs anführte, wurden von Zeitgenossen, aber auch von Historikern bis heute indes in Frage gestellt, wenngleich die Vorteile des Fernrohrs bei Beobachtungen auf dem Land und zur See sofort starken Beifall fanden. Man hat den starken Glauben Galileis an die Brauchbarkeit des Fernrohrs und seine propagandistischen Fähigkeiten indes nie bestritten⁹. Descartes bemerkte scharfsichtig das fehlende theoretische Fundament von Galileis Betrachtungen der „Ursachen besonderer Vorgänge“¹⁰. Der „Fall Galilei“ erscheint im Lichte neuerer Forschung und nicht zuletzt bei Bert Brecht, dessen Stück über das „Leben des Galilei“ Furore machte, in seiner ganzen Ambivalenz. In Notizen zu seinem Stück heißt es über Galilei: „Er erhebt das Fernrohr zu den Gestirnen und liefert sich der Folter aus. Am Ende betreibt er seine Wissenschaft wie ein Laster, heimlich, wahrscheinlich mit Gewissensbissen. Angesichts einer solchen Lage kann man kaum darauf erpicht sein, Galilei entweder nur zu loben oder nur zu tadeln“¹¹. Dem der Seelsorge und Theologie verpflichteten Kardinal Bellarmin, der in die Diskussionen der kirchlichen Kopernikus-Rezeption und im Zusammenhang damit auch in die causa Galilei geriet, ging es vorrangig um den sozialen Frieden in einer von Kontroversen gebeutelten Zeit.

Im Raum-Zeit-Kontinuum Newtons wird die Weltmechanik, die mit der Beschleunigung Zeitersparnis und Energiegewinnung – und so die moderne Arbeitswelt ermöglicht, „aufgestellt“. Ihr entspricht die Rede von der einen Weltgeschichte, die als letzte Legitimationsinstanz angesehen wird. Doch hat das Ausgreifen des Forschens ins Unendliche nicht ohne weiteres triumphalistisch gestimmt. Pascal bereits hat die Bestimmung des Menschen fürs Unendliche als schmerzhaft Erfahrung von Grenzen

8 BLUMENBERG, *bes. S. 24 ff.*

9 FEYERABEND, *a.a.O.S.151 ff.* N.LUHMANN (*Die Gesellschaft der Gesellschaft, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1997, S.991*) bemerkt lakonisch, dass *Technik Wissen beweist, umgekehrt Zweifel durch technisches Wissen widerlegt werden.*

10 BLUMENBERG, *Legitimität, S.465.*

11 Zit. BLUMENBERG, *Legitimität, S.463.*

zur Sprache gebracht. Die Unsicherheit der Welt, zunehmend mit einem Glückspiel verglichen, verlangte zunehmend nach Kriterien für Entscheidungsfindungen, die in der Instabilität der Welt Orientierung bieten und den Beobachtern über „Sicherheitsgrade“ des zu Erwartenden Informationen geben sollten, die nicht mehr von der teleologischen Sicht der Vor-moderne noch von einer (nicht zu erlangenden) Erkenntnisgewißheit gegeben werden konnten¹². In den Grunddisziplinen der Physik hatte sich im Weltkriegszeitalter bereits Ernüchterung angesichts des Schwindens gewohnter Sicherheiten durchgesetzt. Das Verhältnis der Materie zur gekrümmten Raum-Zeit wurde bei Einstein neu gesehen, in den quantenphysikalischen Dimensionen sind nur statistisch voraussagbare Ereignisse angesagt. Die Beobachter werden nunmehr in den Objektivierungsprozeß der Wissenschaft hineingezogen, Beobachtung wird zum Objekt ihrer selbst und gerät so in immer neue Unsicherheiten eines sich schließenden Kreisens. Es legt sich nahe, die Idee der Weltformel und die Forderung von Letztbegründungen ganz aufzugeben¹³. Kurt Gödel zeigte für die Leitwissenschaft Mathematik, dass Widerspruchsfreiheit nur durch Bezug auf außerhalb Gegebenes begründet ist und unterscheidet damit die „einfachen“ Intuitionen grundsätzlich von den Anwendungen der Mathematik¹⁴. Mit der Wahrscheinlichkeitsrechnung ist die Mathematisierung des Bewusstseins von (Un)Sicherheit Alltagsrealität geworden. Die immer energischere Focussierung des Spezialistentums hat ihren Glanz verloren. Die Worte Lebenswelt, Umwelt – die der Zeit nach dem ersten Weltkrieg entstammen –, rufen die von Ideologien und Wissenschaftlichkeit (im Vollzug der staatlichen Herrschaft der Neuzeit bis zum totalitären Schrecken des 20. Jahrhunderts) ausgeblendeten Lebensbedingungen und Erfahrungen zurück. Die Wissenschaft ist nunmehr, insbesondere in den totalitär regierten Staaten, deutlich im Zentrum des Politischen gesehen, das sie seit der Neuzeit (mit)bestimmte. „Die Atombombe ist sowohl als

¹² ESPOSITO, E., *Die Fiktion der wahrscheinlichen Realität*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 2007, S.19 ff.

¹³ Vgl. dazu neuerdings LAUGHLIN, R.B., *Abschied von der Weltformel*, Piper Verlag, München 2007. Hier werden die Grenzen der Mathematisierbarkeit der Natur, die Schranken des theoretischen Wissens und der experimentellen Falsifikation diskutiert.

¹⁴ HEINTZ, B., *Die Innenwelt der Mathematik. Zur Kultur und Praxis einer beweisenden Disziplin*, Springer Verlag, Wien- New York, S. 57 f.

technisches als auch soziales Phänomen das klassische Endprodukt seiner [scl.Galileis] wissenschaftlichen Leistung und seines sozialen Versagens“ resümiert Bert Brecht¹⁵. Karl Jaspers warnte eindringlich vor dem „Wissenschaftsaberglauben“, der an Stelle von Methode und kritischer Prüfung fixierte Doktrinen setzt und diese propagandistisch durchzusetzen sucht. Heideggers Gegenüberstellung von Erde und Welt kommt in den Sinn: „Die Erde kann das Offene der Welt nicht missen, soll sie selbst als Erde im befreiten Andrang ihres Sichverschließens erscheinen. Die Welt wiederum kann der Erde nicht entschweben, soll sie als waltende Weite und Bahn alles wesentlichen Geschickes sich auf ein Entschiedenes gründen“¹⁶.

Die Dichte des Systems der Welt jedoch läßt die Einsicht in (überschrittene) Grenzen desselben noch nicht zu, wie es scheint. Dieses versucht sich längst in die Konstitution des Menschen einzuschreiben, sich ihrer zu bemächtigen und so zu sich „selbst“ zurückzukehren. Seit dem Revolutionszeitalter (mit Ende 18.Jahrhunderts) hat die wissenschaftliche Macht-ergreifung verbunden mit Propaganda und Gewalt verstärkt eingesetzt und zunehmend neue politische Systeme etabliert, die zu einer totalitären „Biopolitik“ führten. Eine Radikalisierung dieser evolutionären „Selbstverwirklichung“, der den blinden Fleck, das sich in diesem Prozeß zu verlieren drohende Selbst, berührt – setzte in der Gentechnologie im Zusammenhang mit der Computerisierung ein. In Darwins Rechtfertigung der „niemals irrenden Kraft in der natürlichen Zuchtwahl“ trat der „eigentümlich organisch-mechanische Doppelcharakter dieser Evolutionsvorstellung, die den Menschen zugleich zum zufälligen Resultat des Prozesses und zu dem über ihn als Instrument verfügenden Demiurgen seiner selbst zu machen schien“ in Erscheinung¹⁷. Zurecht wird gesehen, dass in der Berufung auf das Naturgesetz der Evolution schrecklichste (der Berufung auf „Geschichtsgesetze“ vergleichbare) Konsequenzen totalitär-politisch durchsetzbar wurden. Dies hindert bis heute offensichtlich nicht daran, „Darwin“ zu propagieren. Der Glaube, dass mit der Technisierung der Lebensbedingungen der Menschen bereits der „Inhumanität“ der Natur (und

15 Zit. bei BLUMENBERG, *Legitimität*, a.a.O., S.464.

16 HEIDEGGER, M., *Holzwege*, V.Klostermann Verlag, Frankfurt a.M., 4.Aufl.1963, S.38.

17 BLUMENBERG, 258 ff.

des Menschen) Einhalt geboten sei, ließ übersehen, dass die Technisierung selbst nicht im Luftleeren stattfindet. Diese war nie Vollzug eines Vernunftgesetzes, setzte sich vielmehr in einer Atmosphäre von Faszination, Parteilichkeit bis hin zum Terror - mit der Annahme von berechenbaren Wahrscheinlichkeiten, die an die Stelle der alten Teleologie trat, - durch. Mit dem technologischen Zugriff auf das Leben selbst werden mit den Chancen auch die Grenzen dieses Zugriffs deutlich. Stanisław Lem sieht den stetigen Evolutionsprozeß der Natur als einen ungewöhnlich langsam vor sich gehendem Lernprozeß, in dem in winzigen Veränderungen nach der Methode von Versuch und Irrtum mit äußerster Radikalität Selektion stattfindet, Überlebenschance gegeben wird. Energetik, Material und Steuerung sind von vornherein gegeben. Veränderung ist Entfaltung von schon Angelegtem. Dementsprechend zielt eine genetische Information darauf ab, „einen bestimmten Endzustand mit Systemcharakter herzustellen“ (im Unterschied zur ethnischen Sprache, in der es um lexikographische, grammatische und syntaktische Korrektheit geht)¹⁸. Dem steht das Sprunghafte technischer Innovation gegenüber, in der die Energiequellen, Materialien, Werkzeuge und Verfahren laufend verändert werden. Im Falle des genetischen Engineering zeigt sich die Begrenzung auf das Gegebene, dessen Ablauf allerdings durch Überwachung und informationale und energetische Korrekturen zu regulieren versucht werden kann. Die Prognosekapazität ist bei technischen Eingriffen grundsätzlich nicht optimal, da jede technische Innovation wegen des Zeitdrucks von teilweise lückenhafter Information ausgehen muß – und Mathematik grundsätzlich nicht Systemkomplexität erfassen kann¹⁹. Die lebenden Organismen haben indes „niemals zugunsten einer engen Spezialisierung auf volle funktionale Autarkie verzichtet“. Während jeder Organismus „eine souveräne Einheit darstellt, stellen „die Computer ohne die Menschen ebenso präzise wie allseits ratlose Systeme“ dar. Mit der Weltvernetzung werden im einseitigen Blick auf die Vorteile unerwünschte Nebenfolgen, die nicht ausreichend bekannt sind, mitgeliefert, dann ausgeblendet und offensichtlich in Kauf genommen. Es kann bei der Mensch-Maschinen-Symbiose zudem zur Verwischung der Kompetenzabgrenzungen kommen. Das System als Ganzes „kann einen dynamischen Charakter besitzen, der

18 LEM, St., Über außersinnliche Wahrnehmung, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1981, S.49.

19 LEM, St., a.a.O., S. 112 ff.-, 51.

insgesamt keiner der beteiligten Seiten zugänglich ist, weil kein System sich selber vollständig beschreiben oder kontrollieren kann“. Ein übergeordnetes Kontrollsystem würde nur in den Leerlauf eines unendlichen Regresses führen²⁰. Selbst ein so überzeugter Anhänger der Technik als „legitimes“ Medium menschlicher Selbstbehauptung wie Hans Blumenberg muß angesichts der gentechnologischen Versuchung einräumen, dass der „Wunsch, Erfahrung möge nicht nur wissen lassen, was ist, sondern auch, dass es sein soll, wie es ist“, (...) durch Einblick in das Verfahren der Natur zurückgewiesen“ wird. Angesichts der Vielzahl an Naturvorgängen beschleicht die Ahnung, dass „sich die Natur gegen die Endgültigkeit ihrer Verwissenschaftlichung“ sperrt²¹.

Längst werden die Mensch-Technik-Koexistenz betreffenden Fragen in einer Vielzahl von Evolutionstheorien (systemtheoretisch) abgehandelt. Wertbestimmte Gesichtspunkte verabschieden sich lautlos. „Emergenz und Destruktion von Systemen“ werden „mit Gleichmut“ hingenommen. Prognosen sind ohnehin nicht möglich, Resultate von Planungen her nicht abzuleiten. „Insofern ist Planung, wenn sie vorkommt, ein Moment von Evolution, denn schon die Beobachtung der Modelle und der guten Absichten der Planer bringt das System auf einen nicht vorgesehenen Kurs“²². Nachdem Technik längst zum gesellschaftlich Selbstverständlichen gehört, sie durch spezifisch methodisch-experimentelle Vorgehensweisen ausgezeichnet ist, ist die Frage der Kopplung mit Erwartungen von zunehmender Brisanz. „Der Evolution von Technik folgt eine darauf eingestellte Strukturierung von Rationalität, und Rationalisierung ist nichts anderes als eine Form der Lösung der offen gebliebenen, gleichsam marginalen Konsensfragen“²³. Ins Zentrum drängen die unkontrollierbaren Sachverhalte in einer Welt, in der „alles“ von funktionierender Technik abhängig geworden ist. Ob technische Entwicklungen in ihrer Logik irreversibel sind - dies wird in einer Welt zunehmender Risikoanfälligkeit zur bedrän-

20 LEM, a.a.O., S.66 f. (*Kursiv im Original*).

21 BLUMENBERG, *Die Lesbarkeit der Welt*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 2. Aufl., 1989, S.400, 408 (im Zusammenhang einer Diskussion von Thesen, die Erwin Chargaff und Hans Jonas zu bedenken gaben).

22 LUHMANN, N., *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag 1997, S.430.

23 LUHMANN, N., a.a.O., S.519.

genden Frage..

Ein aktuelles Beispiel für die Diskussion der mit experimentell gegebenen Möglichkeiten verbundenen Fragen ist die „Bioethik“²⁴. „Latente Zukunft“ eröffnet sich im Blick auf Vorhaben wie dem online-Projekt eines alles Lebende in einem „Barcode of Life“ zu katalogisieren und zu standardisieren. Ein global vernetzender „Superorganismus“ kündigt sich an. Im Humanbereich wird Verwandtschaft auf lineare Repräsentation des „molekularen Blicks“ reduziert. Gegebenes wird keinesfalls angenommen, sondern ist Potential für Veränderung. Die Agenten des Forschungsprozesses sind sich bewusst, dass es sich um kontextlose Vorgänge handelt, deren Faktizität politisch zur Diskussion zu stellen sind. Es geht also um Rationalisierung im evolutionären Sinne, die Regelung des Konsenses, der das biologisch-technische „Design“ mit dem Sozialen verbinden soll. Die Bioethik, diese „Währung einer globalen moralischen Ökonomie“, wird als neutrale „Technik der Normalisierung und Legitimierung“ mit staatlicher Anerkennung eingesetzt. Es geht nicht um Ziele, sondern man scheint in ein Verfahren für Optionen (ins Leere) mit beschränkter Haftung getrieben (oder geworfen). Bioethik-Kommissionen ringen um einen Minimalkonsens moralischer Standards, der unterschiedliche Auffassungen homogenisieren und Moral herstellen soll. Dies kann zur Produktion von Biotech-Artefakten führen, die der Anerkennung von moralischen Standards genügen und so das Zusammenspiel von Technik, Politik und Moral anschaulich machen²⁵. Eine zugegebenermaßen „ichschwache Gesellschaft“ muß indes auf Reversibilität der Maßnahmen bestehen, da der offene Horizont der Diskussion (nicht zuletzt im Forschungsprozeß selbst) dies erfordert - und dies sich in der insgesamt „fluiden Situation“, in der das Risiko Faktenlagen provoziert, von selbst versteht.

Das Risiko wird zur Wahrheit im Meer der Wahrscheinlichkeiten. Damit ist auch zugegeben, dass wir keineswegs einem anonymen Forschungsprozeß ausgeliefert sind.

24 Hiezu die Darstellung des Ist-Zustandes bei NOWOTNY, H., TESTA, G., Die gläsernen Gene. Die Erfindung des Individuums im molekularen Zeitalter; Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 2009

25 Vgl. NOWOTNY, TESTA; a.a.O., S.115, wo im Zusammenhang des Altered Nuclear Transfer (ANT) „eine biotechnische Kreatur“ entstand, „die maßgeschneidert zwischen religiösen Überzeugungen und dem Druck nach wissenschaftlichen und technischen Innovationen vermitteln sollte“.

Walter Benjamin hat gesagt, der Kapitalismus habe sich (als Religion gewissermaßen) auf dem Boden der Christenheit parasitär entwickelt. Selbiges läßt sich von der neuzeitlichen zukunftsbesessenen Wissenschaft sagen. Indes ist der glanzvolle Siegeszug längst beendet, doch die Folgen lasten schwer auf der Menschheit und bedrohen in der Existenz. Mit der Auflösung der selbstverständlichen Einheit des antiken Kosmos in der biblischen Offenbarung hat sich die Wissenschaft als eine selbsterzeugte und nur genau deshalb absolute Gewissheit etabliert –und damit zugleich eo ipso Ungewissheiten mit sich gebracht²⁶. Gegenüber Begriffen und logischen Beweisen, die der Wahrheitsfindung verpflichtet sind, hatte sich die Mathematik als Instanz letzter Gewissheit verselbständigt. Auf ihr lastet „ein eigentümlicher Fluch, der mit den Unendlichkeitsbegriffen zusammenhängt, auf welche die in der Physik angewandte Mathematik nicht verzichten kann, weil die Physik, namentlich die klassische, auf dem Infinitesimalkalkül beruhte...“²⁷ Sie hatte eine „einfach“ erscheinende Welt der Gewissheit etabliert, die allerdings von Anfang an mit technischer Anwendbarkeit und den Unwägsamkeiten des Lebens in der statistischen Auslotung von Ungewissheit verbunden war. Zu einer „Einheitswissenschaft“ ist es nicht gekommen, vielmehr sind mit zunehmender Spezialisierung (und „Interdisziplinarität“) die Grenzen theoretischen Wissens und experimenteller Falsifikation immer deutlicher geworden. Wissenschaftliche „Wahrheit“ gibt es nur in den kleinen Münzen des Wahrscheinlichen. Die Radikalität der Anwendung der selbstgesetzten Gewissheiten der Wissenschaft auf den globalen Forschungs- und Gesellschaftsprozeß (inklusive der (un)ausdrücklichen Träger dieses Prozesses) selbst zeigt die aufgerissene Unendlichkeitstendenz (der frühen Neuzeit) in ihrem Feedback - eine unkontrollierbare Kontrollspirale der Angst, aus der nur die „Furcht des Herrn“, die der Anfang der Weisheit ist, retten kann²⁸. Unerlässlich ist es, von den Grenzen des Erkennens weiterzugehen zu einem „Denken, das

26 LUHMANN, N., *Gesellschaft...*, a.a.O., S.127 f. L. bezieht sich auf eine Feststellung von Henri Poincaré, mit der dieser „noch am Anfang des 20. Jahrhunderts die scientific community schockieren konnte“.

27 LEM, St., a.a.O., S.37

28 KARL JASPERS (*Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1961, S.340) sieht die Möglichkeit, dass Angst zu einer „schöpferischen Angst“ werden kann, die „wie ein Katalysator für den Antrieb der Freiheit aus anderem Ursprung“ wirkt.

mich selbst verwandelt, obgleich es keinen Gegenstand erkennt.²⁹

Psáno pro Střední Evropu

²⁹ JASPERS, K., *a. a. O.*, S.289.

Spannismus – opomíjená ideologie sudetských Němců

Kmenová sounáležitost a idea stavovského státu

Václav Chyský

1. Úvod

Pohled dnešní české společnosti na politické postoje Němců v českých zemích za první republiky většinou přehlíží různorodost německého stranického spektra, přejatého do značné míry z rakousko-uherské monarchie. Zjednodušeně se soustředí na poslední fázi národnostního boje, dominovaného říšskou nacionálně socialistickou ideologií, která přivedla evropské národy a státy na pokraj katastrofy.

Spannismus, o kterém pojednává tento esej, je v novější české historiografii věnována zřídka pozornost **(3,4,5,6,7)**, přesto že byl ve dvacátých letech a začátkem let třicátých minulého století významným ideologickým spiritus movens mladých sudetoněmeckých intelektuálů, hledavších východisko z nepříznivých dopadů prohrané první světové války, které měly za následek rozdrobení Rakousko - Uherska a vtělení německy osídlených krajů do Československé republiky. Ideologickým střediskem spannismu byla vídeňská univerzita, kde se soustřeďovala německá akademická mládež z bývalých zemí rakousko - uherské monarchie, aby zde naslouchala vizím o stavovsky organizované střední Evropě z elokventních úst Othmara Spanna.

Záměrem předloženého eseje je osvětlit komplex Spannova utopického stavovského modelu a autentickými citáty doložit národovecké (völkisch) cíle, ve kterých měl být stavovský stát uskutečněn.

Spannismus představoval vedle tradičních konzervativně nacionalistických směrů a vedle rasistického nacionálně socialistického „světového názoru“ (Weltanschauung) specifický politický koncept pro řešení problematiky etnicky promíšené střední Evropy použitím modelu stavovské společnosti s vůdčím postavením německého etnika. Jeho ideoví představitelé pracovali elitérním konspirativním principem, což mělo za následek, že na rozdíl od primitivního nacionálněsocialistického „světového názoru“, spannismus nepronikl ani do vědomí široké sudetoněmecké, ani české společnosti.

Podobně jako česká politická scéna, i sudetoněmecká společnost si přinesla z rakousko-uherské monarchie do nového státu politickou zátěž národ-

nostních předsudků, jakož i styl a nešvary politické práce z předchozího systému, vyplývajícího z bojovné konkurence českého a německého etnika v českých zemích. Ještě před provoláním vzniku československého státu, zajišťovali si představitelé sudetských Němců v předtuše rozpadu rakousko-uherského mocnářství 21. října 1918 propojení na Rakousko a spolu s ním pak sjednocení v novém poválečném německém státě.

Většina sudetské společnosti československý stát neakceptovala (negativistická politika), nebyla však schopná v důsledku stranické roztržičnosti najít až do třicátých let společné politické prostředky, jak transformovat rigidní centralistický československý stát v autonomně spravované etnické oblasti.

Problematika autonomie se netýkala jen sudetských Němců, ale též Slováků. České strany autonomní snahy nekompromisně odmítaly a tak se parlamentární práce od roku 1920 při projednávání sudetoněmeckých samosprávných návrhů často proměnila v chaotické tumulty, vedoucí k pravidelně se opakujícím sálovým bitvám. Českými poslanci v rakouské Říšské radě používané obstrukční metody převzaly nyní nacionalistické sudetoněmecké strany **DNSAP** a **DNP.**(8) Situace se radikálně změnila po národně socialistickém převzetí moci v Říši a vystoupením nového stranického fenoménu – Sudetendeutsche Heimatfront(**SHF**) a z ní vzešlé Sudetendeutsche Partei (**SdP**).

Jako vstup k pojednání o opomíjené ideologii spannismu, hrajícího nezanedbatelnou roli při formování hnutí Sudetendeutsche Heimatfront (SdH) – , která byla základnou pro vznik Henleinovy Sudetendeutsche Partei (SdP) – uvedeme názvy a genezi sudetoněmeckých politických stran v Československé republice, abychom si ozřejmili široce diferencovanou politickou paletu sudetoněmecké společnosti a její výkyvy mezi politikou negativismu a aktivismu.

2. Sudetoněmecké politické strany

Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) – Sudetská DNSAP měla své kořeny v národnostních bojích posledních dekád 19. století. V Československé republice byla založena 5. května 1918 přejmenováním z Deutsche Arbeiterpartei (DAP), existující v Českých zemích od roku 1904. Její ideologickou náplní byl protičeský národovecký boj (Volkstumskampf) se snahou zamezit přílivu českých méně náročných pracovních sil do německy osídlených průmyslových oblastí. Sudetoněmečtí dělníci se necítili být dostatečně zastoupeni internacionalistickou

sociální demokracií, a proto založili vlastní odbory. 1902 dosáhl počet jejich členů 17 000. Mnozí odborářští předáci, především Hans Knirsch, se domnívali, že odbory neposkytují dostatečně širokou základnu pro zesílení národoveckého boje. Výsledkem těchto úvah bylo založení DNSAP, spojující nacionální a socialistický program. Stalo se tak v Trutnově 15. srpna 1904. Přívlastek „sozialistisch“ měl zdůraznit programatické odlišení od občanských nacionálních stran. Zaměření DNSAP bylo jednoznačně velkoněmecké. Dalšími bojovými hesly byl antiklerikalismus, antifeudalismus, antiliberalismus, antimarxismus, antisemitismus a rasistický antislavismus.

DNSAP přešla svým založením a programem Hitlerovu říšskou NSDAP, s níž měla mnoho společných cílů. Oprávněně se vedoucí funkcionáři DNSAP považovali vzhledem k říšské Hitlerově NSDAP za starší a zkušenější bojovníky. DNSAP se lišila se od Hitlerovy strany tím, že nebyla vedena striktním vůdcovským principem, čímž poskytovala stranické základně spoluúčast na rozhodování a nepodléhala nordickým obskurním mýtům jako její mladší sesterská strana v Říši.

Do prvních československých parlamentárních voleb v dubnu 1920 vytvořila DNSAP volební společenství (Deutsche Wählergemeinschaft) s Deutsche Nationalpartei (DNP), se kterou získala 5,3%. V listopadových volbách 1925 klesl počet jejich hlasů na 3,4%. Předseda Hans Knirsch v důsledku volebního neúspěchu odstoupil a stranické vedení převzali v roce 1926 Rudolf Jung a Hans Krebs, silně orientovaní na říšskou NSDAP, ovšem bez zjevného úspěchu pro domácí politiku, neboť ve volbách 1929 se dále zmenšil počet jejich voličů na 2,8%. V souvislosti s hrozícím rozpuštěním obou nacionalistických stran (DNSAP a DNP) se DNSAP dobrovolně rozešla a DNP byla zastavena činnost. Podle paragrafu č. 201 z roku 1933 mohly být suspendovány ty politické strany, které ohrožovaly integritu, demokratickou formu či bezpečnost státu. Tato situace nastala po Hitlerově převzetí moci v Říši.

V roce 1935 uprchl Rudolf Jung do Německa, odkud ovlivňoval politické smýšlení sudetských Němců v národoveckých organizacích. Zásady nacionálněsocialistické ideologie publikoval Jung v roce 1922 ve své knize „*Der nationale Sozialismus. Seine Grundlagen, sein Werdegang und seine Ziele*“, čímž přešel Hitlerův „*Mein Kampf*“ o 3 roky. V roce 1937 se Jung stal členem SS a v Říši zastával různé politické funkce v organizacích majících v programu národovecký a kulturní boj německých menšin

usídlených mimo říšské území. Stranický ideolog Rudolf Jung neopomíjel zdůrazňovat prioritu zrodu DNSAP oproti její mladší a mocnější říšské sestře, které se nakonec musel podrobit,

Jeho kariéra končila v protektorátě, kde byl jmenován v květnu 1944 generálním ředitelem pražské Spořitelny a v prosinci zmocněncem pro pracovní nasazení v protektorátě Čechy a Morava. Ke jmenování do funkce starosty Prahy nedošlo vzhledem k blížícímu se válečnému konci. 1. prosince 1945 spáchal Jung na Pankráci před otevřením soudního procesu sebevraždu.

Také Hans Krebs přesídlil 1933 po zákazu DNSAP do Říše, kde byl poslancem Reichstagu. Krebs byl členem SS v hodnosti Gruppenführera. V letech 1938–1945 zastával funkci Regierungspresidenta pro Reichsgau Sudetenland v Ústí nad Labem. Po válce byl 1947 odsouzen k smrti. (9)

Deutsche Nationalpartei (DNP) – byla založena 21. září 1919 v Olomouci. DNP byla v ideologické i personální kontinuitě s Deutschradikale Partei Rakouska -Uherska. Hlavním bodem stranického programu bylo odmítnutí výsledků Saint-Germainské mírové smlouvy, tj. začlenění německy osídlených oblastí do československého státu a výhledově sjednocení s Německou říší. Cílem DNP bylo pojmout do svých řad veškeré německé obyvatelstvo, při čemž se tato strana převážně zaměřovala na voliče z městských občanských vrstev. Zásadně odmítala konstruktivní spolupráci s československou administrativou. Jak bylo zmíněno v předchozím odstavci, byla DNP zastavena činnost, avšak v roce 1935 znovu připuštěna. Zůstala však bez mandátu ve volbách konaných téhož roku.

Předsedou a nejvýraznější stranickou osobností DNP byl rytíř Rudolf Lodgman von Auen, který byl od roku 1911 jako nestraník poslancem v rakouské Říšské radě. Byl vůdcem německých poslanců z Čech, Moravy a Slezska.

Lodgman byl potomek irského šlechtického rodu (Lodgman of Owen), který přišel v 16. století přes Španělsko do Čech, poté co byl vypuzen z náboženských důvodů královnou Alžbětou I. Před volbami roku 1925 se pokoušel Lodgman von Auen vytvořit německou negativistickou jednotnou frontu. Tento pokus byl bezúspěšný a přinesl DNP pouhá 3,4% volebních hlasů. Lodgman odstoupil ze své politické funkce. Od Konrada Henleina ho dělil názor na identitu sudetských Němců, Henleinem chápanou jako „*sudetendeutscher Stamm sui generis* (sudetský kmen)“, což v Lodgmanových očích oslabovalo všenněmeckou sounáležitost. Své výhrady k Henleinovu postoji a Spannovu učení zdůvodnil Lodgman v obsáhlém dopise

adresovaném 10. února 1938 Adolfu Hitlerovi. V souladu se svým všene-meckým smýšlením oslavoval Lodgman zábor Sudet německou armádou, což dokumentoval děkovným dopisem Adolfu Hitlerovi: „*V den vstupu německých oddílů do Teplic – Šanova zdravím Vás, můj Vůdče, z plného srdce jako zástupce říše. Děkuji prozřetelnosti, že mi dopřála dožít se tohoto dne, který jsem očekával od mého mládí a na jehož příchod jsem věřil během posledních dvacet let, přes vzrůstající se zoufalství*“.(10,11,12)

I když se Lodgmannovo přesvědčení v mnohém krylo s nacionálně socialistickou politikou, kriticky posuzoval její bezbřehý expansionismus, protože se obával, že ohrozí přináležitost Sudet k Německé říši. Během války se Lodgmann stáhl z politického života.

Po prohrané válce se stal Rudolf Lodgmann von Auen prvním předsedou Svazu sudetoněmeckého Landsmannschaftu. V roce 1959 ze zdravotních důvodů z funkce odstoupil. S exilovým generálem Prchalou formuloval 1950 tak zv. *Wiesbadenskou dohodu* (Wiesbadener Abkommen), která odmítala kolektivní vinu sudetských Němců a otevírala možnost návratu politicky nekompromitovaných německých občanů. Lodgman byl nositelem Velkého záslužného kříže Spolkové Republiky Německa (Großes Verdienstkreuz der Bundesrepublik Deutschland), který mu byl propůjčen v roce 1952. Zemřel v Mnichově v roce 1977 ve věku osmdesáti pěti let. V sudetoněmeckém domě v Mnichově je po něm pojmenován jeden sál.

Deutsche Christlich–Soziale Volkspartei (DVP)- Občansko - křesťanská strana, měla též kořeny v rakousko-uherské monarchii. Společně s českými a slovenskými křesťanskými stranami odmítala proticírkevní opatření poválečných československých vlád. Při parlamentárních volbách 1920 získala 2,5% s 9 mandáty, v roce 1925 4,4% s 13 mandáty a v roce 1929 4,7% s 14 mandáty. Ve volbách 1935 klesl počet jejích voličů na 2%. Významným politikem byl právník Robert Ritter von Mayer-Harting, spoluautor aktivistického stranického programu a československý ministr spravedlnosti. Vzhledem ke ztrátě stranických členů, kteří přecházeli do Sudetoněmecké strany Konrada Henleina, ukončila strana svoji činnost v roce 1938. Spolupráci s Henleinem Mayer–Harting odmítal. Na přímluvu Edarda Beneše žil Robert Ritter von Mayer-Harting po válce v Praze, kde také zemřel 1948.

Bund der Landwirte BdL (Svaz zemědělců) – byl založen jako zemědělská zájmová organizace 17. listopadu 1918 v České Lípě podle již dříve existujícího rakouského vzoru z roku 1893. Ve volbách 1920 získal 11

mandátů. Po volebním vítězství Sudetendeutsche Partei trpěl Svaz zemědělců ztrátou volebních hlasů. Významný aktivistický politik a československý ministr veřejných prací byl Franz Spina, profesor slavistiky na německé Karlově univerzitě. Odmítal spolupráci s Konradem Henleinem. Zemřel v Praze 17. září 1938, tedy 13 dní před podepsáním Mnichovské smlouvy (29. září 1938).

Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) – byla založena v Aši v roce 1863 jako sekce *Všeobecného německého dělnického spolku* (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein) a tím se stala první sociálnědemokratickou organizací rakouského císařství. Po rozpadu monarchie se konstitovala v září 1919 v Teplicích – Šanově jako socialistická dělnická strana pro Československou republiku. Byla nejdůležitější německou aktivistickou stranou. V roce 1929 stoupl její procentuální podíl na 6,9% s 21 mandáty.

Předsedové byli Josef Seliger, od jeho úmrtí v roce 1920 brněnský právník Ludwig Czech (v československé vládě ministr sociální péče, ministr práce a naposledy ministr zdravotnictví). Czech byl členem všech československých vlád v letech 1929 – 1938. Jako Žid byl odvezen do Terezína, kde 1942 ve svých 70ti letech zemřel. Poslední předseda DSAP od roku 1938 byl Wenzel Jaksch. Problém německé sociální demokracie a jejich vedoucích politiků Ludwiga Czecha a později Wenzla Jaksche spočíval v tom, že se pohybovali mezi dvěma mlýnskými kameny. Na jedné straně vedli nesmiřitelný boj s henleinovci a přes hranice s nacistickou propagandou, na druhé straně zastupovali hospodářské a národnostní zájmy Němců v českých zemích. Obava německých sociálních demokratů před nacistickou okupací nebyla o nic menší než obava Čechů. Jaksch popisuje události v zimních měsících 1938/39 následovně: „ *Po vstupu německé branné moci bylo nejméně 20 000 sociálních demokratů zatčeno a z velké části zavlčeno do Říše. Vojenští velitelé Wehrmachtu zasáhli mnohdy na jejich ochranu. 7000 až 8000 sudetoněmeckých odpůrců Hitlera nezůstalo ušetřeno utrpení v koncentračních táborech. V Dachau byly pro ně již před mnichovským verdiktem vyprázdněny vězeňské baráky.*“

Wenzel Jaksch emigroval zprvu do Polska a po vypuknutí II. světové války do Londýna. I zde zastupoval od roku 1939 zájmy sudetských Němců v jednání s exilovou československou vládou. Snažil se zamezit plánovanému vyhnání. Ve své biografické knize „*Europas Weg nach Potsdam*“ překlenuje Wenzel Jaksch sto padesát let složitých dějin střední Evropy

a dokumentuje svá jednání s Edvardem Benešem o poválečném statutu sudetských Němců v Československu.”(13,14) Kniha byla vydána v češtině Institutem pro středoevropskou kulturu a politiku. Wenzel Jaksch byl nositelem Velkého záslužného kříže s hvězdou Spolkové republiky Německo. Ve Wiesbadenu zahynul 1966 při automobilové nehodě ve věku sedmdesáti let.

Komunistische Partei der Tschechoslowakei vznikla 14. května 1921 rozštěpením levého křídla Československé sociální demokracie Jejím prvním předsedou byl Bohumír Šmeral. KSČ byla otevřená pro všechny národnosti Československa, tedy i i pro Němce. Předním sudetoněmeckým funkcionářem byl Karl Kreibich

Deutsche demokratische Freiheitspartei (DDFP) – strana převážně volená podnikateli a asimilovanými německy mluvícími Židy. Byla to následovnice rakouské liberální strany.

Deutsche Gewerbepartei (DGP) – živnostenská strana, podobně jako jiné sudetoněmecké strany zaměřená na hájení národních zájmů zejména však v oblasti živnostenského podnikání. Většinou spolupracovala s BDL.

Sudetendeutsche Partei (SdP) – byla nejmladší z německých stran v Československé republice. Byla založena 1. října 1933 Konradem Henleinem bez návaznosti na politické kořeny v habsburské monarchii. Po rozpuštění a zástavě činnosti obou nacionalistických stran DNSAP a DNP se sudetoněmecká politická scéna rychle přeskupila a pod vedením doposud politicky nepodezřelého Konrada Henleina byla založena Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), za neveřejné podpory činovníků zakázaných nacionalistických stran DNSAP a DNP.(15) Emil Hruška podrobně uvádí místa a dobu setkávání představitelů nacionalistických seskupení s Konradem Henleinem se kterým plánovali založení Sudetendeutsche Heimatfront. (16)

Konrad Henlein, původně příslušník Kamaradschaftsbundu, byl radikály trpěn jen z taktických důvodů. Dodnes si historici kladou otázku, jak silná byla závislost Konrada Henleina na politicích zakázaných sudetoněmeckých nacionalistických stran. SS- Hauptsturmführer Wolfgang Wolfram von Wolmar, šéf kulturně-politického oddělení Úřadu říšského protektora, zodpovědného za tiskovou cenzuru a propagandu v protektorátě, posuzoval Henleinovu činnost ve své takřka sedmisetstránkové knize „Prag und das Reich“ (Franz Müller Verlag, Dresden 1943) nanejvýš spoře: „Nyní přišel Konrad Henlein a znovu vztyčil klesající vlajku. Přes stranické

hranice vytvořil uvnitř Česko-Slovenska německé národní společnosti, při čemž si byl od počátku jist samozřejmou podporou politiků DNSAP a německé nacionální strany, kteří byli nuceni odstoupit v důsledku rozpuštění obou stran.“ Ve von Wolmarově propagandistickém tlustospise, který nelze považovat za seriózní historickou práci, je Konrad Henlein zmíněn jen kratičkými zmínkami na osmi místech, z toho dvakrát textovými poznámkami pod čarou. Shora uvedená věta je ta nejdelší, z čehož jasně vyplývá, jak distancovaný poměr měla organizace SS a Heydrichův Sicherheitsdienst k sudetoněmeckému vůdci, který politicky přežíval jen díky tomu, že nad ním Adolf Hitler držel ochrannou ruku. Všimněme si, jak von Wolfram zdůraznil rozhodující vliv iredentistických nacionalistických vůdců na rozhodování Konrada Henleina..

SHF neměla zpočátku statut politické strany, byla organizována jako sběrné národovecké (völkisch) hnutí, mající za úkol soustředit ve svých řadách všechny sudetské Němce *“kteří se hlásí k německému kulturnímu a osudovému společenství.*“ Přes toto sjednocující heslo bylo členstvo a voličstvo SdP velmi různorodé, neboť se seskupovalo z různých politických směrů. Silný členský příliv sice navenek propůjčil SdP politickou sílu, ale také zvýšený počet zarputilých nacionalistů, včetně bývalých nacionálních socialistů, kteří do strany vstoupili s představou stranu radikalizovat. Wenzel Jaksch ve své knize *Europas Weg nach Potsdam* na straně 304 označil Henleinovy přívržence jako *„bunt zusammengewürfelter Anhang“* (pestré promíšení přívrženci).

Také vnější politické vlivy, především politická situace v Říši, ovlivňovaly strategii SdP. Po dlouhém období relativní lhostejnosti vůči národovecké politice (Volkstumspolitik) projevil Hitler v roce 1936 poprvé přímý zájem o sudetskou problematiku. Do této doby se víceméně snažil o korektní, i když ne o přátelské vztahy vůči Československu.(15). *“Jestliže se Henlein ještě v říjnu 1934 při prvních masových manifestacích nového (SdP) hnutí přiznával ke křesťanskému světovému názoru a proto - nehledě k výslovným ujištěním o státní loajalitě - se doslova distancoval od nacionálního socialismu, pozdější rozpory mezi Spannovými a Hitlerovými přívrženci ve stranickém vedení zůstávaly před veřejností utajovány”.*

Nejpozději od 24. dubna 1938 byla pozice Konrada Henleina jasná, formuloval ji v Karlovarských požadavcích: *“Musíme žádat vždy tolik, abychom nemohli být uspokojeni”*, s konsekvencí *“Heim ins Reich”* S tímto pojetím Vůdce souhlasil, píše Seibt ve své knize *“Německo a Češi”*, přeložené do

češtiny. (17)

SDP byla ideologicky převážně rozdělena na dvě skupiny:

Der Aufbruch (Výpad) nazvaný podle stejnojmenných novin, kolem kterých se srocovali bývalí členové DNSAP, v roce 1933 československou vládou zakázané. Antisemité a nacionalisté nejrůznějšího ražení nacházeli pod jeho střechem novou organizační základnu. Přívrženci Aufbruchu byli nacionalisticky daleko radikálnější než přívrženci Kameradschaftsbundu a od počátku pěstovali úzké kontakty k říšské NSDAP. Jejich cílem bylo připojení Němci obývaných území k Říši. Odmítali Spannův universalismus a stavovský stát pro jeho katolickou orientaci, neboť v něm viděli pokus o přešetění Svaté říše římské a restauraci habsburské monarchie. Významní političti vůdcové byli, než odešli do říše, Rudolf Jung a Hans Krebs.

Kameradschaftsbund für volks–und sozialpolitische Bildung (KB), *Svaz kamarádů pro národní a sociálněpolitické vzdělání*, jehož základní ideou bylo učení Othmara Spanna o vybudování stavovského státu. Představitelé tohoto proudu byli vedle Konrada Henleina Heinz Rutha, Dr. Walter Heinrich, Dr. Walter Brand, Wilhelm Sebekowsky a Hans Neuwirth. Kameradschaftsbund vznikl 1925 v Liberci z tak zvaného Pracovního kruhu pro společenské vědy (*Arbeitskreis für Gesellschaftswissenschaften*). Nejdůležitější viditelnou složkou Svazu kamarádů bylo turnerské masové hnutí (Turnverband) se 180 000 členy. Turnerské organizace měly v německých oblastech dlouholetou tradici od doby osvobozeneckých bojů proti Napoleonovi. *Tugendbund* byl založen v roce 1805 Friedrichem Ludwigem Jahnem (Turnvater Jahn) a sloužil později v roce 1862 Miroslavu Tyršovi a Jindřichu Fügnerovi jako vzor pro organizaci českého Sokola. Za turnerským masovým hnutím se skrývalo konspirativně pracující ideologické duchovní jádro Spannůvců čítající 15 členů, zůstávajících v pozadí a skryté před veřejností. V užším kruhu pracovalo 50 členů a počet příslušníků širšího kruhu se pohyboval mezi 200 – 400. Tento úzký počet vyvolenců byl v souladu se Spannovým učením o *Opravdovém státě* (*Der wahre Staat*), jehož hierarchické principy budeme studovat v dalším textu.

Vybraná elita zasvěcených odborníků, připomínající tajný spolek ve stylu svobodných zednářů (nikoliv svým učením) měla konspirativně systémem „*druhého muže*“ připravovat realizaci *Opravdového státu* infiltrací do již existujících sudetoněmeckých hospodářských a společenských organizací.

S pocitem intelektuální převahy, coby aristokracie ducha, shlíželi aktivisté Kameradschaftsbundu na nacionální socialisty, které považovali za politické dobrodruhy bez vzdělání a politických principů. Pomocí masové politické strany SdP, která se stala ve volbách 1935 vedle českých agrárníků nejsilnější stranou Československé republiky (15,2% hlasů), mělo být parlamentní cestou připravováno převzetí politické moci v republice do sudetoněmeckých rukou. To byl zamýšlený první krok k vytvoření německy dominované střední Evropy, organizované ve stavovské státní formě na základech učení Othmara Spanna.

Spannovce odlišovaly od nacismu (říšského i sudetoněmeckého) teoretické názory a postoje. Jejich ideologie byla také antiliberální, a sice ve smyslu primátu vůle “tělesa kmene”. Stavovsky strukturovaný “kmen” (Volksstamm) však byl podle Spanna tvořen duchovními hodnotami, a ne rasou a jejími militantními vůdčími exponenty. V tomto smyslu bylo cílem sudetoněmeckého kmene především vyžití a sebeformování v autonomii, a ne v rozplynutí ve (velkém) německém národě. Cílem požadavků autonomie byl “sudetoněmecký” a ne “německý” člověk. Z toho plyne odmítavý názor na připojení německy osídlených oblastí v českých zemích k Říši. O tom, zda to byl názor všech voličů SdP lze podle dalšího politického vývoje pochybovat.

I u ideologa samotného – Othmara Spanna – nacházíme pangermánské cíle, rasistické podtóny a často nejasnou dělící čáru od nacionálního socialismu, oportunisticky vibrující podle aktuální politické situace.

Po obsazení Sudet na podzim 1938 byl slábnoucí Kameradschaftsbund nacisty nelítostně likvidován. V tak zvaném drážďanském monstrprocesu procesu byli Dr. Walter Brand a dalších 300 aktivistů v procesu obžalováni z homosexuality a Kameradschaftsbund prohlášen za homoeroticnou organizaci, která kombinovala Spannovy elitérní názory se sexuální perverzí. Homosexuální morálka Kameradschaftsbundu podle rozsudku ohrožovala nacionální socialismus a rodinný život, na kterém je založen germánský život. Pravým důvodem k žalářování Waltra Branda v letech 1939-1945 bylo, že odmítal připojení Sudet k Třetí Říši. Památná je jeho věta z roku 1933: *”Jestliže Adolf Hitler po převzetí moci nepředá duchovní vůdcovství Othmaru Spannovi, pak spáchá zradu na německém národě”*. Přesto že byly vůdčí osobnosti Kameradschaftsbundu nacisty pronásledováni a tento boj se protáhl i do doby po obsazení německy osídlených oblastí ČSR, jednalo se podle Fedinanda Seibta o *“ bratrský spor ve vel-*

koněmeckém domě při zásadním uctívání Hitlera”. (18,19)

Po válce se stal Walter Brand předsedou vyhnaneckého Witikobundu (1950-52), který je vládou Spolkové republiky Německo hodnocen jako sdružení s extrémně pravicovými snahami. Pohlédneme-li zpátky do Brandovy studijní doby ve Vídni, zjistíme, že 1931 vstoupil do NSDAP. Jak v následující kapitole doložíme, nejen u Spannových stoupenců, ale i u tvůrce modelu stavovského státu Othmara Spanna, lze sledovat různé fáze snah o vliv na nacionálněsocialistickou politiku ideologickým lavírováním a oportunistickým přibližováním k nacistické státní moci.

3. Othmar Spann – biografie (*1.říjen 1878 Vídeň – Altmannsdorf - + 8.červenec 1950 Neustift u Schlainingu),

rakouský sociolog, ekonom a filosof byl tvůrcem modelu stavovského státu, který byl vlastně oživením idejí Platonových a Aristotelových, ale též zpětným zahleděním do středověkého feudálního uspořádání společnosti, jejíž členové požívali (nebo nepožívali) specifická práva a privilegia podle stavovské příslušnosti k aristokracii, stavu duchovnímu, univerzitám, stavu měšťanskému (patricijskému), selskému či k městské chudině. Práva a privilegia byla udělována zemskými vladaři. Spannova představa byla tedy jistým druhem nostalgického návratu do stavovské feudální společnosti Svaté říše římské a snahou implantovat některé její prvky do industriální společnosti 20.století.

Otec Othmara Spanna vlastnil malou továrnu na výrobu mramorového papíru, nebyl však úspěšný a jeho podnik ohlásil bankrot. Odtud snad pocházel Spannův zájem o ekonomiku. Přesto, že hospodářských důvodů nemohl studovat na gymnáziu, byl přijat na vídeňskou univerzitu, kde se věnoval filozofii a národnímu hospodářství. Pokračoval ve studiích v Bernu, Curychu a v Tübingenu, kde získal doktorát summa cum laude. V roce 1909 byl povolán jako soukromý docent na německou Vysokou školu technickou v Brně. V roce 1911 byl jmenován řádným profesorem. Během svého desetiletého pobytu v Brně, přerušeno krátkým válečným nasazením, byl konfrontován s národnostními třenicemi mezi českými a německými občany. Z této doby pochází jeho zájem o podstatu národního kmene (Volkstum) jako primárního (kulturního) společenství, obklopeného většinovým národem a o tak zvaný národnostní boj (Volkskampf).

John J. Haag líčí ve své dizertační práci (20) okolnosti, za kterých musel Spann po kolapsu Rakousko – Uherské monarchie ukončit svoji akade-

mickou kariéru v Brně. Spannův odmítavý postoj vůči českým politickým ambicím byl dobře znám.

Když se v semináři hovořilo o knihách, vhodných pro studium, Spann vyzýval posluchače, aby přišli také se svými návrhy. Jeden student navrhl knihu T G Masaryka, který byl nedávno zvolen československým prezidentem. Spann návrh odmítl s argumentem, že Masaryk je sice úspěšný politik, nikoliv však vědec a tudíž Masarykovy knihy nepřicházejí v úvahu jako lektura v jeho semináři. Když se o tomto akademickém incidentu dozvěděla česká veřejnost, zvedla se v Brně proti Spannovi vlna pobouření. Spann, tak jako tak mezi brněnskými Čechy persona non grata, spěšně a pokud možná nepozorovaně opustil svůj předměstský byt v Novém Lískovci směrem na Vídeň.

Aféra na brněnské akademické půdě nebyla zábranou pro venia legendi na vídeňské univerzitě. Spíše naopak. Na vídeňské univerzitě se Spann stal vyhledávanou hvězdou počínaje inaugurační přednáškou v květnu 1919. Jeho elokvence zaplňovala přednáškové síně studenty frustrovanými poválečným vývojem a hledajícími nové politické ideje mezi marxismem a kapitalistickým liberalismem. Spann pro ně znamenal více než akademický učitel, byl to charismatický guru, který fascinoval posluchače nejen svým přednáškovým stylem, ale též jako osobnost. Othmar Spann po překotném opuštění Brna se nepřestal zajímat o národnostní vývoj Němců v českých zemích. Naopak jeho žáci Dr. Walter Brand a Dr. Walter Heinrich, se stali ideologickými apoštoly Spannova učení v Československu. Se spannismem je nespojoval jen projekt univerzalistického stavovského státu, ale též přezírává nechuť k českému etniku, jak doložíme v příští kapitole při rozboru Spannova eseje „*Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch?*“

Spannovy názory byly ovlivněny literárně činnou manželkou Eikou Spann-Rheinisch, zastávající velkoněmecké ideály. Byla též členkou, podobně jako její manžel v *Kampfbund für deutsche Literatur*, založeném šéfideologem rasistické teorie NSDAP, Alfredem Rosenbergem. Pro tuto organizaci přednesl Othmar Spann 23. února 1929 v Auditoriu Maximu mnichovské univerzity hlavní referát „*Die Kulturkrise der Gegenwart*“ za přítomnosti Adolfa Hitlera a ideologa Alfreda Rosenberga. Spann požadoval hledání třetí cesty mimo demokracii a marxismus a nové uspořádání německé společnosti na základě korporativizmu.

V květnu 1933 vstoupila Erika Spann-Rheinisch do NSDAP. V letech 1933-

34 spolupracovala v nacionálně socialistickém časopise Österreichischer Beobachter, který vydávali synové Rafael a Adalbert Spann. Prvorozený Adalbert byl v Dollfusově Rakousku činný pro NSDAP a 1933 ve funkci SS-Oberscharführera (poddůstojník -šikovatel) zatčen a internován ve Wöllersdorfu (Niederösterreich). Po připojení Rakouska k Říši byl 1938 přechodně členem SS-Leibstandarte SS Adolf Hitler v hodnosti poručíka (Untersturmführer), poté však z SS s potupou vyloučen. Jako voják Wehrmachtu byl odvelen na východní frontu, kde u Jelny padl.

Spann navazoval styky s nacistickými stranickými funkcionáři a s vlivnými průmyslníky, jako na příklad s Fritzem Thyssenem, který si sliboval od zavedení stavovského státu oslabení a rozbití dělnického hnutí. Z těchto důvodů vstoupil Thyssen 1.června 1931 do NSDAP a založil 1933 v Düsseldorfu, tehdy ještě s Hitlerovou podporou, Institut pro stavovství (*Institut für Ständewesen*), který byl ideologicky kontrolován Othmarem Spannem a jeho spolupracovníky. Mezi posluchači institutu převažovali zástupci německého velkopřůmyslu, kteří v korporativismu hledali a nacházeli argumenty proti marxistické třídní ideologii. Z porůrského velkopřůmyslu plynuly do Spannových aktivit finanční prostředky, z nichž financoval propagační materiál a své přednáškové cesty. Spannův institut navštěvovali též nacionálněsocialističtí funkcionáři do doby, než byl uzavřen pro nesrovnalost nacistické Weltanschauung se Spannovým korporativismem a elementy katolického sociálního učení.

Dr. Robert Ley, šéf Německé pracovní fronty (*Deutsche Arbeitsfront*) založil ve stejné době dvě konkurující školy, které byly vedeny v nacistickém duchu a napadaly ideologii stavovské společnosti, postavené na hierarchii duchovních a odborných schopností. Dr. Robert Ley vyvracel spannovskou elitérní hierarchickou kategorizaci společnosti heslem: *“Dělník má tytéž schopnosti jako jeho zaměstnavatel, protože oba jsou členy těžé rasové komunity. To, co dělník postrádá, my (nacionální socialisté) mu musíme dát”*. Rozdělování společnosti na elitní kasty a duchovně nižší masu narušuje národní pospolitost. Pod těmito argumenty musel spannovsky vedený ústav vyklidit pole a katolicky vychovaný sponzor ústavu Fritz Thyssen, nesouhlasící s pogromy Židů a kritizující válku proti Velké Británii, skončil po rozmíškách s Hitlerem v různých koncentračních táborech, ve kterých požíval jako německý prominent privilegovaný statut. Přežil a po válce se vystěhoval do Argentiny, do země kde se narodil a kde zemřel.

Othmar Spann vstoupil do NSDAP koncem dvacátých let a obdržel tajnou

neočíslovanou členskou legitimací. Spann propůjčoval prostory svého semináře pro politické školení nacionálně socialistického svazu studentstva. Byl srozuměn se spalováním „politicky závadných“ knih, avšak nesouhlasil s nacistickou brutalitou antisemitismu. Také proto byl nacistickými orgány napadán. Po rakouském Anschlusu 1938 byl Spann zatčen a po čtyři měsíce internován v koncentračním táboře v Dachau. Brutální výslechy mu způsobily těžké zranění oka. Po skončení války bezúspěšně usiloval o pokračování své univerzitní dráhy. 1945 byl poslán na dovolenou a 1949 s plným důchodem penzionován.

Jeho poslední práce z roku 1947 byla „*Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage*“. Othmar Spann zemřel 1950 v Neustiftu bei Schleinig v Burgenlandu.

Spann byl rozporuplná osobnost. Jeho obsáhlé vzdělání ve společenských vědách ho nechránilo před pošetilým jednáním v osobní politické praxi a oportunistickým kolísáním mezi vlastní vizí a hitlerismem. Až do svého zatčení po *Anschlusu* Rakouska se domníval, že může ovlivnit vládnoucí nacionálně socialistický systém a implantovat do něj své utopické ideje korporativního státu, založeného na křesťanské sociologii. Nevnímal nepřátelské signály, jako bylo uzavření *Institutu für Ständewesen* v Düsseldorfu, nacisty nařízenou zástavu přílivu peněz z prostředků porýnského a porúrského velkoprůmyslu, jakož i ideologickou kritiku a znemožňování přednáškové činnosti na území Říše. Věřil, že se nacismus zhroutí a to bude příležitost k restauraci habsburské říše.

Dr. Ley prohlásil, že teorie stavovského státu sociálně a politicky ohrožuje národně socialistický stát a jeho další propagace by přivedla říši do chaosu a mocenské impotence weimarské republiky. SS-Reichsführer Heinrich Himler a šéf Sicherheitsdienstu Reinhard Heydrich nespustili ze Spannovy činnosti a aktivit sudetoněmeckého Kameradschaftsbundu své bdělé oči. Pomáhali jim v tom sudetoněmečtí radikálové, kteří v roce 1936 docílili, že Dr. Walter Brand, tehdy již významný člen SdP, byl postaven před „čestný stranický soud“, aby se vyzpovídal z elitérních názorů a korporativních teorií konspirativního „*Kameradschaftsbundu*“, které údajně ohrožovaly německý „*völkisch*“ duch. Spann se tehdy Branda ještě mohl zastat a docílit s nacisty „Pyrrhova“ kompromisu, který pověřil Branda stranickou funkcí „*cestujícího vyslance SdP po západní Evropě*“, výměnou za umožnění penetrace nacistů do sekretariátu SdP. Nacisté jásal nad tím, že Branda vyhodili ze sedla sudetoněmecké aktivní politiky a sami se

usadili v centru stranické moci.

Po převzetí moci Hitlerem v Říši přehlušily fanatické masy Spannovy akademické utopické sny. V Rakousku byl Dollfussem a Schuschniggem ještě trpěn. V roce 1933 mu bylo dovoleno propagovat své ideje v polomilitaristickém hnutí Heimwehr, ač kancléř Dollfuss nebyl Spannem, toužícím po *Anschlussu* Rakouska k Říši zrovna nadšen. Nakonec v prosinci 1933 byly proti profesoru Spannovi zavedeny disciplinární kroky s cílem zbavit ho venia legendi. Nic se nedělo, proces proti Spannovi se ztratil v byrokratické žumpě, když v květnu 1934 bylo náhle oznámeno, že Spann může nadále přednášet. Prý se tak stalo na přímluvu italského vyslance. Dřívější hvězda vídeňské univerzity, politický guru, však ztrácel na váze. Zatracován v Německu, odmítán v Sudetech a ignorován v Rakousku, propadal se do politické bezvýznamnosti. V soukromí se věnoval studiu filosofie a teologie a objevil nečekaný zájem o vývoj těžby oleje v Zisterdorfu v rakouském Weinviertelu.

Když 12. března 1938 zaduněly na vídeňské dlažbě okované boty Wehrmachtu, Spann shromáždil svoji rodinu, otevřel láhev šampaňského vína a prohlásil: „*Toto je nejšťastnější den mého života*“. V této náladě poslal vůdci rakouských nacistů Seyss-Inquartovi blahopřejný dopis. Krátce nato byl zatčen a brutálně vyslýchán v koncentračním táboře Dachau. Přes tyto pokořující zkušenosti napsal vůdci a říšskému kancléři mrzutý dopis, ve kterém žádal uznání plné penze a povolání na berlínskou univerzitu, s odůvodněním, aby tak bylo uznáno jeho angažmá jako pionýra a intelektuálního bojovníka za národovecká (völkisch) práva“. (21)

4. Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch?(22)

Ve spise „*Vom Wesen des Volkstums*“ pátrá Othmar Spann po charakteru německého národa a jeho kmenů. Volkstum je souhrn typických životních projevů národa, národní charakter, folklor). John J. Haag považuje pojem *völkisch* za takřka nepřeložitelný (*almost impossible to translate: it implies a broad Weltanschauung based on pre-industrial and hierarchical modes of thought and has also a strong racial overtones*). Tedy pojem silně rasisticky zabarvený.

Pojem *Volkstum* nemá v češtině přímý ekvivalent (proto zůstaneme u německého termínu, čeština se pokouší vyjádřit pojem *völkisch* slovem národovecký), pochází od Turnvatera Friedricha Ludwiga Jahna (1772-1852), aktivisty osvobozovacích bojů proti Napoleonovi. Má označovat

něco nepojmenovatelně národně (kmenově) typického a svým způsobem antagonistického proti pojmu kosmopolitismus, neseného osvícenstvím a francouzskou revolucí.

Pojem Volkstum nacházíme v dílech německých myslitelů jako Johanna Gottlieba Fichteho, Ernsta Moritze Arndta a dalších. Od počátku a také během druhého císařství a první světové války obsahoval pojem Volkstum prvky antisemitismu a rasové nadřazenosti.

Adolf Hitler spojil v „*Mein Kampf* (23)“, Volkstum s pojmem rasy, neboť „*Volkstum, lépe řečeno rasa nespočívá v řeči, nýbrž v krvi*“ (23) Podle Hitlera a jeho ideologických předchůdců (Arthura de Gobineau, ale především Houstona Chamberlaina a George von Schönerera) je: „*Věda, umění a technika tvůrčím produktem Árijce, což ve zpětném závěru znamená, že se Árijec de facto stal zakladatelem vyššího lidství a vlastně toho, co rozumíme pod slovem člověk (23). Tato schopnost opravňovala Árijce používat lidi nižší rasy. Bez možnosti upotřebit lidi nižší rasy by Árijec nikdy nebyl schopen učinit první kroky ke své pozdější kultuře, právě tak jako by bez pomoci vhodných ochočených zvířat nedospěl k technice, která mu v současnosti dovoluje od jejich užívání upouštět.*“ (23)

Nižší lidské rasy byly tedy u Hitlera srovnatelné s ochočenými zvířaty. Historie potvrdila, že nezůstalo jen při Hitlerových ideologických představách. Nacionálněsocialistický stát s představou panské árijské rasy se uskutečnil v politické praxi.

Nebezpečí, které vycházelo z národovecké práce (*Volkstumsarbeit*) bylo, že se za ní skrývala ideologie, která nebyla primárně zaměřená na sociální a kulturní cíle, nýbrž sledovala spíše politické nacionalistické záměry. Aktivisté národoveckého smýšlení mluvili o *Volkstumskampf* (národovecký boj) nebo *Nationalkampf* (boj národa); nazývali hraniční linie mezi německými a slovanskými sídlišti frontou (*Volkstumsfront*), jakoby vesnice nebo město, které získalo slovanskou většinu bylo srovnatelné s bojištěm. Národovecké hnutí převzalo jazyk a psychologii války. Boj o národní državy v Českých zemích zapaloval nacionalisticky smýšlející hlavy již před první světovou válkou. Po válce ještě zesílil, neboť nikde neexistovaly takové výhrady proti Versailleské smlouvě a jejím následkům jako u sudetoněmeckého obyvatelstva v Československu.

Spannovo pojetí Volkstum bylo do jisté míry srovnatelné s Renanovým pojetí národa, jak ho charakterizoval ve své významné řeči z roku 1882: „*Duchovním principem, tvořícím národ, je minulost, přítomnost a budouc-*

nost. Národ je tvořen nikoliv společnou rasou, řečí nebo náboženstvím, nikoliv společnými zájmy nebo geografickými faktory. Jsou to spíše vzpomínky na minulost, jakož i přání žít společný život v přítomnosti a budoucnosti“.

Othmar Spann se při definování pojmu Volkstum s rasistickými názory nacionálního socialismu a jeho předchůdců názorově rozchází. „*Volkstum ist eine geistige Gemeinschaft*“ (Volkstum je duchovní společenství). Pojmy jazyk, stát a rasa, které jsou obvykle považovány za podstatu Volkstum, nevystihují podle Spanna jeho definici, což zdůvodňuje tím, že různé kmeny, mluvící tímž jazykem ještě netvoří jeden národ (Volkstum). Jako příklad uvádí Dány a Nory, kteří ač mají společný spisovný jazyk, se považují za rozdílné národy. Uvádí též zgermanizované Čechy z období před národním obrozením, jejichž vzdělanci se dorozumívali a psali německy a přesto se nepovažovali za Němce. Podobně sionisté, snažící se o formování izraelského národa, neměli v počátečním stadiu zakládání státu Izrael společný jazyk.

Ani stát není tmelem Volkstum. Němci jsou teprve od proklamace císařství v roce 1871 jedním státním národem. Ve Svaté říši římské byli rozdrobeni do feudálních správních celků, jejichž počet a etnický charakter během staletí kolísal. Od roku 1648 do napoleonských válek sestávalo Německo z 234 zemí (feudálních jednotek), 51 svobodných měst a kolem 1500 nezávislých rytířských statků. Od Vídeňského kongresu 1815, který byl důsledkem Napoleonovy porážky, počet nezávislých politických teritorií klesl na 31. Mnohonárodnostní rakouská monarchie, která se stala synonymem pro národnostní rozbroje je též důkazem toho, že se pojem státu nekryje s pojmem Volkstum. Naproti tomu politicky do tří států rozdělené Polsko neovlivnilo národnostní cítění Poláků. Proto chtěli i Němci rozdělení po Versailleském míru do sedmi, či více států, zůstat Němci.

Také rasa není podle Spanna určujícím prvkem pro Volkstum. Zcela realisticky zjišťuje, že neexistuje takřka žádné rasově čisté etnikum. Němci jsou podobně jako jiné evropské národy rasově smíšená populace. Ve svých textech však pojmu rasa k diferenciaci atributů *Volkstum* soustavně používá.

Jestliže ani jazyk, ani stát ani rasa nejsou určujícím znakem Volkstum, pak je nutno hledat jeho základ v něčem jiném. Spann nachází tuto podstatu v duchovním společenství, čímž se jeho učení zásadně odlišuje od nacionálně socialistického „světového názoru“. Podle Spanna jsou hlavní-

mi součástími kultury mravnost, náboženství a světový názor, což znamená, že Volkstum přesahuje stát, hospodářství, klima, zeměpisné prostředí, jazyk i rasu.

„Duchovní společenství formující Volkstum, musí spočívat na základech duchovního života, na základních otázkách ducha, na tom co je pro duchovní život podstatné. Tento podstatný obsah ducha jmenujeme kulturní obsah. Způsob, jak se chová (mravně, umělecky, myšlením a citem), to mi dává onen niterní, národovecký (völkisch) charakter.“ (24)

Ne každý Němec však splňuje podle Spanna stejná měřítká německví. Kdyby byla určujícím měřítkem rasa, byla by odpověď týkající se příslušnosti k Volkstum snadná, stačil by pohled do rodokmenu. Pro duchovní společenství platí jiné hodnoty: identifikace s myšlenkami a díly předních německých myslitelů a básníků, účast na národnostním životě a národnostním boji. I prostí lidé žijící v lidových tradicích mohou být plnohodnotnými Němci (Volldutsche). Naopak dělnický městský proletariát vykořeněný z národnostních zvyků a lidové kultury ztrácí prvky Volkstum a je náchylný podléhat marxistické třídní ideologii.

Spann uvádí příklad, že čeští dělníci, kteří masově imigrovali za práci do Vídně, nebyli schopni se integrovat do rakousko–německého Volkstum. Spann tuto neschopnost zdůvodňuje českým svérázným, vzdělaným a je náchylný podléhat marxistické třídní ideologii. (25)

Jak si Spann představoval symbiózu sudetského kmene se slovanskou masou ilustruje tento výrok:” *Pojem pasivního člena je teoreticky důležitý pro posouzení rasy a v praxi pro poněmčení slovanské masy. Dejme tomu, že si určité národní společenství podmaní cizí, méně schopnou sousední rasu, odnárodní ji a vtělí do vlastního společenství. Jak se to projeví na těle národa? Jestliže ti noví členové v důsledku menší rasové schopnosti nejsou schopni podílet se aktivní účastí na národní kultuře, přesto mohou být jako pasivní členové velmi užiteční.“*

Spannovy předsudky proti Slovanům směřovaly hlavně proti Čechům, protože žil více než deset let v Brně a zažil tamní národnostní třenice. Jeho překotný útěk z Brna náklonnost k Čechům nezvýšil. Považoval průměrného Čecha za :” *polovzdělanou kreaturu, do jisté míry chráněnou německým vlivem ,...politicky netolerantní a nespolehlivou, sociálně věčně nespokojenou a vždy národnostně všíravou. Tito Slované nikdy nemohou dosáhnout kulturní úrovně Němců, protože -jak se Spann domnívá -jejich elita byla absorbovaná a vylouhována oduševnělejší německou komuni-*

tu. Pouze přechodná německá slabost v roce 1918 umožnila tomuto méněcennému lidu ustavit svůj vlastní stát a nyní nutí sudetské Němce snášet hanbu a potupu pod jejich krvavou knutou”(26)

V knize *Der wahre Staat* (na straně 77) dává Spann průchod uraženým citům příslušníka ve válce poraženého národa: „Druhá otevřená rána německého národního těla, významná příčina státně- politické krize Evropy, je podmanění mnoha milionů německých soukmenovců všemi sousedy Německa: Alemanové v Elsasku a Lotrinsku, Bavoři v jižních Tyrolích, v jižním Štýrsku a v západním Maďarsku, zvláště pak tři miliony Němců, kteří trpí pod krvavým bičem poloavarských Čechů (Poláci považují Čechy ve slovanské rodině za podlézavé lokaje, Ukrajinci za Židy mezi Slovaný. Češi jsou Avary prolezlý národní kmen, jak může každý vidět na ulici, když projíždí českou zemi). Dále Němci ve Slezsku, Poznani, v západním Prusku a také ti ve Šlesviku-Holštýnu. – potupa našich bratrů nám nedovolí, abychom v klidu doma odpočívali, jak to předpokládají mírové smlouvy a jak to pacifističtí hlupáci a břídilové ve Společnosti národů namlouvají světu ve Wilsonově stylu“ . (*Der wahre Staat* s. 77-78)

Spannovský völkisch-nacionalismus a antisemitismus nechtěl být pojímán rasově-biologicky, nýbrž morálně a duchovně. V uvedených citátech však jsou rasové předsudky nepřehlédnutelné. Jestli-že Spann tvrdí, že Češi vykazují zjevné avarské tělesné znaky viditelné na ulici, pak opouští kulturní argumentaci a zabředá do genetiky. Měl by však být opatrný, protože : „Během staletí se Češi a Němci mnohonásobně promísili s výsledkem, že dnes má čtvrtina Čechů německá jména“. To píše Josef Pekař ve své knize „O smyslu českých dějin.“ A protože se jednalo o reciproční výměnu genů mezi Čechy a německou populací, nacházel by Spann avarské geny také mezi sudetskými soukmenovci.

Spann přebíral mnoho tezí od historika Heinricha von Treitschkeho, který považoval neněmecké národy za méněcenné a Židy za neštěstí německého národa (*Juden sind unser Unglück*), jak ožřejmíme v dalším textu.

Národ (německých) básníků a myslitelů je podle Spanna zachráncem západoevropské kultury (*Retter des Abendlandes*) a nositelem kultury (*Kulturträger*):“ „Proto jestliže Němec nevychovává své děti v německém duchu, těžce se provinuje tím, že je vystavuje méněcennému duchovnímu principu: to se stane když Němec z Čech (*Deutschböhme*) nechá vychovávat děti česky, Elsasan francouzsky, jižní Tyrolan italsky, *Wieselburger* maďarsky, Němec z východu polsky. Rovnost není žádoucí, náš požadavek

je vysoká hodnota. Co nám mohou nabídnout ostatní velké evropské národy? V nejvyšších otázkách vzdělání spíše kameny než chléb; nic pro nebe, nic pro toho, jenž přebývá v nebi německé vzdělanosti“. (27)

Spor mezi národnostmi je v podstatě duchovní boj, není to boj o koryto, o uhelné hutě, nýbrž spor o životní právo nejvyšších duchovních statků. Každý Volkstum zastává jiné duchovní statky, obhájuje jemu vlastní duchovní stanovisko a jedinečné hodnoty. Žádný Volkstum není bez ceny a každý má nárok na existenci – ale nikoliv ve stejné míře ! „ (28)

Othmar Spann ideově navazuje na bezpočetné traktáty 19. století, vzniknuvší v atmosféře slabosti mocenského postavení ještě nesjednoceného (nebo se právě sjednocujícího) německého národa v protikladu k jeho vyzrálé kultuře. Němci tehdy bolestně pociťovali protiklad pojmu kulturního národa (*Kulturnation*), spočívajícího na silných filozofických, literárních a hudebních základech, postrádajícího však jednotnou státní tradici (*Staatsnation*) a tím zapříčiněné mocenské zpoždění proti jiným velkým národům. Takováto dichotomie vyvolávala nejistotu, vedla k přehánění a ke kompenzaci toho, co Němcům před sjednocením chybělo – silný jednotný národní stát. Vedla k nadhodnocování Německví a typickému nacionalistickému snižování jiných evropských kultur.

Spannův kulturní německý eschatologický mesianismus se ztotožňuje s provoláním Fichteho *Řečí k německému národu* z roku 1809: “*Není jiného východiska, jestliže (Němci) zapadnete, pak se s vámi propadne celé lidstvo, bez naděje na obnovu.*”

Spann se oslňuje v knize *Der wahre Staat* středověkou nostalgii a velebí dobu, kdy četné německé knížecí dvory zásobily svými infanty trůny neněmeckých národů: “*Dnes je nám jasné, proč Polsko, Čechy, Uhry, jihoslovanské země (dokonce Řecko) byla kdysi německá léna. To se musí vrátit. Jestliže německý národ prokáže statečnost a jestliže věci vezmou přirozeně zákonitý vývoj, bude nás očekávat skvělá budoucnost, připomínající dobu starého císařství*”.(29) Osazování trůnů potomky německých šlechtických rodů nebyl důsledek zvláštní kvality německé aristokracie. Příčina vězela ve feudální početnosti knížecích trůnů Svaté říše římské a byla spíše výrazem mocenské slabosti ve srovnání s centralisticky řízenými státními celky jako Francie, Španělsko, Rusko či Anglie. Přebytkem potomky bylo nutno zajistit stavu odpovídajícím způsobem, což vyžadovalo diplomatický um: *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* byl osvědčený příklad této sňatkové taktiky.

Richard Wagner v Poznámkách k otázce Was ist deutsch? z roku 1865 našel vysvětlení pro inflacionární adoraci slova „deutsch“: *“Vlastenci je velice běžné, zmiňovat se o svém národě s bezpodmínečnou úctou: avšak čím je národ mocnější, tím méně jak se zdá, si zakládá na tom, pronášet jméno svého národa s touto úctou“.* (30)

V „Bayreuther Blätter“ z roku 1878 Richard Wagner tuto myšlenku ještě zpřesňuje: *„V anglickém a francouzském veřejném životě se setkáváme daleko řídkěji s tím, že se mluví o anglických, či francouzských ctnostech; zatímco Němci se neustále odvolávají na německou hloubku, německou vážnost a německou věrnost. Bohužel v mnohých případech bylo zjevné, že tato odvolávání nebyla vždy odůvodnitelná.“* (30)

Všechna tato oslavná adjektiva nacházíme i u Spanna: deutsche Kraft, deutsche Treue, deutscher Ernst, deutscher Fleiß, deutsche Gründlichkeit, deutscher Geist atd.. Byla-li adorace Němectví u Spannových romantic- kých předchůdců důsledkem protikladu Kultur- a chybějícího jednotného silného státu (Staatsnation), u Spanna pak k tomu navíc přichází traumatizace výsledky Versaillské a Trianonské mírové smlouvy. Není divu, že frustrovaná rakouská a sudetoněmecká nacionalisticky smýšlející studentská elita dychtivě přeplňovala Spannovy přednášky na vídeňské univerzitě, kde si kompenzovala komplexy vyvěrající z politického uspořádání Evropy po první světové válce.

Filosoficky a strategicky byly Spannovy názory ovlivněny pruským generálem a vojenským teoretikem Friedrichem von Bernhardi (1849-1930) jehož thesís bylo, že *“zachovávání míru nemůže nikdy být cílem politiky“*. V knize *„Deutschland und der nächste Krieg“*, vydané 1911, zastával von Bernhardi sociálně darvinistický názor, že válka je biologická a ekonomická nezbytnost. Pro Němce požadoval východní Evropu jako osídlovací prostor. Othmar Spann vyzdvihoval ve své přednášce *„Zur Soziologie und Philosophie des Krieges“* vliv války na posilování občanských hodnot: hrdinství, altruismus a semknutost národního společenství. *„Válka je esenciální forma sjednocování národní síly protože se na ni podílejí všechna individua svým životem. Válka je tvořivý element státu, bez války není státu“.* (31)

5. Der wahre Staat

Základním pilířem Spannova modelu *Opravdového státu* (29) je katolické sociální učení, jehož vznik, ideovou náplň, vývoj a současné zásady krát-

ce objasníme, používající autentických Spannových výroků, které jsou v české politologické literatuře spoře zastoupeny.

Duchovním otcem křesťansko-sociálního hnutí (Christlich-soziale Bewegung) byl Karl Freiherr von Vogelsang (*3.zář 1818 - +8.listopad 1890). Katolické sociální učení vzniklo v polovici 19.století jako odpověď na nevyřešené sociální problémy industriální společnosti a jako alternativa ateistického marxismu. V Rakousku se zasadilo o omezování pracovní doby, o zachovávání nedělního klidu, o úrazové a nemocniční pojištění a o družstevní zákon. Katolické sociální učení vychází z ideje *Ordo socialis*, z papežských encyklik *Rerum novarum* (O nových věcech) z roku 1891 a *Quadragesimo anno* (Ve čtyřicátém roce) z roku 1931.

Encyklikou papeže Lva XIII. *Rerum novarum* (O nových věcech), vydanou v roce 1891, vstoupila katolická církev do diskuze, zabývající se sociální problematikou moderní masové společnosti. Církev tak reagovala na přechod od převážně zemědělské předprůmyslové společnosti do společnosti průmyslové a encyklikou chtěla převzít zodpovědnost za materiální a duchovní situaci silící dělnické třídy. Bez náboženství a církve není sociální řešení možné.

Výstižná jsou slova Adolfa Kolpinga, původně ševcovského tovaryše, později vysvěceného katolického kněze: "Kdo by se měl ujmout dělníků, ne-li kněží, kteří pocházejí z lidu a jsou Bohem povoláni šířit víru a vychovávat lid. Kněží znají lid nejlépe, jsou nezávislí a mohou se svého úkolu zhostit osobním odevzdáním a obětováním." Adolf Kolping byl zakladatelem tak zvaných Kolpingových domů, které sloužily jako útulky pro vandrující řemeslnické tovaryše. V Německu je v současnosti 220 Kolpingových domů, které nabízejí i další sociální služby.

Na encykliku *Rerum novarum* navazuje po čtyřiceti letech encyklika papeže Pia XI. *Quadragesimo anno* (Ve čtyřicátém roce), vydaná v roce 1931. Na rozdíl od předchozí encykliky připouští možnost zásahů státu do regulování užívání soukromého majetku za účelem sociální spravedlnosti. Práce a kapitál jsou spojené nádoby na sobě vzájemně závislé. Zisk ze spolupůsobení práce a kapitálu musí sloužit veřejnému blahu, což znamená odproletarizování dělnické třídy. Cílem je vyrovnávání majetkových poměrů spravedlivou mzdou, která umožňuje spoření a vytváření soukromého majetku širokých vrstev obyvatelstva. Spravedlivý hospodářský systém je oprávněn regulovat čestnou hospodářskou soutěž."

Katolické sociální učení určují tři principy: :

Princip osobnosti, znamená, že člověk je nositelem, tvůrcem a cílem všech společenských institucí

Princip solidarity, znamená, že jednotlivci a společenství jsou vázáni vzájemnými povinnostmi

Princip subsidiarity, znamená, že společenství přebírá ty povinnosti a úlohy, které jednotlivci není sám schopen řešit

Katolická sociální etika se zabývá širokou problematikou lidského soužití a proto nezůstává jen u teologické argumentace, nýbrž hledá řešení v praktických návodech zvládnání všedního života. Základními hodnotami je představa člověka jako božského stvoření schopného transcendence, předurčeného k rozvíjení lidských schopností, k ohleduplnému vztahu k bližnímu a životnímu prostředí. Lidská důstojnost je nerozlučně spojena s osobní svobodou, což člověka zavazuje k vědomému etickému jednání, nepodléhajícímu náhlým vznětům a nekontrolovaným pudům. Sociální spravedlnost se zaměřuje na odstraňování strukturálních příčin omezujících účast na plnohodnotném sociálním životě a naopak se snaží o obecné blaho, které je charakterizováno jako celek podmínek k dosažení plnohodnotného společenského života. Katolická sociální etika je na straně slabých a potřebných. Hájí též prioritu práce před kapitálem. Lidé nežijí izolovaně jako individua. Společných cílů mohou dosáhnout jedině solidaritou, to jest spojením svých sil a schopností. Katolická sociální etika zásadně odmítá třídní boj, vyvlastnění a socializaci majetku.

V politické a sociální praxi se současné katolické sociální učení zaměřuje na tyto úkoly:

Spoluodpovědnost a spoluřehodování zaměstnavatele a zaměstnanců v podnicích

Vyrovnaní zájmů mezi kapitálem a práci

Vytváření majetku zaměstnanců

Rovnoprávnost pohlaví

Ochrana rodiny

Celosvětové spravedlivé rozdělení přírodních zdrojů a hospodářského bohatství

Spravedlivé předpoklady pro životní šance

Fundamentální kritika marxismu a socialismu.

Odmítnutí socialistické ideologie pro pojem třídní nenávisť a třídního boje: *“Socialismus jako ideologie, či jako dějinný jev nebo hnutí, není s učením katolické církve pro třídní boj slučitelný i když socialismus nabí-*

zí v jistých situacích spravedlnost”.

Katolické sociální učení je u Othmara Spanna filosoficky oděno do universalistického chápání světa, s cílem vytvoření stavovského státu. Pro hospodářskou vědu a praxi to znamená, že hospodářství chápe jako ústrojí sestávající z jednotlivých zájmových pracovně specializovaných celků (stavů, korporací), které se dělí na další elementy. Příslušníci jednotlivých korporací spolurozhodují o hospodářském jednání vlastní korporace, rozhodují tedy v oboru, v němž jsou činní a jemuž profesně rozumějí. Nejsou tak vydáni na milost a nemilost politickým stranám, jež masově rozhodují o návrzích pro celou společnost (jako v každé moderní nepřímé demokracii), nýbrž volí své zástupce ve vlastním oboru a rozhodují o jeho záležitostech.**(32)**

Ve středověku tvořily kostru městské hospodářské struktury specializované cechy s pevnými vnitřními regulemi, symboly a rituály a navenek pak s pravidly normujícími kvalitu, cenu a vlastnosti výrobků za účelem regulování konkurence a vůbec chodu městského života. V městech s etnicky smíšeným obyvatelstvem zastávaly funkci cechovních mistrů převážně Němci, kteří v zemích střední Evropy výrazně utvářeli urbánní život. I tento etnický faktor nostalgicky prolíná do Spannova společenského modelu moderního stavovského státu. S příchodem manufaktur a industrializace ztrácely cechovní organizace jako základní elementy stavovského řádu na významu, staly se ekonomickou brzdou, protože bránily technickému pokroku a rozvoji dynamického kapitalistického hospodářství. V politice se tento hospodářský přerod kryl s příchodem francouzské revoluce a zánikáním Ancien régime. To je klíč k pochopení Spannova odporu proti francouzské revoluci a liberalismu jako pramene hospodářského a společenského zla, majícího za následek materiální a duchovní zbídačení dělnictva. Překotné zkapitalizování evropského hospodářství, jeho vybavení železnicemi a velkopřůmyslem, nemohlo zůstat bez trestu.

Spojením idejí Platonova pojednání o ideálním antickém státu (*politeia*) s universalistickou filosofií a katolickým sociálním učením vznikl Spannův model korporativní společnosti. Platonův stát spočíval na dělbě práce (úkolů): *ta eautu pratein – každý nechť činí to, co mu přináleží, k čemu má schopnosti., podle zásady“ ševče drž se kopyta“.* Švec má tedy zůstat v oboru ševcovství, učitel v oboru výchovy, vojevůdce v oboru válečnictví a panovník vládnout se svými rádci nad politickým celkem.

Plato rozděluje stát podle schopností do tří hierarchických stavů:

1. Nejnižší stav jsou pracovníci rukou (*Nährstand*): zemědělci a řemeslníci, jimž přísluší zajišťování výživy a předmětů denní potřeby. K tomuto úkolu nepotřebují vzdělání. Žijí smyslovými potřebami a žádostmi.
2. Prostřední stav (*Währstand*) jsou válečníci (*Krieger, Wächter*), jejichž úlohou je chránit a prosazovat zájmy státu.
3. Nejvyšší stav (*Lehrstand*) jsou filosofové, mudrci, vládci mající od přírody nadání k racionálnímu vůdcovskému jednání. Vládcové se musí zříci soukromého vlastnictví, aby mohli věnovat všechny své schopnosti k řízení obce.

Spann rozlišuje dvě kategorie stavů – stav Ducha a stavy činné. Stav Ducha coby stav nejcennější umístil na vrchol společenské pyramidy(33)

Pro novodobý stavovský stát vypracoval Othmar Spann ve schematické tabulce nazvané „*Systematické členění stavů a základy jejich společenství*“, svoji předběžnou abstraktní představu stavovské společenské struktury. Tabulární přehled doprovodil textem, který ve zkrácené formě předkládáme. (Der wahre Staat str.168 –182) Pojem stavu představuje druh zájmového společenství, sevřeného specifickým skupinovým duchem.

1. Nižší manuální pracovníci, (*Nährstand, Niedere Handarbeiter*), jejichž život se odehrává na úrovni smyslových pocitů a žádostí a jejichž hlavní životní obsah převážně tvoří pudové vegetativní bytí, vitální (fysiologické, biologické) potřeby a prosté kulturní zážitky. Spann k nim řadí hospodské sedánky (*Stammtisch*), kde se vedou plytké nezávazné řeči, dále lidové veselice a černošské tance (*Negertänze*). Tento společenský okruh manuálních pracovníků, tvořící většinu společnosti, se neohraničuje pouze na chudé nevzdělané lidi, patří k nim i movití duchovně povrchní společenské vrstvy, které Spann označuje jako „chátka v hedvábném klobouku“ (*Pöbel im Seidenhut*).

2. Vyšší pracovníci (*Höhere Arbeiter*), tento druhý okruh má již vyšší nároky na duchovní život. Spann k němu řadí umělecká řemesla, řemeslnou architekturu, reprodukční řemeslné malířství a sochařství, herectví bez nároků na vlastní tvůrčí činnost, zpěváky. Zahrnuje do této kategorie též odborníky, kteří pasivně používají naučených znalostí, avšak samostatně nebádají a nevytvářejí nové vědecké poznatky. Produkty této společenské kategorie jsou knihy, umělecké tisky, hudební nástroje, muzeální a školní práce. Spann poznamenává, že kategorie vyšších pracovníků není homogenní. Jedná s o průměrné lidi mezi techniky, vydavateli knih, úředníky,

učiteli obecných škol až po gymnázia, pokud nějakým způsobem tvořivě nepracují.

3. Tvůrčí duchovní pracovníci (Schöpferische geistige Arbeiter, schöpferischer Lehrstand,) jsou kreativně činní v oblasti umění, vědy, filozofie, náboženství a morálky. Není to okruh materiálních prostředků, nýbrž duchovna. Produkty této činnosti se v praxi projevují tím, že je společnost přejímá, dotváří a učí se jich používat. Všeobecněji pojato patří do této skupiny básníci, hudební skladatelé, malíři, sochaři, filozofové, proroci a zakladatelé náboženských učení, svatí a mudrci.

4. Vůdčí pracovníci v hospodářství (Wirtschaftsführer) kreativně organizují ekonomiku státu, patří k nim řiditelé nebo vlastníci velkých podniků. Jejich činnost vyžaduje organizátorské nadání a někdy bezohlednost. Podnikatelé (cechovní mistři) dřívější stavovské doby nebyli pouhými manažery, nýbrž průvodci životem. Společenské postavení dnešních hospodářských kapitánů nejde však vždy ruku v ruce s vyššími duchovními obsahy. Pozoruhodný je Spannův názor na společenskou roli přírodních věd, které „*pro opravdové duchovní vzdělání mohou mít jen podřadný význam*“

5. Státníci (Staatsführer) jsou tvůrci zákonů a zásad na kterých spočívá politický život. Řídí a dohlíží na duchovně mravní atmosféru obce či státu. Patří k nim též poslanci (Parlamentarier), tvůrčí vysocí úředníci a kompetentní žurnalisté. Spann kritizuje současné politiky jako obraz politických stran, kterým jde jen o prosazování partikulárních zájmů.

Za zvláštní druh státníků považuje Spann vojevůdce (Höhere Krieger). V souladu se svým pojednáním o válce „*Zur Soziologie und Philosophie des Krieges*“, přisuzuje vojevůdcům vysokou důležitost ve vedení státu, neboť se domnívá, „*že bez války není státu*“. Ve středověku byl opravdový státník (Lehensmann) současně úředník a válečník. Dějiny nás naučily, že „*válečnictví má přednost před úřednictvím*“ (31) Podobně významné je vysoké duchovenstvo (Priesterstand), neboť církevní vůdcové (Kirchenführer) a církevní vysocí úředníci plní státnické funkce.

Za vyvrcholení státnických schopností pokládá sloučení kvalit velekněze - krále - vojevůdce v jedné osobě, trojjedinost cílů jednání.

6. Mudrcové, (stav Ducha, kormidelníci, určující směřování a chod celé společnosti) uvnitř každého jmenovaného stavu jsou vychovatelé a učitelé, avšak učitelský stav ve vyšším slova smyslu tvoří mudrcové, působící jako živoucí vzor tím, že nacházejí nové pravdy, myšlenky a životní formy.

Jsou to učitelé života (*Lebenslehrer*), dávající konečné podněty k pohybu lidských dějin. Proto každý velký mistr shromažďuje kolem sebe učně. To, co je učí, zůstává v oblasti mystiky. Úkolem mudrců není přímé vedení státu, to je náplní stavu státnického. Jako příklady Spann uvádí jedinečné postavy dějin: Budhu, Zarathustru a Luthera. Církve a státy zakládají mistrovi žáci, nikoliv mistr myslitel sám.

Zásadou Spannovy stavovské hierarchie je, že každý nižší stav je duchovně veden stavem vyšším podle zásady: podřízení nižšího vyššímu (*Unterrordnung des Niederen unter das Höhere*). Spann to formuluje takto: „*Jedině s úctou a oddaností může nižší člověk svým způsobem vnímat vyššího, jen tak to nízké může navázat na vyšší.*“ A dále „*Panství zásadně směřuje směrem seshora dolů, nikoliv jak to individualistické přírodní právo vyžaduje, zespoda nahoru.*“ Je to pravý opak liberální demokracie, ve které má „*nejlepší vyhlídky stát se vůdcem ten, kdo apeluje na nejnižší instinkty masy*“ (34)

Vzájemné pochopení mezi příslušníkem duchovního stavu a nižším manuálním pracovníkem je vzhledem k propastnému rozdílu duchovního niveau takřka nemožné. Nejvyšší moudrost je pro obyčejného člověka nedosažitelná, pouze úctou a touhou se může ten nižší podílet na vyšším. Aby toho dosáhl, musí se dobrovolně podrobit duchovní autoritě. *Stavovská společnost si vybojuje daleko vyšší, samostatnější a hlubší duchovno, než toho byl schopna kapitalistická barbarská doba. Na této skále vybuduje genius budoucnosti svoji církev.*

Transformace kapitalistické společnosti ve společnost stavovskou

Spann uvažuje o dvou možnostech změny společenského systému: o pozvolné mírumilovné transformaci, nevylučuje však náhlé přebudování. Nepoužívá slova revoluce.

Na mírumilovném přebudování společnosti by se měly podílet již stávající hospodářské organizace. Na straně zaměstnavatelů to jsou koncerny, kartely, trusty a družstva a na straně zaměstnanců odborové organizace (*Gewerkvereine, Gewerkschaften*).

Zaměstnavatelské svazy by tvořily samosprávnou korporaci společně se svazy zaměstnanců, kterou Spann nazývá Hospodářský Stavovský Dům (*Wirtschaftliches Ständehaus*). Toto grémium, nadané výsostnými právy (na. př. pracovní právo), by bylo základem pro vrcholnou hospodářskou korporaci (*Wirtschaft als Gesamtstand*), která by byla stavovsky organi-

zovaná podle profesí. Měla by funkci hospodářského parlamentu, jehož předností proti parlamentům liberálně kapitalistické společnosti by byla profesionální kompetence stavovských zástupců, kteří z vlastní pracovní zkušenosti vědí o čem jednají. Vůdcové jednotlivých cechů, zastupující hospodářské a politické zájmy svých skupin, by nebyli voleni nevzdělanými masami. Kompetentní hierarchie by byla zajištěna výběrem znalců z vlastních řad, kteří se nemusí soustředit na volební kampaně, nýbrž se mohou věnovat tvořivým organizačním úkolům. Politické strany v dnešním slova smyslu by ve stavovském státě ztratily svoji existenční oprávněnost, byly by nahrazeny stranami odborných zájmů (*Sachparteien*). Je samozřejmé, že hospodářská samospráva jako celek by byla kontrolována shora pod státním dohledem, jemuž by příslušelo “veto“ v případech, ve kterých by to bylo zapotřebí.

Pro případnou násilnou změnu společnosti, by byl způsob převzetí moci odvislý od vlastností osob, které převrat provádějí a od osobnosti jejich vůdce. Kruh vůdců, který Spann nazývá státní radou (*Staatsrat*) by nahradil stávající parlament – nebo v případě formálního funkčního pokračování parlamentu – by mu byla tato rada nadřazena. Státonosná rada a její vůdce musí v každém případě mít rozhodující slovo. Vůdcovský princip je ve Spannových textech všudypřítomný.

6. Závěr

Učení Othmara Spanna bylo v předválečné Československé republice ideologií úzkého kruhu sudetoněmeckých intelektuálů, soustředěných v *Kameradschaftsbundu für volks-und sozialpolitische Bildung*, pracujících konspirativně (mnohdy systémem druhého muže) v klíčových postaveních sudetoněmecké hospodářské a politické struktury. Složitá materie Spannovy nauky o stavovském státě předpokládala určitou intelektuální úroveň a znalosti v oboru filozofie, sociologie a ekonomie a proto byla ve své teoretické formě mimo dosah a zájem široké voličské masy. V populární formě byla národovecká (völkisch) myšlenka sudetoněmeckému voličstvu předkládána, mnohdy jako mimikry, v masovém tělocvičném hnutí (Deutscher Turnverband DTV) jako snaha o sebeurčení, i když existovaly radikální proudy, uvažující o připojení sudetoněmeckých oblastí k Říši. Konrad Henlein přeorganizoval DTV v účinný nátlakový politický instrument německé Volksgemeinschaft uplatněním vůdcovského principu, ve kterém nadále platil tradiční árijský paragraf z doby Geoga von

Schönerera z roku 1885, který ovšem nebyl totožný s vražedným rasistickým antisemitismem nacistů.

Cílem spannovské ideologie bylo přebudování stávající kapitalisticko-liberární demokracie ve stavovský stát ve střední Evropě, to jest v oblastech, kam zasahovala německá kultura, především v Rakousku a v českých zemích. Spann usiloval též o zrušení následků Versailleské mírové smlouvy.

Nosným pilířem Spannovy ideologie bylo katolické sociální učení spojené s vizí německé kulturní nadřazenosti. Spannovým vzorem pro stavovský stát byla nostalgická představa středověké Svaté říše římské s německou nadvládou nad neněmeckými národy, které měly mít postavení vazalů. Německý národ je důrazně představován v roli zachránce západoevropské kultury. Spann zdůrazňuje německou specifickou kulturní odlišnost (mystičnost, neoromantismus, filozofickou hloubku) od ostatních (povrchních) západoevropských kultur, zejména od francouzské, formované francouzskou revolucí

Ideologům Kameradschaftsbundu nešlo primárně o připojení sudetoněmeckých oblastí k Říši, jejich cílem bylo hospodářské a kulturní ovládnutí středoevropského a jihovýchodoevropského prostoru německým elementem bez použití vojenské síly a územních okupací. Bylo jim vcelku lhostejné v jakých státních hranicích se stavovský stát pod německou hegemonií vyvine. V tom se výrazně odlišovali od nacionálních socialistů.

Vnitrostranické rozepře v Sudetendeutsche Partei mezi skalními přívrženci Spannovy nauky a nacionálními socialisty nebyly masou sudetoněmeckých voličů v jejich jemných ideologických nuancích vnímány. Ve své teoretické formě nemohl spannismus pro svoji intelektuální náročnost konkurovat primitivnímu nacionálně–socialistickému rasismu a proto jím byl v politické praxi doslova přehlušen. Přehlušen byl i v české historiografii, neboť jen málo poválečných prací (Václav Kural: *„Konflikt místo společenství“*, Věra Olivová: *„Kameradschaftsbund“* a Emil Hruška: *Sudetoněmecké kapitoly*) se zabývají ideologickou stránkou spannismu a jeho národoveckými (völkisch) nároky.

Nejnovější práce, která se zmiňuje o spannismu je v roce 2009 vydaná kniha Ladislava J. Berana *“Odepřená integrace”*, analyzující politologickou metodou příčiny nezdařeného soužití Čechů a Němců v předválečném Československu. Beran studuje interakce mezi nadřazeným vládnoucím centralistickým československým systémem a subsystémem sudetoně-

meckým. Vyjmenovává faktory nevstřícné politiky československého státu (definovaného jako stát národní, snažícího se o českou rekonquistu sudetoněmeckého území), které vedly k oslabování sudetoněmecké demokracie a tím i integraci a jako konečné řešení vedly k připojení sudetoněmeckých oblastí k Říši. Beran mapuje sudetoněmeckou politickou scénu, její politické proudy a stranický systém. Spannův Kameradschaftsbund, který byl intelektuální buňkou sudetoněmeckého hnutí, je Beranem představován jako konkurenční ideologie, ne-li protiklad nacismu, i když není zastírán jeho antidemokratický duch a snaha o německou hegemonii ve střední Evropě.

Beranova práce přináší inovativní politologickou metodou nové aspekty k posuzování sudetoněmecké politiky a snahu o odemocionalizování stále ještě bolavého údobí moderních českých dějin. O kontaktech Othmara Spanna a členů jeho rodiny s nacistickými představiteli, jakož i o jeho taktickém kolísání ve vztahu k nacistům se Ladislav J. Beran zmiňuje jen marginálně. Cíle a silný národovecký náboj Spannova učení mohou být zainteresovanému čtenáři zprostředkovány jen autentickými citáty. Tomu se Beran vyhnul.

Byla to právě Beranova kniha, která přivedla autora tohoto eseje ad fontes Spannovy ideologie s cílem **Beranovu práci doplnit**.

Na základě originálních textů a citátů si dává předložený esej za úkol připomenout zasuté utopické učení Othmara Spanna, politického guru, který sám sebe chápal jako genia, schopného ovlivnit Adolfa Hitlera a jeho přívržence a získat je pro svoji vizi stavovského státu, formovaného německou kulturní hegemonií. Aby dosáhl svého cíle neváhal Spann politicky lavírovat a jako Faust prodávat svého ducha ďáblu, což skončilo jeho osobní katastrofou.

Obětí politického lavírování s nacionálními socialisty nebyl jen sám velký mistr, lavírovali i jeho žáci.

Spannismus jako ideologie sudetoněmecké elity nebyl kompatibilní s československým (národnostně neřešeným a nevyřešeným) parlamentárním systémem. Nepřispíval svým programem k stabilizaci etnických problémů multinacionálního národního státu a integraci jeho menšin. Bohužel musíme konstatovat, že v tehdejší střední Evropě padaly nacionalistické kopy na nacionalistické kameny.

Oproti nacionálně socialistické ideologii, která se v Německu uplatnila jako státotvorná síla, nepřekročil utopický spannismus stadium filosofické

a sociologické teorie. V politické praxi dal impulsy rakouskému austrofašismu Engelberta Dollfusa a Kurta Schuschnigga 1933 – 1938. Některé elementy lze nalézt též ve fašistických (korporativních) státních modelech Benita Mussoliniho, Francisca Franca a Antonia de Oliveiry Salazara. Přisuzování a klasifikace politických pochybení není tématem tohoto eseje.

7. Použitá literatura

1. Roland J. Hoffmann: *Zur Rezeption des Begriffes der Sudeten montes im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*, S. 73-184, *Jahrbuch für sudetendeutsche Museen und Archive 1993 – 1994*, *Sudetendeutsches Archiv München 1994* ISBN 3-930626-04-7
2. Václav Chyský: *Odepřená integrace*, Rozprava inspirovaná knihou Ladislava J. Berana “*Odepřená integrace*” *Střední Evropa*, ročník 22, č. 132, s. 93; *Institut pro středoevropskou kulturu a politiku*, ISSN 0862- 691X, Index 47 407
3. Václav Kural: *Konflikt místo společenství. Česi a Němci v československém státě 1918-1939*, s. 145-164, ve s *Ústavem mezinárodních vztahů*, Praha 1993, ISBN80-901431-3-X
4. Věra Olivová: *Kamaradschaftsbund. Československé dějiny*. s. 237-2 86, *Sborník 60 let profesora Husy*
5. Ladislav Josef Beran: *Odepřená integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1939*, s.269-271, 274-275 *Nakladatelství Pulchra* ISBN 978-80-87377 -02-4
6. Emil Hruška “*Sudetendeutsche Kapitel. Studie zu Ursprung und Entwicklung der sudetendeutschen Anschlussbewegung. Česky: Sudetoněmecké kapitoly*, BMSS – nakladatelství, ISBN 978-80-86140-49-0
7. Diana Mašková: *Model státu v Platonově dialogu Charmidés v reflexi stavovského konceptu Othmara Spanna* *bakalářská práce, Universita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut politických studií ,rok 2010*
7. Jörg K. Hoensch: *Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bid ins 20. Jahrhundert*. S. 426- 428, C.H. Beck, München 1987 ISBN3-406-32312X
- 10 Ronald M. Smelser: *Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933-1938, Kapitoly Deutsche Volkstumsorganisationen im Reich a Sudetendeutsche Volkstumsorganisationen ss. 19-43*, Oldenburg Verlag GmbH, München 1980, ISBN3-486-48581-4
11. Henning Hahn: *Bohemistik, Sudetendeutsche Geschichte*, www.Bohemistik.de *Biographische Skizzen*
12. Václav Kural a kolektiv: *Studie o sudetoněmecké otázce*, Praha 1996 . 218-227
13. Wenzel Jaksch: *Europas Weg nach Potsdam, Schuld und Schicksal im Donauraum*, první vydání 1958, F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung München, ISBN

3 7844-2304-3

14. Václav Chyský: *Jak rozptýlit půlstoletou mlhu kolem Wenzla Jaksche? Lidové noviny* č. 3, 19. ledna 1995
15. Václav Kural: *Konflikt místo společenství* s. 117
16. Emil Hruška: *Sudetoněmecké kapitoly*
17. Ronald M. Smelser: *Das Sudetenproblem und das Dritte Reich* s. 220,
18. Jörg Osterloh: *Die Sudetendeutschen und Hitler: Einsicht, Forschung und Vermittlung*, citát F. Seibta s.
19. Ferdinand Seibt: *Unterwegs nach München. Zur Formierung nationalsozialistischer Perspektiven unter den Deutschen in der Tschechoslovakei 1930-1938. In: Der Nationalsozialismus: Studien zur Ideologie und Herrschaft: Hrsg. Wolfgang Benz, Wolfgang Benz, Hans Buchheim und Hans Mommsen. Frankfurt/Main 1993 133-152*
20. John Joseph Haag: *Othmar Spann and the Politics of Totality. Corporatism in Theory and Practice. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy* ss. 11-12, 51-63, Rice University, Houston, Texas, May, 1969
21. John Joseph Haag: *Othmar Spann and the politics of Totality* s. 154-155
22. *Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch? Böhmerland-Verlag, Eger und Leipzig 1922, Zweite verbesserte Auflage. Původně přednáška přednesená v Brně v březnu 1920*
23. Adolf Hitler: *Mein Kampf, Zentralverlag der NDSAP; München 1939, 434-443 Auflage, ss. 428, 317, 322*
24. Othmar Spann: *Vom Wesen des Volkstums* s.5,6
25. Othmar Spann. *Vom Wesen des Volkstums* s. 8-9
26. John Joseph Haag: *Othmar Spann and the Politics of Totality* s.93
27. Othmar Spann: *Vom Wesen des Volkstums* s. 18-19
28. Othmar Spann: *Vom Wesen des Volkstums* s. 11
29. Othmar Spann. *Der wahre Staat: Othmar Spann: Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft, Dritte, neu durchgesehene Auflage Verlag von Gustav Fischer in Jena, 1931, s.78*
30. Dieter Borchmeyer: *Variationen eines Themas von Schiller über Wagner zu Thomas Mann. Manuskript eines Vortrages, SWR Fernsehen Tele-Akademie 22.11.2009 siehe Sammelband: Was ist deutsch; Aspekte zum Verständnis einer grübelnden Nation, Tagung im Germanischen Nationalmuseum am 20. Und 21.Oktober 2005.*
31. Othmar Spann: *Zur Soziologie und Philosophie des Krieges, Vortrag gehalten am 30. Nov. 1912 im Verein deutsch völkischer Akademiker“ zu Brünn*
32. Diana Mašková: *Model státu v Platonově dialogu Charmidés....., diplomová práce na Karlově univerzitě, s. 40*
33. Diana Mašková: *Model státu v Platonově dialogu Charmidés, tamtéž, s. 32*
34. Othmar Spann: *Der wahre Staat s. 117*

Studená válka a mezníky v české exilové politice 1948–1989

Jan Cholínský

Dějinným pozadím, na němž se odehrávalo kulturní drama českých (a slovenských) exulantů a na němž byla odbojová činnost exilu přímo závislá, byl mocenský střet mezi dvěma civilizačními okruhy – liberálně-demokratickým Západem a totalitně-komunistickým Východem, které byly soustředěny kolem světových supervelmocí – Spojených států amerických a Svazu sovětských socialistických republik, disponujících bezkonkurenční vojenskou silou. Studená válka byla vedena ideologicky, hospodářsky a soutěžením ve zbrojení, ale přerůstala i v nepřímé „horké“ konflikty na neutrálním území tzv. třetího světa a ohrožovala svět nebezpečím rozpoutání jaderné války.(1) Sovětský svaz začal vést studenou válku ihned po skončení druhé světové války s cílem ovládnout státy, na jejichž území vstoupila noha jeho vojáka, a odtud šířit komunismus dál na západ. Spojené státy se „připojily“ v letech 1947 a 1948 poté, co se ukázaly jako naivní a liché naděje jejich představitelů (zvláště pak zesnulého prezidenta Franklina D. Roosevelta), že po právě přestálé zkušenosti bude totalitní sovětský komunismus směřovat k politické liberalizaci a projevovat vůli k mezinárodnímu mírovému soužití. Obětí poválečné sovětské agrese se stalo, byť z větší části díky nezodpovědnosti vlastní politické reprezentace, také Československo a zdejší komunistický převrat v únoru 1948 byl definitivním varovným signálem pro Západ.(2)

Studenou válku, stejně jako druhou světovou válku, nevedly dvě morálně rovnocenné strany. Agresorem v ní byl Východ, tj. Sovětský svaz a jím zotročené satelitní státy, který stanovil jako základ své zahraniční politiky boj proti západním liberálně-demokratickým státům a jejich tradiční kultuře všemi prostředky, včetně rafinované podvrtné činnosti a terorismu. Zatímco cílem Západu bylo vytvoření mezinárodního mírového a obchodního společenství, cílem Východu byla světová revoluce, tj. úsilí implantovat dalším státům komunistickou ideologii a komunistický politický režim a nastolit světovládu komunismu, centrálně řízeného Sovětským svazem. Oba civilizační okruhy se vedle přístupu k zahraniční politice zcela lišily také v pojetí politického systému, hospodářského systému a přirozených práv jednotlivce. V totalitním Sovětském svazu a jeho satelitech vládly

privilegované skupiny komunistických oligarchů, lidé byli terorizováni a bezprávně podřízeni státní moci a neefektivní způsob centralizovaného hospodářství nedokázal konkurovat západní volné soutěži. To vše vedlo k masivním útokům obyvatelstva ze států východního bloku na Západ, k utváření exilových hnutí a ke snaze angažovat se v boji za osvobození porobených států a proti světovému komunismu.

Soudržnost Západu byla po celou dobu studené války zajištěna vojenským potenciálem a jaderným arzenálem Spojených států, ale také byla již od počátku upevněna hospodářskou pomocí Spojených států západní Evropě, snahou západoevropských států nalézt nové integrující formy spolupráce a obavami ze sovětské vojenské hrozby. Západ však zároveň oslabovaly jednak kulturně-ideové a politicko-stranické konflikty, které se odehrávaly v jednotlivých státech od počátku do konce studené války, a zároveň gigantická komunistická diverzní činnost – zejména pronikání do vládních, zpravodajských a akademických institucí a systematické ovlivňování veřejného mínění zvláště prostřednictvím mediální a umělecké sféry.

(3) V šedesátých letech dvacátého století započal jak ve Spojených státech, tak i v Evropě velký pochod neomarxistických ideologů vzdělávacími institucemi a státními strukturami. Tito levicoví intelektuálové opovrhovali západní kulturou, jejich filozofií bylo revoluční osvobození společnosti od tradičních kulturních norem a směřování k dosažení svobody, resp. bezbřehé svobody jednotlivce. Přišli sice s novým výkladem marxismu – odlišným od komunistického marxismu-leninismu –, ale sympatizovali přitom s komunistickým Východem, zatímco demokratický Západ se snažil rozvrátit kulturní revolucí.(4) Společenský a politický vzestup této tzv. Nové levice byl narušen (nikoliv však zastaven) na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století zvolením tří mimořádných osobností – Ronalda Reagana, Margaret Thatcherové a Karola Wojtyły – do čela Spojených států, resp. Velké Británie a římskokatolické církve.(5)

Východ byl v některých aspektech studené války zvýhodněn, protože byl sjednocen komunistickou ideologií, která žádnou opozici – natož její pochod institucemi – nepřipouštěla, a byl hierarchicky řízen ze sovětského mocenského centra. Jeho zpravodajské služby pod sovětským vedením nemusely skládat účty soupeřícím politickým stranám a naopak mohly disponovat neomezenými prostředky, protože sloužily nejvyššímu zájmu státní politiky, což byla světová revoluce, tj. expanze, zničení západní kultury a ovládnutí západních států.(6) Vyskytly se však také odchylky

spojené s odmítnutím některých komunistických států podřizovat se Sovětskému svazu. Tyto státy se Západ s rozdílnými úspěchy snažil proti Moskvě využívat – neúspěšně v případě podpory jugoslávského národního komunismu (tzv. titoismu) a poměrně úspěšně v případě spolupráce s čínskými komunisty. Rostoucím problémem Východu byl vnitřní odpor obyvatel proti totalitnímu útlaku, jehož nositele s ohledem na mezinárodněpolitické dohody uzavřené v sedmdesátých letech dvacátého století již nebylo možné po tisících ubíjet v koncentračních táborech. Dalšími faktory, jež působily v neprospěch Východu byl rozvoj technologií, který se intenzivně promítal do mediální oblasti, nesrovnatelně nižší životní úroveň obyvatelstva oproti Západu, plynoucí z neefektivního hospodářského systému a samozřejmě také souběžně s nespokojeností občanů vzrůstající emigrace a působení jejich příslušníků v západním světě, jakož i rozvíjející se a dříve nepředstavitelné kontakty uprchlíků s domácími odpůrci režimu.

Historik Karel Durman v úvodu své vynikající dvoudílné knihy o studené válce *Popely ještě žhavé* konstatuje, že v *destabilizovaném světě byly Spojené státy od druhé světové války – přes nespočet sporných či přímo chybných dílčích řešení a i přes nesporné systémové vady – hlavní a možná jedinou reálnou oporou mezinárodní stability.*(7) Pro sovětské komunistické oligarchy byla vždy nejsrozumitelnějším vyjednávacím argumentem vojenská síla protivníka a díky tomu, že jí Spojené státy disponovaly a že přes všechna chybná dílčí řešení jejich političtí představitelé projevovali v zacházení s touto silou alespoň částečnou rozhodnost, nebyl Západ obšťastněn „přátelskou pomocí“ komunistických armád. Významnou roli hrála – při vši lehkomyšlnosti politiků a intelektuálů a nepochopení sovětského mocenského systému(8) – rovněž alespoň částečná západní a americká imunita vůči komunistické propagandě, která se vytvářela ze systému otevřené občanské společnosti, tradiční kultury a vyznávaných mravních hodnot.(9) Vedle území svých západních spojenců a ideálů západní civilizace hájily ovšem Spojené státy na mezinárodním poli, stejně jako to vždy dělal každý svobodný stát, především zájmy vlastní. Způsoby, jakými to dělaly, které je z věcného či morálního hlediska v různých fázích studené války možno hodnotit více či méně kriticky, závisely zvláště na schopnostech jednotlivých prezidentů, jejich klíčových spolupracovníků ve státní administrativě a na dobové společenské, resp. mediální atmosféře. Zahraničněpolitická strategie Spojených států v soupeření se

Sovětským svazem byla během celých jedenačtyřiceti let zásadní také pro naděje českých exulantů a vytvářela jak možnosti, tak i limity pro jejich politickou odbojovou činnost.

Tato strategie byla od počátku studené války vedena snahou o realističtější soužití s Východem a o zabránění supervelmocenskému vojenskému konfliktu při zachování statu quo, což vedlo často až k nemorální snaze o dohodu s komunistickými zločinci a k nemístnému podceňování nebezpečí komunistické rozpínavosti.(10) Prezident Harry Truman vyhlásil v roce 1947 doktrínu o podpoře zemí ohrožených komunismem, vycházející z podnětů diplomata George Kennana. Podstatou této doktríny bylo zadržování komunismu v hranicích, kde se již zmocnil vlády (tzv. *containment*), a prioritní obrana prostoru za těmito hranicemi. Byla to doktrína, jejímž cílem bylo zabezpečit západní Evropu, ale která zároveň akceptovala oběť toho, co již nelze zachránit – žel včetně Československa. Dnes již je zcela jasné, že naděje českých a slovenských exulantů pounorové vlny na brzký návrat do vlasti po jimi očekávaném vítězném vojenském konfliktu Západu se Sovětským svazem byly pouhou iluzí – přáním, jež bylo otcem myšlenky.(11) Spojené státy na osvobození východní Evropy nepomýšlely a o tom, kdy počítal s válkou sovětský diktátor Stalin, se dosud vedou spory, podle některých názorů se jednalo o druhou polovinu padesátých let.(12)

Během Trumanova působení v prezidentském úřadu(13) vznikla vojenská Organizace severoatlantické smlouvy (NATO), konstituovala se Spolková republika Německo, byla zachráněna nezávislost Řecka, Turecka a jižní části Koreje, ale komunistům se podařilo získat Čínu. Truman v roce 1951 odstavil z velení v korejské válce populárního generála Douglase MacArthura, jehož cílem bylo vyhnat komunisty z Koreje i Číny i za riskantní cenu užití jaderných zbraní. Snažil se také mírnit aktivitu republikánského senátora Josepha McCarthyho, který začal v roce 1950 na dosavadní americké poměry radikálně upozorňovat na nebezpečí komunistických sympatizantů a agentů v amerických státních institucích.(14) V době Trumanova prezidentského období začala být vedle strategie zadržování komunismu prosazována také taktika podpory titoismu. Jednalo se o hospodářskou a finanční pomoc Jugoslávii a jejímu národnímu komunismu poté, co se tamní vůdce Josip B. Tito odmítl podřizovat Stalinovi a tím i komunismu mezinárodnímu. Součástí této taktiky byla i mediální kampaň, jejímž cílem bylo oslovit potenciální „titoisty“ v sovětských satelitech,

a kalkulace, že když případně použijí Titova postupu, bude Sovětský svaz oslaben. Je zřejmé, že k účelům této kampaně bylo nejhodnější využít bývalé komunisty či alespoň radikální socialisty – to byl začátek dlouhodobě uplatňované taktiky „boje proti komunismu v čele s komunisty“. O této taktice lze dnes vést diskusi, zda byla přínosná či kontraproduktivní, a zároveň spekulovat o tom, zda byla skutečně vymyšlena ve Washingtonu či v Moskvě, případně do jaké míry ji realizovali příznivci socialismu v politických funkcích a zpravodajských službách či sami komunisté prostřednictvím svých vlivových agentů.

V roce 1949 byla ve Washingtonu založena pod patronací Spojených států a jejich Ústřední zpravodajské služby (CIA) Rada svobodného Československa (RSČ), v čele s národním socialistou a místopředsedou někdejší československé předúnorové vlády Petrem Zenklem. Rada měla být zastřešujícím orgánem československého exilu, ale nikdy se jím nestala, protože ji přinejmenším polovina exulantů z Československa neuznala a také proto, že nebyla schopna vyvíjet smysluplnou činnost.(15) Jako součást propagandistického boje proti komunismu vybudovaly Spojené státy rozhlasovou stanici Rádio svobodná Evropa (RFE) – ředitelem její československé sekce byl při jejím uvedení do provozu v roce 1951 jmenován novinář Ferdinand Peroutka.(16) Jak Rada, tak i Svobodná Evropa se ve „vnitřní“ československé politice nedokázaly dostatečně distancovat od poválečného socializujícího vývoje, resp. tzv. lidovědemokratického politického režimu v Československu s jeho nedemokratickými a podle názoru mnohých i zločinnými atributy, což se stalo předmětem kritiky opozičních exilových skupin. Tyto antikomunisticky orientované skupiny kritizovaly také pouhé přitakávání RSČ americkým zřizovatelům v „zahraniční“ politice a adorování titoismu v souznění s americkou taktikou, což byla zvláště doména RFE.(17) Jako určitou protiváhu k tomu, aby střední a jihovýchodní Evropa byla ponechána svému osudu, poskytovaly Spojené státy (ale i další státy Západu) exulantům z podmaněných zemí sociální pomoc – byl zřízen Americký fond pro pomoc uprchlíkům z Československa, jehož zakladatelem se stal bývalý diplomat Ján Papánek.(18) V době, kdy byly zakládány tyto instituce, již byly v exilu, resp. v uprchlických táborech desetitisíce českých a slovenských exulantů, z nichž podstatná část byla odhodlána bojovat podle svých možností proti komunismu, a naprostá většina z nich byla přesvědčena o brzkém návratu domů. Možnost společného postupu v boji proti komunismu byla však od počátku paraly-

zována neshodami, které vyplynuly z rozdílných odpovědí na otázky: „Co bylo příčinou vítězství komunistů ve vlasti?“, „Byla poválečná Národní fronta s jejími politickými dogmaty a retribučním soudnictvím legitimní?“, „Máme ctít prezidenta Beneše, nebo ho odsoudit jako komunistického kolaboranta?“, „Jak nejučinněji proti komunismu bojovat?“.(19)

Během prezidentského období Dwighta Eisenhowera (20. 1. 1952–19. 1.1961) pokračovala přes účelové proklamace o přijetí nové strategie vytlačování komunismu a osvobozování ujařmených národů (s těmito proklamacemi Eisenhower během své volební kampaně vystupoval spolu se svým budoucím státním tajemníkem [ministrem zahraničí] Fosterem Dullesem) jeho administrativa v uplatňování strategie zadržování i v taktice podpory titoismu. Po smrti Stalina se novým sovětským vůdcem stal Nikita Chruščov, který oficiálně obnovil přátelský, resp. podle komunistické terminologie soudružský vztah mezi Sovětským svazem a Jugoslávií, ale jugoslávský „statut nezávislosti“ již nehodlal přiznat – přes jisté ústupky Polsku – žádnému ze satelitních států.(20) Na samém počátku Eisenhowerova působení byl ze svého místa předsedy senátního výboru pro vyšetřování neamerické, resp. protiamerické komunistické činnosti odstaven bojovný republikánský senátor Joseph McCarthy, který se po Eisenhowerově návratu ke strategii zadržování obrátil i proti prezidentovi, ač ho ve volbách podporoval. To se mu stalo osudným, protože vedle nepřátel z mediálně silných kruhů radikální levice a demokratické strany proti němu nyní stanula i většina vlastní – ale také prezidentovy – republikánské strany, respektující zejména Eisenhowerovu popularitu. V roce 1953 byl McCarthy na senátní půdě sám vyšetřován a obviněn z více než šedesáti přečinů, jichž se měl dopustit během působení ve svém vyšetřovacím výboru, ale vina mu byla prokázána pouze v jednom z těchto případů. Do čela výboru byl poté zvolen zástupce demokratické strany a rozruch kolem tzv. mccarthysmu utichl.(21)

V roce 1955 a následně ještě v roce 1958 a 1961 se zapsalo do povědomí amerických politiků České křesťansko demokratické hnutí v exilu (ČKDHE), které stálo v opozici vůči Radě svobodného Československa. V prvním případě to bylo v souvislosti s memorandem adresovaným Kongresu a vládě Spojených států, které obsahovalo návrh nové taktiky vedení studené války, v němž hnutí odmítalo strategii zadržování i pasivní snahu o koexistenci s komunismem. Navrhovalo aktivizující program účelné propagandy a následné podpory místních revolucí, směřující

k osvobození porobených národů a k porážce světového komunismu bez rozpoutání válečného konfliktu. Memorandum vzbudilo mezi senátory a kongresmany značný ohlas a veřejně se četlo na senátním zasedání, které pak odhlasovalo jeho publikování v tištěném kongresním zpravodaji.(22) Jeho autorem byl předseda ČKDH Josef Kalvoda, který, ač jím formulované návrhy nebyly Eisenhowerovou administrativou přijaty, díky němu získal kontakty na významné americké politiky. Na schůzi amerického senátu byla rovněž zmíněna Kalvodova kniha *Titoism and Masters of Imposture* [*Titoismus a mistři klamu*] vydaná v roce 1958 a informace o ní byla opět publikována v kongresním zpravodaji. Kniha shrnovala autorovu dlouhodobou kritiku podpory titoismu, kterou Kalvoda odmítal jako scestnou a nemorální, ale součástí jejího obsahu byly také závažné informace o sovětských vojenských plánech v souvislosti s vypuštěním umělé družice – Sputniku, které se podařilo získat zakladateli ČKDH Simeonu Ghelfandovi a které ČKDH již předtím předalo americkým diplomatům v Bruselu a zákonodárcům ve Washingtonu.(23) V roce 1961 pak byly v kongresovém tisku uvedeny ještě Kalvodovy rozsáhlé analýzy komunistického pronikání do Jižní Ameriky a nové československé ústavy.(24) Kromě politických aktivit ČKDH byla mimořádnou exilovou akcí sbírka katolických exulantů vyhlášená opatem Ambrožem L. Ondrákem, z jejíhož výnosu byla zhotovena mramorová socha nazvaná Panna Maria v exilu, která byla v roce 1954 posvěcena v Římě a poté převezena do Lisle u Chicaga a umístěna na nádvoří tamního kláštera. Socha byla určena pro obnovu mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, s níž se do budoucna počítalo, a stala se symbolem víry v pád komunismu a návrat křesťanské kultury do vlasti.(25)

Během vlády Eisenhowerovy administrativy vyšlo jasně najevo, že Spojené státy nebudou riskovat válku se Sovětským svazem kvůli vojenské pomoci hnutí odporu v některém z jeho satelitů – nepodpořily dělnické povstání v Německé demokratické republice v roce 1953, protikomunistické nepokoje v polské Poznani ani maďarské povstání a boj proti sovětským okupantům v roce 1956. V případě Maďarska nejenže Eisenhower a Dulles ujistili Chruščova, že nepovažují Maďary za spojence, ale Spojené státy výslovně nakázaly, *aby se NATO zdrželo jakýchkoliv akcí, které by Kreml mohl považovat za provokativní*.(26) Souběžným problematickým bodem v politice tandemu Eisenhower–Dulles byl jejich postoj v tzv. suezské krizi, kdy se postavili na stranu komunisty podporovaného Egypta proti

svému nejbližšímu spojenci Velké Británii a proti Francii, což bylo jednou z příčin pozdější snahy západoevropských mocností o to, aby se emancipovaly od Spojených států a aby hledaly vlastní vyvážený vztah se Sovětským svazem. Strategie zadržování komunismu v podání Eisenhowera se během jeho druhého prezidentského období stala spíše alibistickou snahou o rozvíjení mírové koexistence, což potvrdila i návštěva Chruščova ve Spojených státech. Zahraničněpolitická taktika mírové koexistence byla od nástupu Chruščova oficiální strategií Sovětského svazu – byla to ovšem politika cynického a lstivého zneužívání mírových ideálů, které byly – jak ukázal mj. případ Maďarska – sovětským komunistům zcela cizí, což ovšem vyplývalo z jejich marxisticko-leninské doktríny a konceptu světové revoluce.(27) Sbližování mezi Spojenými státy, jejichž administrativa nebyla schopna prohlédnout Chruščovovu novou taktiku v dlouhodobé strategii, jejímž cílem bylo pohřbit Západ, a Sovětským svazem bylo krátce přerušeno až sestřelením amerického špionážního letadla nad územím Sovětského svazu, následným odstoupením Chruščova od připravované smlouvy o zákazu zkoušek jaderných zbraní v atmosféře a odvoláním pozvání Eisenhowera do Sovětského svazu.

Pro exulanty z komunismem porobených zemí bylo zvláště maďarské povstání utopené v krvi sovětskou invazí jasným signálem, že jejich exil bude ještě dlouhý, ne-li doživotní. V českém exilu se toto poznání projevovalo úpadkem činnosti politických stran a skupin v obou znesvářených táborech. Radě svobodného Československa byla odňata americká finanční podpora, a její do té doby silně rozporuplná činnost tak byla značně utlumená, až prakticky ustala.(28) Mnoho dříve politicky aktivních exulantů nyní zaměřilo síly na vybudování svého soukromého zázemí v hostitelských zemích, na získání lepšího zaměstnání a na svou politickou činnost rezignovalo. V tomto období se postupně stáhl z politického života také Ferdinand Peroutka, který v roce 1956 ukončil své působení v Radě svobodného Československa a v roce 1961 i svůj stálý pracovní poměr v Rádiu svobodná Evropa. Jedním z těch, kteří začali hledat pro exilovou politiku nové cesty, byl novinář Pavel Tigrid. Společně s několika spolupracovníky z radikálně levicových kruhů (Ústřední komise mládeže ČSSD, Československý zahraniční ústav) založil v roce 1956 v New Yorku s americkou zpravodajskou a finanční podporou časopis *Svědectví*. Zaměřili se přitom nejen na exulanty, ale i na komunikaci s domovem a – jak výslovně uváděli – i s národně uvědomělými komunisty. Prostřednictvím své

„žurnalistické politiky“ prezentovalo *Svědectví* novou exilovou koncepci postupného vývoje – tzv. gradualismus, který svou podstatou navazoval na někdejší americkou titoistickou taktiku. Jednalo se o snahu vést dialog s národně uvědomělými představiteli domácího komunistického režimu a prostřednictvím tohoto „sblížení“ navést československé komunisty k tomu, aby se vymanili z područí Sovětského svazu, a k liberalizaci poměrů ve státě.(29) Významnou událostí v období po potlačené maďarské revoluci bylo pro československé exulanty založení Československé společnosti pro vědy a umění (ČSVU, resp. SVU) v roce 1958, jejímž prvním předsedou byl zvolen politizující (národně-socialisticky orientovaný) matematik Václav Hlavatý. SVU se postupně stala jedním z nejúspěšnějších exilových projektů a její pravidelné sjezdy od roku 1962 a vydávání časopisů *Zprávy SVU* a *Proměny* vytvářely širokou tribunu pro přednáškovou a publicistickou činnost českých a slovenských vědců.(30)

Počátkem roku 1961 nastoupil do úřadu prezidenta Spojených států kandidát demokratické strany John F. Kennedy, ale ani on nehodlal změnit zahraničněpolitický kurs v soupeření s Východem – jeho cílem bylo pokračovat v kombinaci strategie zadržování komunismu a mírové koexistence s ním. Necelé tři roky jeho působení však přinesly patrně nejnapjatější chvíle studené války a v mnoha ohledech zhoršení pozic Západu v této válce. V srpnu 1961 komunisté zahájili výstavbu berlínské zdi neprostopupně oddělující západní a východní část tohoto od konce války rozděleného města, což vedlo až k situaci, kdy dva měsíce poté proti sobě s namířenými hlavěmi ve vzdálenosti několika desítek metrů stanuly americké a sovětské tanky. Kennedy uzavření města akceptoval, ale zároveň při své návštěvě garantoval ochranu jeho západní části náležící ke Spolkové republice Německo. Největší drama studené války však nastalo poté, co na amerických leteckých snímcích byly na území Kuby objeveny sovětské rakety a Spojené státy zahájily námořní blokádu Kuby, která po třinácti dnech skončila sovětským ústupem a stažením raket. V roce 1963 došlo k dalším významným událostem, které můžeme považovat za výrazné impulsy, od nichž se dále odvíjely dva jen zdánlivě nesouvisející procesy. První z těchto událostí bylo uzavření smlouvy o zákazu zkoušek jaderných zbraní, která se stala předobrazem budoucí strategie zmírňování mezinárodního napětí (tzv. *détente*). Druhou byl tichý souhlas CIA a Kennedyho s provedením státního převratu v Jižním Vietnamu, při němž představitelé tamní vojenské junty zavraždili svérázného, ale dosud úspěšného a prozá-

padního prezidenta Ngo Dinh Diema.(31)

Po dallaském atentátu na prezidenta Kennedyho, jenž na sklonku roku 1963 šokoval západní veřejnost, se Vietnam stal pro prezidentova nástupce Lyndona Johnsona klíčovým a neuralgickým bodem zahraniční politiky. V rámci strategie zadržování komunismu byl Johnson odhodlán pomoci Jižnímu Vietnamu, který byl jedním ze dvou samostatných států, vzniklých v roce 1959 rozdělením někdejší francouzské Indočíny, ubránit se agresi severovietnamských komunistů (podporovaných Sovětským svazem a Čínou), uhájit nezávislost a zachovat prozápadní orientaci. Počet příslušníků americké armády, kteří byli v Jižním Vietnamu nejprve jen jako vojenští poradci, však začal postupně až závratně narůstat stejně jako počet padlých v boji. Johnson přímo zasahoval do vojenského velení, ale nedokázal se vypořádat s dilematem *příliš si nerozhněvat Moskvu a Peking a přitom přivést Hanoj k rozumu*.(32) Jeho nedůsledné rozhodování, které jeden z amerických generálů charakterizoval slovy: *Ve Vietnamu jsme vedli rozpačitou poloválku*(33), mělo značný podíl na zbytečných ztrátách, rozpacích a demoralizaci. Komunistům se navíc podařilo propagandisticky „přestěhovat“ válku na území Spojených států a západní Evropy a kombinací lži a polopravd infikovat západní veřejné mínění.(34) Ve Spojených státech se šířily masové občanské protesty proti odvodům do armády, které se slévaly s univerzitními bouřemi a stávkami studentů organizovanými pod vlivem extrémní levicové propagandy a se vzrůstem aktivit subkultury, resp. kontrakultury mladých lidí, nazývaných hippies. (35)

Invaze armád Sovětského svazu a jeho čtyř satelitů do Československa byla za této situace v Johnsonově administrativě považována spíše za epizodickou záležitost v sovětském dominiu, která se strategie zadržování komunismu, a tudíž ani amerických zájmů přímo nedotýkala.(36) Vpád vojsk s jeho důsledky tak vyvolal pobouření zejména u (naivnější) části umírněných evropských levicových intelektuálů a politiků, kteří ještě věřili v dobré úmysly Sovětského svazu či v utopickou vizi proměny totalitního komunismu v tzv. socialismus s lidskou tvářící a s nezávislostí na Moskvě. Američtí levicoví radikálové modelovali svůj propagandistický obraz reality „materiálem“ vietnamské, nikoli pražské provenience, nebo byli ve věci Pražského jara na straně okupantů s heslem *revoluce se musí bránit, aby ji reakce neubila*. Jejich evropsští radikálně levicoví souvěrci sice sovětskou invazi a následnou okupaci neschvalovali, ale prioritou pro

ně zůstával protizápadní kulturní boj.(37) Pro české, resp. československé exilové již tak velmi nesourodé hnutí znamenal rok 1968 především obrovský přírůstek nových uprchlíků s rozmanitými životními příběhy. Většina řadových uprchlíků chtěla začít nový život, realizovat své schopnosti a zvýšit svou životní úroveň – což neznamená, že by toužili jen po pokleslém materiálním konzumismu. Tito ekonomičtí emigranti, jak byli pejorativně nazýváni příslušníky pounorové vlny, neprahli po politické činnosti a „osvobozování“ vlasti, ne snad proto, že by byli morálně zkažení či málo antikomunističtí, ale proto, že již o reálném socialismu a bratrské pomoci věděli své. Součástí tohoto poznání bylo i povědomí o tom, že sovětská „okupace“ trvá již dvacet let, a nikoliv jen několik měsíců, že pravděpodobnost změny je za daného stavu minimální, a že je třeba žít, a nikoli diskutovat o politice a utěšovat se iluzorními teoriemi. Zároveň však přibyl do exilu i značný počet aktivistů, mezi nimiž byli i někdejší komunističtí funkcionáři (Zdeněk Mlynář, Jiří Pelikán, Ivan Sviták, Ota Šik, aj.), kteří zvláště v Evropě výrazně oživilí spolkový, vydavatelský i politický exilový život a v sedmdesátých letech dvacátého století se výrazně zapojili do exilového politického aktivismu.

Vietnamský problém zdědil po svém předchůdci republikán Richard Nixon, který nastoupil do prezidentského úřadu počátkem roku 1969. Konfrontován s vážnými zahraničními i vnitrostátními problémy se společně s poradcem pro národní bezpečnost Henrym Kissingerem soustředil na prosazování strategie zmírňování mezinárodního napětí, jejíž součástí byl plánovaný odchod amerických vojsk z Vietnamu a jednání se Sovětským svazem o omezení zbrojení. Dalším prvkem, který v zahraniční politice úspěšně využil, bylo nahrazení podpory titoismu podporou maoismu, resp. jednáním s čínskými komunisty, v jejichž čele stál Mao Ce-tung, vůdce neméně legendární než Tito. Cílem Nixona a Kissingera bylo použít toto sblížení jako trumf v jednání s nástupcem Chruščova Leonidem I. Brežněvem o procesu odzbrojování. Ještě než musel Nixon, který úspěšně, byť se ztrátou americké prestiže, vymanévroval z vietnamského konfliktu, ze svého úřadu odstoupit v důsledku aféry Watergate, podařilo se mu podepsat s Brežněvem smlouvu *SALT I* o omezení strategických zbraní. Republikán Nixon do svého druhého prezidentského období vstoupil přesvědčivým volebním vítězstvím, ale mezi mnohými exulanty byl za své jednání se sovětskými a čínskými komunisty v čele s „čínským Stalinem“ Mao Ce-tungem považován za politika, který se ze zásadového odpůrce

komunismu změnil v bezzásadového oportunistu. Nixonův nástupce Gerald Ford převzal úřad i s relativně úspěšnou zahraničněpolitickou strategií a s Kissingerem – nyní již ministrem zahraničí, podle jehož názoru bylo v soupeření se sovětským komunismem třeba držet se pravidel *détente*, hrát o čas a čekat na vnitřní otřesy v sovětském systému.

Vzhledem k průběžné snaze Washingtonu o dohodu s Moskvou nebylo ani pomyšlení na to, že by na základě podnětů exulantů z ujařmeného Československa mohl vzniknout americký tlak na zrušení sovětských opatření proti tomuto satelitu. Vyhlášení doktríny Chruščovova nástupce Brežněva o omezené suverenitě satelitních států nepředstavovalo pro americkou zahraniční strategii vážný problém. Exilovým aktivistům nezbývalo než přijmout realitu i s Kissingerovou tezí o hře na čas a snažit se přizpůsobit svou činnost tomuto zdánlivě bezvýchodnému postoji. Takovým pokusem byla snaha o nadstranické sjednocení československého exilu a o „nepolitickou politiku“ ve jménu prosazování lidských práv založením Naardenského hnutí v Londýně a Naardenu v roce 1969, jehož iniciátorem a prvním předsedou byl katolický kněz Jan Lang. K myšlence se přihlásilo značné množství exilových sdružení i známých osobností a hnutí inspirované odkazem Jana Ámose Komenského pořádalo výroční setkání a vydávalo časopisy *Naardenský výbor – Československo* a *Londýnské listy*. Odlišné názory ovšem zastávali příslušníci konzervativního politického proudu, jejichž část byla neformálně sdružena kolem chicagských časopisů *Zpravodaj* a *Hlasatel* (a také mnichovské *Národní politiky*). Vydavatelem *Zpravodaje* bylo početné Sdružení Československých exulantů v Chicagu stojící již v padesátých letech v opozici vůči RSČ, jehož předsedou byl dlouhá léta Jaroslav Rabas. *Zpravodaj* vycházel v letech 1956–1974 a jeho nejvýraznějším přispěvatelem byl politolog a sociolog Radko Klein-Jánský. *Hlasatel* byl původně krajanským listem, ale když se v polovině sedmdesátých let jeho majitelem stal exulant Václav Zolman (později to byl Josef Kučera), začali mu přibývat odběratelé i přispěvatelé z exilových řad, mezi jeho nejznámější autory patřil například rusista Libor Brom. Konzervativci odmítli deklarovanou nepolitičnost Naardenského hnutí, protože jejich programem byl důsledný boj proti komunismu z pozic křesťanské etiky a jejich politickým cílem bylo nahrazení komunistické totality liberální demokracií.

V roce 1966 byl jmenován ředitelem české sekce Rádia svobodná Evropa Jaroslav Pecháček (a zůstal jím až do roku 1975), který po sovětské oku-

pací Československa v rámci svých koncepčních změn a ve snaze zpestřit vysílání přijal do redakce mnohé posrpnové uprchlíky včetně někdejších komunistů, mezi nimiž byl i později „proslulý“ komunistický agent Pavel Minařík. V roce 1971 založili ve Frankfurtu nad Mohanem Vladimír Neuwirth a opat Anastáz Opasek římskokatolicky orientované sdružení Opus Bonum, které později proslulo svou vydavatelskou činností, ale zejména pořádáním exilových (více společenskovedních než náboženských) setkání-seminářů v bavorském Frankenu s organizačním přispěním Richarda Belcrediho. Nejvýraznější politickou skupinou vzešlou z posrpnové exilové vlny se stal okruh reformních komunistů, soustředěný kolem někdejšího ředitele české televize komunisty Jiřího Pelikána, který začal v roce 1970 v Římě vydávat časopis *Listy* a byl také sdružen společně s francouzskými komunisty v méně známém Výboru 5. ledna. Od počátku sedmdesátých let dvacátého století se centrum českého exilového politického aktivismu přesunulo ze Spojených států do Evropy, kde se okolo Tigrida, který udržoval kontakty s domácími odpůrci posrpnového režimu, a z jeho spolupráce se spřízněnými osmačtyřicátníky i osmašedesátníky se v následujících letech začalo rodit vlivné exilové uskupení.

Prezident Ford s Kissingerem pokračovali ve snahách uskutečňovat politiku *détente* účastí Spojených států v tzv. Helsinském procesu, jehož výsledkem byl podpis společné smlouvy evropských států, Kanady a Spojených států v srpnu 1975 nazvané *Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*. Předmětem této smlouvy mezi státy Východu a Západu byly bezpečnostní otázky, hospodářská spolupráce a její součástí se stal i pasus o dodržování lidských práv v signatářských zemích. Pro cynického Kissingera navyklého uvažovat v oblasti velké politiky byl obsah smlouvy nepodstatný a společně s Fordem ujistili Brežněva, že dodatek o lidských právech považují za formální a nehodlají s jeho vyžadováním dělat sovětským partnerům nepříjemnosti.⁽³⁸⁾ Jinak tomu ale bylo s představiteli evropských států a zejména pak evropské demokratické levice, kteří nepovažovali požadavek dodržování lidských práv za pouhou formalitu a začali veřejně podporovat občanské skupiny nově se ustavující ve státech sovětského bloku, které požadovaly na základě helsinského *Závěrečného aktu* obrodu společnosti a právního prostředí. Velkou událostí studené války v roce 1974 bylo vypovězení nejznámějšího komunistického odpůrce v celém východním bloku, spisovatele Vladimira Solženicyna ze Sovětského svazu. Tento ruský patriarcha, který otevřeně kritizoval nejen sovětský

režim, ale také Západ za jeho smířlivý vztah ke komunismu, měl velký vliv na veřejné mínění a stal se novou oporou antikomunisticky smýšlejících exulantů. V tomtéž roce předal předseda tehdy již mnoho let nečinné RSC Petr Zenkl formálně vůdcovství gradualistům národněsocialistické a sociálnědemokratické orientace, doplněným spíše symbolicky dalšími straníky. V čele obnovené RSC stanul Mojmir Povolný, který byl znám jako spoluzakladatel radikálně socialistického Československého zahraničního ústavu, neformálně spjatého s národně socialistickou stranou. (39) Obnovená RSC se začala vydávat za organizaci reprezentující český a slovenský exil, ale ve skutečnosti byla jen jednou z mnoha exulantských organizací a její mandát byl omezen na zastupování několika desítek jejích členů a sympatizantů. Šíří svého mandátu obdobně omezený statut měla i Světová reprezentace československého exilu založená Rudolfem Kremplem i další podobné skupiny.(40)

Fordův nástupce Jimmy Carter se pokusil sloučit ušlechtilé ideály, k nimž patřila i starost o lidská práva, s pokračováním dosavadního kurzu *détente*, mírovou koexistencí a sblížováním se Sovětským svazem. Jeho dobře míněná snaha však skončila gigantickými neúspěchy – pronásledováním a terorizováním disidentů v sovětských satelitech, krachem mezinárodní konference v Bělehradě, vyhlášením výjimečného stavu v Polsku, vpádem sovětských vojsk do Afghánistánu, a zajištěním amerických diplomatů v Íránu po tamní islámské revoluci. To vedlo Cartera k přehodnocení politiky *détente*, prezident se postavil proti ratifikaci smlouvy *SALT II*, rozhodl se zvýšit náklady na zbrojení a vůči Sovětskému svazu zavedl hospodářské sankce. V roce 1978 byl zvolen nejvyšším představitelem římskokatolické církve polský kardinál Karol Wojtyła, který přijal jméno Jan Pavel II. Tento nový charismatický papež prohlásil, že jeho politika vůči komunismu nebude naivní, a stal se oporou křesťanů v celém východním bloku a zvláště pak v rodném Polsku, kde vzniklo masové opoziční hnutí – největší a nejvýznamnější ve východním bloku – známé pod názvem Solidarita. V Československu v sedmdesátých letech začaly vznikat organizované skupiny protikomunistického odporu, z nichž nejznámější, byť ne nejpočetnější byla Charta 77 – nadstranícké sdružení prosazující v souznění s helsinskými dohodami dodržování lidských práv v komunisticky okupované zemi.

Charta 77 byla podporována již zmíněným uskupením v čele s Pavlem Tigridem, do jehož okruhu přibyl také bývalý komunista a fyzik Fran-

tišek Janouch, který v roce 1978 založil ve Švédsku Nadaci Charty 77, a k němuž patřili také Jiří Pelikán a jeho *Listy* či Jan Kavan s agenturou Palach Press, založenou ve Velké Británii. K podpoře Charty 77 a k dalšímu prohloubení styků mezi exilem a domovem později přispělo ještě založení Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury v západoněmeckém Scheinfeldu v březnu 1986, v jehož čele stanul bývalý komunistický historik Vilém Prečan. Chartu 77 rovněž podporovala obnovená Rada svobodného Československa, ale velká část řadových exulantů, jakož i většina bývalých politických vězňů ve vlasti měla výhrady k tomu, že v její deklarativně ideově rozmanité členské základně figurovali četní bývalí komunisté. V roce 1978 vyšla v New Yorku úspěšná kniha Josefa Kalvody *Czechoslovakia's Role in Soviet Strategy [Role Československa v sovětské strategii]*, která na základě rozsáhlého vědeckého výzkumu dokládala mimo jiné podíl prezidenta Beneše a politiků poválečné Národní fronty na nastolení komunismu v Československu a svým způsobem uzavřela starý spor „košičané“ versus „protikošičané“, který ovšem již exilem „nehýbal“ tak, jako krátce po únoru 1948.⁽⁴¹⁾ Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se vzdmula třetí československá emigrační vlna. Většina útěků této vlny byla spojena s turistickými výjezdy do západních států nebo do Jugoslávie, ale také s šikanováním odpůrců režimu a nátlakem tajné policie na jejich vystěhování, což byla politika připomínající vyhoštění Solženicyna ze Sovětského svazu.

Nástup nejcharismatictějšího amerického prezidenta ve studené válce a patrně i v celém 20. století Ronalda Reagana znamenal zásadní obrat v americké zahraničněpolitické strategii od *détente* k *rollback* (*vytlačování*), neboli od pasivní koexistence k aktivnímu osvobozování zotročených států. Reagan byl přesvědčený pacifista a nikoli válečný štváč, jak mu bylo předhazováno jeho odpůrci, ale především věřil v oprávněnost a sílu mravních postojů. Na první tiskové konferenci prohlásil: *Až dosud byla détente ulicí s jednosměrným provozem, které Sovětský svaz užíval k prosazování vlastních cílů [...] neznám sovětského vůdce, který by neopakoval, že na konci musí být komunistická revoluce a pro sebe si nevyhradil právo spáchat jakýkoliv zločin, lhát a podvádět.*⁽⁴²⁾ Byla to pravda, na takováto jasná slova a na ukončení pokryteckého diplomatického kličkování čekaly tisíce exulantů ze zemí východního bloku dlouhá desetiletí. Politika, kterou Reagan vedl vůči Sovětům, byla politikou osvobozování světa od sovětského komunismu – dokázal vyvinout na sovětský režim tlak ve vo-

jenské i hospodářské sfěře, kterému tento komunistický kolos s destabilizovanou ekonomikou, masovou občanskou nespokojeností a zkosnatělým aparátem nebyl schopen odolávat. Během svých dvou volebních období Reagan doslova přežil tři sovětské vůdce (zemřeli Leonid I. Brežněv, Jurij Andropov, který byl jako náčelník KGB dlouhá léta šedou eminencí sovětské politiky a tvůrcem taktiky v protizápadním boji,(43) a Konstantin Černěnko) a se čtvrtým – Michaiilem Gorbačovem – dokázal nalézt oboustranně přijatelná východiska a přitom dovést studenou válku do vítězného konce. Gorbačov, ať již byla jeho motivace jakožto dlouholetého komunistického byrokrata a Andropovem vybraného nástupce jakákoliv(44), zavedl politiku *perestrojky* a *glasnosti*, tj. přestavby a otevřenosti a zřekl se postulatů Brežněvovy doktríny, čímž vytvořil podmínky pro revoluce, které svrhly komunistické režimy v sovětských satelitech a nakonec i v jeho vlastní zemi. Gorbačov se stal světově proslulou osobností, ale skutečným vítězem studené války byl Reagan, který svou osvobozovací misi mohl uskutečnit nejen díky pevné víře v dobro, přirozenému politickému talentu a přesvědčivému vystupování, ale také díky úspěchům v hospodářské politice a díky podpoře, kterou získal od nejbližšího evropského spojence – Velké Británie prostřednictvím její úspěšné premiérky Margaret Thatcherové.

Na konci osmdesátých let vzrůstal v Československu počet stoupenců nezávislých občanských skupin a mezi nimi sílily křesťanské, resp. římskokatolické aktivity. Vrcholem této vlny byla petice rolníka Augustina Navrátila, požadující náboženskou svobodu, kterou podepsalo na 600 tisíc signatářů. V listopadu 1989 došlo v Římě u příležitosti svatořečení Anežky české k velkému setkání křesťanů z exilu s přibližně desetitisícovým zástupem poutníků z Československa. Čeští katolíci v exilu přijeli ze Spojených států, Kanady a mnoha dalších zemí, hovořili se souvěrci žijícími ve vlasti a rozdali jim tisíce výtisků konzervativních exilových novin *Nedělní Hlasatel*, *Naše hlasy* a *Vězeň*. Delegace Svatováclavské župy Orla v exilu vedená Josefem Kalvodou byla přijata Františkem kardinálem Tomáškem – byly navázány nové významné kontakty.(45) Krátce poté se za dobře známých okolností zhroutil komunistický režim v Československu i v dalších sovětských satelitech. Během převratů zaručil sovětský vůdce Gorbačov nezasahování sovětských vojsk, a tak již nebylo síly, která by totalitní režimy ve střední a jihovýchodní Evropě dále udržela u moci. Do čela československého spontánně se formujícího revolučního občanského

hnutí se postavili představitelé Charty 77 a ti také získali největší politický vliv během prvních dvou let v nyní již demokratickém Československu. Jejich prioritní cíle – uspořádání svobodných voleb a politický návrat Československa do civilizované Evropy a obnovení jeho sepětí se Západem – byly všeobecně přijaty, ale diskutabilním se naopak stal tolerantní přístup k představitelům komunistického režimu etablovaným se díky nim na nové politické scéně.

Mnoho známých i neznámých exulantů se vrátilo do „staré vlasti“, ale ještě více jich zůstalo ve svých exilových domovech, kde za dlouhý čas zapustili kořeny, a do dávné domoviny začali jezdit jen na návštěvu. Veřejně nejznámějším exilovým navrátilcem se stal antikomunista, básník a písničkář Karel Kryl, který po sovětské invazi do Československa působil jako redaktor Rádia svobodná Evropa a jehož písně během dvaceti let jeho nepřítomnosti zlidověly. Nejvlivnějším z exulantů se stal gradualista a nestor exilové žurnalistiky Pavel Tigrid, který začal působit jako poradce nového prezidenta Václava Havla a později byl jmenován ministrem kultury. Za politicky nejúspěšnějšího exulanta lze ale považovat někdejšího spolupracovníka komunistických bezpečnostních složek Jana Kavana(46), který se postupně prosadil jako poslanec a ministr zahraničí a stal se dokonce předsedou Valného shromáždění OSN. Exulantům křesťanské orientace se podařilo převést sochu Panny Marie v exilu z Chicaga do Prahy, byť namísto plánovaného umístění na Staroměstském náměstí byla instalována na odlehlém místě v parku poblíž strahovského kláštera.

Většina českých (a slovenských) exulantů byla zklamána postojem nové politické elity k vyrovnávání s komunistickou minulostí a zvláště pak k exilovému hnutí a neochotou demokratických politiků akceptovat jim nabízenou pomoc novému státu – pokud se nejednalo výhradně o pomoc finanční. Velké rozčarování způsobily mezi exulanty průtahy kolem navrácení majetku, který jim komunisté ukradli, či jasně deklarovaná neochota významných politiků a státních úředníků k restitucím. Od roku 1991 se datují společné aktivity někdejších českých uprchlíků, z nichž vzešlo založení svépomocné organizace pod patronací Jana Sammera(47) z Toronta nazvané Česká koordinační kancelář (ČKO). Cílem této organizace bylo a dosud je zasazovat se za práva komunisty okradených uprchlíků a vymáhat na státu jejich majetek na základě etických a mezinárodněprávních norem. Jeden ze signatářů společného prohlášení ČKO, které v roce 1999 podepsalo třicet exilových organizací, s nahořk-

lou ironií konstatoval: *Nic nedokázalo sjednotit po čtyřicet let rozhádaný exil tak jako tato Sammerova aktivita.*

Poznámky

- (1) *Zkomunizování Československa bylo podle názoru, s nímž se ztotožňuje autor tohoto textu, ovlivněno vedle dalších vlivů především chybnou politikou a nezodpovědnou příchýlností prezidenta Edvarda Beneše a dalších československých politiků k Sovětskému svazu (a k českým komunistům) během druhé světové války a po válce. Podrobná dokumentace: BROUČEK, Miloslav: Československá tragédie. Jak byla bolševizována ČSR. Mnichov 1956, 422 s.; KALVODA, Josef: Role Československa v sovětské strategii, Nakladatelství Díl, Kladno 1999, 426 s. Další souvislosti viz např.: O příčinách vítězství komunistů v únoru 1948. Rozhovor Jana Cholinského s historikem Vitem Smetanou. Bulletin Občanského institutu, 2009, č. 212.*
- (2) *Novým „předvojem proletariátu“ – tj. nositelem revolučních myšlenek – se koncem šedesátých let dvacátého století stala studující a intelektuální mládež. Marxisticko-leninské třídní „zrovnoprávnění“ bylo přeformulováno na ideál bezbřehé svobody a revoluční boj se stal tažením proti západním tradicím, kulturním normám a mravním hodnotám. Přehled o levicovém revolučním hnutí v západní Evropě a Spojených státech na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století v češtině: GILCHER-HOLTEYOVÁ, Ingrid: Hnutí '68 na Západě, Vyšehrad, Praha 2004, 144 s. Intelektuální východiska hnutí tzv. Nové levice a pohled z konzervativní pozice na důsledky jeho působení ve Spojených státech: BUCHANAN, Patrick: Smrt Západu, Mladá fronta, Praha 2004, 400 s. K tématu dále: DURMAN, Karel: Popely ještě žhavé. Velká politika 1938-1991, Díl II. Konce dobrodružství 1964-1991, Nakladatelství Karolinum, Praha 2009, s. 12–13, 178–180. Durman mj. upozorňuje na trend, který se z radikalismu Nové levice ve Spojených státech a na Západě vyvinul a pro který se teprve hledá adekvátní společné označení – v politické rovině se prozatím užívají pojmy jako jednoúčelový fanatismus, levý fašismus, hesperofobie (nenávisť k Západu), rudohnědí apod., v kulturní rovině je pojem postmodernismus nahrazován pojmem perverzní modernismus. Tamtéž, Díl I., s. 8.*
- (3) *Obrovský rozsah infiltrace Západu komunistickými tajnými službami je popsán například v knize někdejšího amerického komunisty Whitteker Chamberse Svědek (Praha 1995) nebo ve společné dvoudílné práci britského historika Christophera Andrewse a sovětského zpravodajce Vasilije Mitrochina Neznámé špionážní operace KGB. Mitrochinův archiv I. a Operace KGB a studená válka. Mitrochinův archiv II. (Praha 2008). Zajímavé komentáře účastníků studené války shromáždil nejnověji také českoamerický dokumentarista Robert Buchar v knize rozhovorů Revoluce 1989. Utajené informace ze zákulisí (Praha 2009, 222 s.) a ve svém stejnojmenném filmu.*
- (4) *O změnách, které přinesl jejich vstup na mezinárodněpolitické kolbiště, podotýká Durman: Jestliže se v 80. letech situace v mnohém změnila k lepšímu, bylo to v první řadě v důsledku objektivních procesů, zvláště krize a rozpadu so-*

větského impéria. Nicméně v historické paměti zůstane toto období z dobrých důvodů spojeno se jmény Reagana, Thatcherové a Jana Pavla II. Přístupem a osobním profilem se od sebe hodně lišili, dali však světu program ofenzivy demokracie a alespoň v nejdůležitějším, úspěšném ukončení studené války, jej splnili. DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé II.*, s. 272. K roli těchto tří politiků též: O'SULLIVAN, John: *Prezident, papež a premiérka, Ideál*, Praha 2007, 368 s.

- (5) *Někdejší velitel rumunské špionážní služby Jon Pacepa na otázku o sovětské deceptivní politice odpověděl: Veškerá zahraniční politika států sovětského bloku, v podstatě celá její ekonomická síla, se točila kolem většího sovětského cíle zničit Ameriku zevnitř pomocí lži. Sověti spatřovali v dezinformacích životně důležitý nástroj v dialektickém pokroku komunistického světa. Pro KGB bylo prioritou číslo jedna poškození americké moci, úsudku a důvěryhodnosti. Buchar, Robert: *Revoluce 1989*, s. 79.*
- (6) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé. Díl I.*, s. 7.
- (7) *Někdejší známý sovětský disident, historik a politolog Vladimír Bukovskij soudí, že Západ nikdy nechápal sovětský systém jako takový. Když to říkám, mám na mysli hlavní politiky, média a akademiky. (...) Nepochopili podstatu systému. Nikdy nepochopili proč je tak přirozeně agresivní, a proto se po celé období studené války snažili sovětskou agresivitu spoutat všemi možnými podivnými dohodami. Jako kdyby mohl kus papíru to monstrum zastavit. Buchar, Robert: *Revoluce 1989*, s. 28.*
- (8) *Jedná se o tradiční pojetí přirozených lidských práv, svobodného podnikání, ústavnosti a dělby státní moci. Především se ale jedná o celkový étos plynoucí z křesťanské kultury, která byla původním poutem evropské jednoty a zdrojem jejích společných duchovních cílů a společných mravních hodnot. DAWSON, Christopher: *Porozumět Evropě*, Zvon, Praha 1995, s. 12.*
- (9) *Ke snaze Západu o dohodu se Sovětským svazem se disident Vladimír Bukovskij vyjádřil následovně: Dohoda o kontrole zbrojení, která kromě výhod pro sovětskou stranu neměla žádný význam. Všechny možné dohody s dobrými záměry a bůhví co ještě. Všechno to byl nesmysl a jenom odrážel stupeň ignorance západní politické vrstvy ohledně sovětského systému. Buchar, Robert: *Revoluce 1989*, s. 28.*
- (10) *Podněty ke změně amerického postoje vůči Sovětskému svazu (od Rooseveltových naivních iluzí o sovětském diktátorovi Stalinovi k Trumanovu realismu) byly Kennanova analýza známá jako „dlouhý telegram“ a ohrožení Řecka a Turecka komunistickou revolucí. V poselství amerického prezidenta pro Kongres, známém jako „Trumanova doktrína“ šlo navenek o podporu těchto dvou států, ale jeho podtext byl mnohem širší. DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé II.*, s. 169–171, 179–181. Trumanova administrativa přijala Kennanovu variantu zahraničněpolitické strategie containment – zadržování komunismu – (Sovětského svazu) v území které již ovládl. Tato strategie předpokládala, že se komunistický režim časem ekonomicky sám zhroutí a odmítla konkurenční aktivizační strategii liberation nebo také rollback tj. osvobození porobených národů střeň a jihovýchodní Evropy neboli vytlačování Sovětského svazu z to-*

hoto území dokud ještě nemá jaderné zbraně.

- (11) *Tamtéž, s. 338–341.*
- (12) *Viceprezident Harry Truman nastoupil do úřadu prezidenta po Franklinu D. Rooseveltovi, který zemřel 12. dubna 1945. Zůstal v něm i v následujícím prezidentském období až do konce roku 1952.*
- (13) *Tamtéž, s. 331–334.*
- (14) *Naprostá nefukčnost RSC dostatečně vyplývá z údajů shromážděných v knize Francise D. RAŠKY Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949-1961 (Praha 2009, 286 s.).*
- (15) *Také činnost RFE a jejího prvního ředitele Ferdinanda Peroutky byla podstatnou částí československého exilu ostře kritizována pro soustavnou propagaci národního komunismu a socialismu a pro personální politiku preferující exulanty socialistických názorů.*
- (16) *K problematice americké podpory titoismu: KALVODA, Josef: Studená válka 1946-1989. Svoboda znamená odpovědnost, Nakladatelství Dilo, Kladno 2001, s. 26–40; a české podpory titoismu ze strany RFE: KALVODA, Josef: Z bojů o zítřek I. díl. Toronto 1995, s. 322–335.*
- (17) *JERÁBEK, Vojtěch: Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Stilus, Brno 2005, 291 s.*
- (18) *Politické rozdělení exilu souviselo se schvalováním či odmítáním základního politického dokumentu, který byl přijat v dubnu 1945 a ve třetí republice fakticky nahrazoval ústavu – Košického vládního programu Národní fronty: Exil, ač roztržštěn na řadu vzájemně se potírajících skupin a skupinek, je možno rozdělit na dva hlavní tábory: košický a protikošický. Košický program je onou barikádou, která nás dělí. JANÍK-HORÁK, František: Přehled našeho exilu. In: Sborník Bohemia, č. 1. Vladimír Pekelský, Köln 1956, s. 19.*
- (19) *DURMAN, Karel: Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991. Díl I. Válka a nukleární mír, s. 443–445 a 447–460.*
- (20) *LUDVÍK, Emil (KLEIN-JÁNSKÝ, Radko): In memoriam bojovného senátora McCarthyho. In: KALVODA, Josef: Studená válka 1946–1989, Nakladatelství Dilo, Kladno 2001, s. 22–25. Politolog Radko Klein-Jánský v závěru citovaného článku napsal, že McCarthy Svou odhodlanou činností dokázal za necelé čtyři roky změnit americké veřejné mínění, do té doby naprosto apatické a lhostejné vůči rudému nebezpečí, ve vyložené a uvědoměle antikomunistické. A moskevským spolupracovníkům ve Spojených státech potrvá jistě velmi dlouho, než se jim podaří obnovit síť, které jim McCarthy potřhal – pakliže se jim to vůbec někdy podaří. Tamtéž, s. 25. Výváženě hodnocení McCarthyho činnosti se snaží předložit historik Karel Durman, který kriticky poukazuje na jeho radikalismus, ale zároveň i na to, že reagoval na skutečně existující zradu, jejíž rozsah ovšem podle nejnovějších dokumentů přesahoval i nejtěžší McCarthyho sny. DURMAN, Karel: Popely ještě žhavé I., s. 331–333.*
- (21) *KALVODA, Josef: Memorandum vládě a Kongresu Spojených států amerických (České křesťansko-demokratické hnutí). In: Studená válka 1946-1989, s. 10–12; rovněž KALVODA, Josef: Czech Christian Democratic Movement, New York, October 28, 1954, To the Administration and the Congress of the*

- United States of America. Congressional Record*, 15. 2. 1955.
- (22) KALVODA, Josef: *Titoism and Masters of Imposture*, Vantage Press, New York 1958, p. 325–327. KALVODA, Josef: *Quo vadis Ameriko?* In: *Studená válka 1946-1989*, s. 33.
- (23) KALVODA, Josef: *Komunistická strategie v Latinské Americe I. a II.* In: *Studená válka 1946-1989*, s. 77–86 a 92–106 [KALVODA, Josef: *Communist Strategy in Latin America. Congressional Record*, 14. 6. 1961 a 20. 1. 1966]; KALVODA, Josef: *Czechoslovakia's Socialist Constitution. Congressional Record*, 14. 6. 1961.
- (24) CHROBÁK, Karel: *Panna Maria stále ještě čeká... (4). Hlasy Národa*, Chicago 2009, č. 1.
- (25) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé I.*, s. 458.
- (26) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé I.*, s. 415–422. KALVODA, Josef: *Mirová koexistence a O odzbrojení.* In: *Studená válka 1946-1989*, s. 45–54.
- (27) *O rozporuplné činnosti RSC z pohledu historika: ČELOVSKÝ, Bořivoj; Politici bez moci, Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2000, 319 s.; RAŠKA, Francis: Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949-1961, Praha 2009, 286 s.; z pohledu politických oponentů: KALVODA, Josef: Z bojů o zítřek I., Moravia Publishing, Toronto 1995, 413 s.*
- (28) *V úvodní stati prvního čísla redaktoři vyzývali opravdové Čechoslováky ke společnému hledání cesty, jež vede k budoucnosti v míru, ve svobodě a spravedlnosti. Ujišťovali, že tato jejich cesta není namířena proti socialismu, ale proti zemi, jež skutečný socialismus zradila, proti Sovětskému svazu. Redakce: Výzva. Svědectví, New York 1956, č. 1, s. 1. Tigridovými nejbližšími spolupracovníky byli mladí radikální sociální demokraté Jiří Horák, Josef Jonáš a Radomír Luža a mladý národní socialista Mojmir Povolný, který byl zároveň spoluzakladatelem krajně levicového Československého zahraničního ústavu.*
- (29) *SVU vznikla na podnět původně krajské organizace Československé národní rady americké, do jejíž činnosti se zapojili také mnozí exulanti. Řádné členství v SVU bylo zpřístupněno nejprve jen vědeckým pracovníkům a umělcům, ale brzy bylo otevřeno všem – v prvním roce činnosti se přihlásilo 198 členů, ale v roce 1969 to bylo již 1316 členů. Časopis Proměny vycházel v letech 1964 až 1991. Na prvním sjezdu SVU ve Washingtonu v roce 1962 vystoupilo 60 přednášejících a o dva roky později jich bylo už 119. PRIBÁŇ, Michal: Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968. Host, Brno 2008, s. 271–283. V roce 1992 byl uspořádán sjezd SVU souběžně v Praze a Bratislavě. Panel nazvaný Třetí zahraniční odboj vedl Josef Kalvoda, dalšími přednášejícími byli politologové Radko Klein-Jánský, Miroslav Novák a archivář Josef Svoboda.*
- (30) KALVODA, Josef: *Válka ve Vietnamu v historické perspektivě.* In: *Studená válka 1946-1989*, s. 113–117; DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé I. a II.*, s. 563 a 14–16.
- (31) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé II.*, s. 18.
- (32) *Tamtéž.*
- (33) *Podle vyjádření velitele rumunské špionážní služby Jona Pacepy, který pře-*

běhl na Západ, řídil zpravodajské a dezinformační operace proti válce ve Vietnamu přímo ředitel KGB Jurij Andropov. Politický analytik Jeff Nyquist uvádí k tématu ovlivňování a podpory protiválečného hnutí ve Spojených státech během války ve Vietnamu: generální štáb GRU utratil víc peněz na podporu protiválečné levice ve Spojených státech, než se vydalo na podporu armády severního Vietnamu. (...) Financování se týkalo celé škály protiamerické levice, prokomunistické, prosocialistické subkultury. Tyto aktivity pomohly obrátit americké veřejné mínění proti válce ve Vietnamu. BUCHAR, Robert: *Revoluce 1989*, s. 78–79.

- (34) Znáмым dobovým příkladem politické pomatenosti, občanské nezodpovědnosti a samolibé pýchy je protestní výlet americké herečky Jane Fondové do Hanoje, kde se mj. nechala fotografovat v severovietnamské uniformě u protiletadlového děla. DURMAN, s. 49–50, 90 a 104–107. K americké „cause Vietnam“ lze podotknout ještě to, že její převažující mediální obraz byl a dodnes je utvářen jako americká agrese či nepřipustné vměšování a je opomíjena podstata celého konfliktu a skutečnost, že agresory v něm byli severovietnamští komunisté. Tento pokřivený obraz vyplývá např. i ze závěrečné kapitoly knihy současného německého historika. FREY, Marc: *Dějiny vietnamské války*, Paseka, Praha – Litomyšl 2003, s. 185–189.
- (35) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé II.*, 74.
- (36) *Tamtéž*, 75–76.
- (37) *Tamtéž*, s. 148.
- (38) Československý zahraniční ústav (ČZÚ) byl založen mladými národními socialisty Mojmírem Povolným, Ivanem Gaďourkem a agentem StB Vlastislavem Chalupou. ČZÚ vydával časopis *Tribuna* a podařilo se mu zřídit pobočky a získat členy v mnoha zemích. Politicky byl radikálně levicově orientován, jeho proklamovanými cíli bylo sjednotit exil a udržovat kontakty s ilegálním hnutím ve vlasti. Obě tyto proklamace byly ovšem fakticky nesmyslné, protože nesocialisté v exilu nechtěli mít s ČZÚ nic společného a aktivisté domácího ilegálního hnutí byli díky udavačství předsedy ČZÚ Chalupy pozatýkáni, nebo jejich korespondence s ním byla kontrolována StB. PRIBÁŇ, Michal: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Host, Brno 2008, s. 30–33; MÁLEK, Jiří: *JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB*. In: *Securitas Imperii*, č. 2. ÚDV ZK, Praha 1995.
- (39) Středoškolský pedagog Rudolf Kreml a zakladatel exilové župy tělovýchovné organizace Orel se v sedmdesátých letech dvacátého století pokusil ze Spojených států o politické sjednocení exilových křesťanů a konzervativců. Po pokusu o vytvoření Světové reprezentace československého exilu se stal ještě spoluzakladatelem a předsedou České světové unie. Obě tato sdružení byla však jen spolky s dílčím politickým a celkově spíše marginálním významem.
- (40) KALVODA, Josef: *Czechoslovakia's Role in Soviet Strategy*, University Press of America, New York 1978, 381 p. České vydání: *Role Československa v sovětské strategii*, Nakladatelství Dílo, Kladno 1999, 426 s. Redaktor BBC Rudolf Kopecký knihu v roce jejího prvního amerického vydání doporučo-

val jako povinnou četbu: Za dnešních okolností, kdy trpíme chybami, omyly a někdy i proviněními těch, kteří nás vedli, by to mělo být povinností každého, kdo chce vůbec otevřít ústa, aby něco řekl o tom, co se stalo a proč se tak stalo. Ostatně i ten, kdo trpí následky toho, co se stalo, by se měl podívat do knihy, jež mu nezvratnými dokumenty ukazuje, proč žije v cizině a ne doma. Tamtéž, s. 422–423.

- (41) DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé II.*, s. 292.
- (42) *Bývalý šéf kontrarozvědky CIA Tennent Bagley o Andropovovi řekl: Andropov byl snad klíčovou postavou ve vývoji KGB od poloviny šedesátých let až do svého odchodu na penzi, respektive až do své smrti. (...) Byl klíčovou postavou veškerého dlouhodobého plánování operací k překonání nevyhnutelných změn ve východní Evropě. Nevím o nikom, kdo by byl více ovlivňující a manipulující, nebo kdo by zastával vyšší pozici než Andropov. BUCHAR, Robert: *Revoluce 1989*, s. 33.*
- (43) *Podle názorů zalců sovětské strategie byly změny ekonomicky kolabujícího sovětského komunismu – později označované jako přestavba – připravovány už od konce sedmdesátých let. Výše citovaný někdejší rumunský šéf špiónážní služby Jon Pacepa v rozhovoru s Robertem Bucharem uvedl, že vůdčí osobnosti zpravodajské komunity Varšavského paktu věřily, že Andropovův plán učinit komunistické diktátory populární na Západě zachrání komunismus. Andropov údajně Pacepovi řekl o západních politicích: Nech ty důvěřivé hlupáky v domněni, že chceš svůj komunismus provonět trochou západní demokracie. Obléknou tě za to do zlata. BUCHAR, Robert: *Revoluce 1989*, s. 33. Vladimír Bukovskij, který měl za Jelcinovy éry možnost studovat sovětské archivy poukazuje na to, že většina toho, co se snažil Gorbačov zavést bylo teoreticky vypracováno za Andropova a že KGB byla vnitřní součástí celé Gorbačovovy perestrojky. Podle Bukovského Gorbačovův plán přestavby nevytvořil, byl Andropovem vybrán jako nejvhodnější člověk k jeho zavedení. To, nakolik byly převratné události roku 1989 a to co po nich následovalo součástí plánu a nakolik se věci Gorbačovovi vymkly z rukou bude ještě dlouho předmětem dohadů. Tamtéž, s. 20.*
- (44) KALVODA, Josef: *Pout' do Říma*. In: *Z bojů o zítřek II.*, Moravia Publishing, Toronto 1996, s. 222-226.
- (45) VACHALOVSKÝ, Přemysl – ŽÁČEK, Pavel: *Jan Kavan v labyrintu služeb*. Formát, Praha 2003, 638 s.
- (46) *Cíle a činnost mezinárodní nevládní organizace Česká koordinační kancelář, která se zasazuje o restituční nároky okradených exulantů, jsou publikovány na webových stránkách. V úvodu se zde o okradení exulantů komunisty a o jejich marné snaze získat majetek zpět píše: To nejhorší vůbec je, že na neštěstí jedněch kořistili druzí, kteří dnes svou kořist hájí a že si ji se souhlasem lidí odpovědných za vedení státu chtějí ponechat. [...] Uvedeme jen fakta, z kterých si každý obraz toho morálního propadu utvoří sám. Česká koordinační kancelář, www.czechoffice.org. (stav k 7. 1. 2010) Jan Sammer zemřel v roce 2009.*

Íránský atomový program a hrozící válka na Blízkém Východě

Ralph Rotte

V krizi kolem íránského atomového programu se pozorovateli v dané chvíli vyjevuje nanejvýš protikladný obraz. Na jedné straně vyvolává dojem, že je mírové řešení konfliktu stále ještě možné. Za to nese odpovědnost zejména nový diplomatický styl americké administrativy Baraka Obamy, který Íránu nabídl za cenu obejití přísného výkladu rezolucí Bezpečnostní rady 1736 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) a 1835 (2008) (které zcela jednoznačně požadují okamžité zastavení obohacování uranu a neomezenou spolupráci s Mezinárodní agenturou pro atomovou energii IAEA) přímá jednání bez předchozích podmínek. Z toho plynou také zdánlivé příznaky rostoucí umírněnosti tvrdého íránského postoje, které se například odrážejí ve výrocih ministra zahraničí Motakkise, podle kterého se Írán přece nemůže zbavit, když je to možné, *nuclear surge capacity*, tedy schopností vyrobit atomové zbraně a přitom by je bezprostředně nevyroběl (*Spiegel online, international*, 30. dubna 2009).

Na druhé straně se situace viditelně zostřuje. Zpráva zahraničního výboru amerického Senátu z května 2009 tak poukázala na patrné velmi vysoké tempo atomového programu, jehož pokroky byly americkými tajnými službami jasně podceněny (*Washington Post*, 6. května 2009). Pro to mluví i v únoru 2009 Íránem demonstrováná technologická schopnost vypustit satelit a zkušební provoz reaktoru v Bušéhru. Současně se trvale přiosťruje vzájemný tón mezi Izraelem a Íránem: Zatímco Benjamin Netanjahu vyhrál volby do Knesetu díky jasné bezpečnostní agendě, zdůrazňující íránskou hrozbu, kterou se patří zneškodnit jakýmikoli prostředky, pohrozil například designovaný šéf íránských revolučních gard, generál Jaafari desetkrát silnějšími protiútoky v odpověď na možný útok izraelský (*Spiegel online international*, 30. dubna 2009). Šéf generálního štábu Sahili ve svém vyjádření šel dokonce ještě dál. Írán podle něj nebude potřebovat žádných 11 dní, aby Izrael v případě napadení „vymazal z povrchu Země“ (*n-tv*, 7. května 2009). Vystoupení prezidenta Ahmadenížáda na antirasisťické konferenci Spojených národů, pořádané v Ženevě v polovině dubna 2009, dal zřetelně najevo, že se íránské vedení v žádném případě nezřekne svého antisíonistického a antisemitského světového názoru.

Na základě tohoto pozadí bychom měli následně poukázat na to, že navzdory – a to ne pouze mezi německou veřejností – dílem částečně přehnaným nadějším v prezidenta Obamu a převaze tématu hospodářské a finanční krize v mediích, na Blízkém Východě nebezpečí nové války s výraznými dopady na Evropu a zbytek světa stále roste a v mezičase nabralo bezmála kritických rozměrů.

Fundamentální rozhodnost Izraele

Izrael nemůže přijmout v žádném případě jaderně vyzbrojený Írán. Přitom je nejméně od roku 2007 rozhodujícím činitelem země jasné, že budou muset patrně podniknout vojenskou akci proti íránskému atomovému programu, aniž jim Spojené státy poskytnou aktivní podporu. Tehdy vláda Spojených států a její političtí poradci nepochopitelně poukázali na to, že administrativa Bushe juniora si nemůže dovolit vojenských útoků na Írán, protože se nachází v choulostivé strategické situaci v Iráku, a že neočekává od svého demokratického nástupce – z dnešního pohledu zcela trefně – snahu vojensky zaútočit, ale nový diplomatický dialog s Íránem. Namísto toho se Izraeli prakticky dostalo od USA rady, aby „to get used to living with a nuclear Iran, which look less menacing if there is an American embassy there“ (*Haaretz* – 15. listopadu 2007 - aby „se naučil žít s jaderným Íránem, který bude méně nebezpečný, jakmile se tam otevře americká ambasáda“). Tento postoj USA byl zřejmý nejpozději od té doby, kdy americká vláda přistoupila na linii Evropské unie pohnout s Íránem cestou hospodářských a diplomatických slibů, týkajících se zadání atomového programu.

Izrael vysílal různé zřetelné signály, které vyjadřovaly vůli v případě pochybností zabránit výrobě íránské atomové bomby vojensky, a to i třeba na vlastní pěst. Když izraelská bojová letadla zničila v roce 2007 údajně jaderné zařízení v Sýrii, bylo tím vysláno nepochybně vážné varování Íránu. V červenci 2008 předvedl v široce pojatém cvičení s více než stovkou bojových letadel *Israel Defence Force (IDF)* nad východním Středomořím svoji schopnost a připravenost k dalekosáhlým leteckým útokům (na což krátce na to Írán odpověděl s cílem odstrašit testy raket krátkého a středního doletu). Na přelomu let 2008 a 2009 zaútočily relativně úspěšně izraelské letecké síly na Íránem podporovaný Hamas v pásmu Gazy; začátkem roku 2009 cíleně zaútočily proti konvoji zbraní, určených pro Hamas ve vzdáleném Súdánu.

To rozhodující pro izraelskou odhodlanost prosadit vlastní bezpečnostní zájmy do posledních důsledků i masivní vojenskou silou představuje stále ještě trvající nadstranický základní konsensus, který se opírá se o zkušenost z holocaustu a zkušenost z celé série válek proti nepřátelskému okolnímu arabskému světu, zkušenost, jež vede k úsilí nekompromisně odstranit každé existenční ohrožení. Izrael se v tomto duchu nedá za žádných okolností odradit od útoku na íránská jaderná zařízení, jakmile usoudí, že určitá vlna hrozeb překročila hranici. Intervence v Gaze a obrat ve volbách v únoru 2009 k pravici ukazují zcela jednoznačně, že i většina izraelského obyvatelstva zůstává kdykoli připravena v případě pochybností sáhnout i k vojenským prostředkům. V současnosti izraelské vedení patrně staví na tom, že se okno pro diplomatické řešení jaderného sporu s Íránem uzavře nejpozději v polovině roku 2010 (*Haaretz*, 23. únor 2009 a 1 březen 2009). Nový premiér Benjamin Netanjahu po svém nástupu do úřadu několikrát demonstrativně konferoval se špičkami izraelské armády, aby se nechal informovat o stavu plánování možného útoku.

Pro Izrael by nebyla přijatelná ani šance ke zmírnění krize cestou sebeomezení Íránu na *nuclear surge capacity*. Za prvé trvá zásadní geostrategická nerovnováha mezi Izraelem a Íránem, což vede k tomu, že k doslovnému zničení Izraele si Írán vystačí s minimálním atomovým potenciálem několika málo bomb. Ve světle nemožnosti, že nelze zcela vyloučit pomocí operací tajných služeb nebo prostřednictvím mezinárodní inspekce vyloučit zbytkové riziko výroby maličkého množství jaderných hlavic, dá se na prstech jedné ruky spočítat, že se v tomto smyslu pro Izrael z hlediska bezpečnostně politických hrozeb Írán jeví jako potenciální atomová mocnost neúnosný. Jak podtrhl Joachim Krause, nemůže dost dobře fungovat na základě strukturálních podmínek systém odstrašení mezi Íránem a Izraelem podle vzoru studené války mezi USA a Sovětským svazem.

K tomu připočteme za druhé: íránský atomový potenciál, aktivovaný jen ve vážném případě, může ohrozit strategický koncept „kumulativního odstrašení“, které spočívá v neposlední řadě v dlouhodobě drtivé vojenské převaze Izraele, kterou opakovaně demonstroval vítěznými válkami, bitvami a antiteroristickými útoky, a kterou uznávají jeho potencionální protivníci. Pokud vyjdeme z toho, že motivem pro masivní intervenci v pásmu Gazy 2008/2009 byla snaha, tento druh odstrašení znovu obnovit po málo úspěšném polním tažení do Libanonu v roce 2006, pak je jasné, že konkrétní možnost existence íránské atomové bomby by vykolejila

strategickou záruku existence a globální bezpečnosti Izraele a že by Izrael byl donucen v kontextu svého etablovaného, zásadního bezpečnostně politického nasměrování něco takového překazit. Vystává tak otázka, zda Izrael je vůbec schopný vojenského úderu proti Íránu, který by v sobě nesl příslib úspěchu.

Vojenské schopnosti Izraele

Při listování předloženými vědeckými výzkumy a neklasifikovanými informacemi, které se k problému vztahují, můžeme opravdu dojít k závěru, že pro Izrael představuje úspěšný konvenční útok na íránská atomová zařízení sice velice těžkou, přesto však uskutečnitelnou opci. Letecké síly IDF mají nad íránskými v každém ohledu drtivou převahu. Disponují víc než dostatečným způsobem moderními bojovými letadly s nezbytným dosahem, přesnými zbraněmi použitelnými na dálku a rozsáhlými možnostmi, jak čelit elektronickými protiopatřeními íránské vzdušné obraně. Úsilí íránských vojenských sil si rozhodujícím způsobem vylepšit zejména vlastní protivzdušnou obranu získáním ruských systémů, dosud příliš dopředu nepokročilo. Írán by tak neměl šanci na efektivní obranu před masivním izraelským leteckým úderem.

Občas je vyslovované protichůdné tvrzení, zdůrazňující preventivní jaderný útok Izraele, podle kterého jen tak je možné rozhodujícím způsobem zasáhnout íránský atomový program a dokonce že může být veden cíleně, protože uvažuje možnost, že se leteckým silám IDF nepodaří zničit úplně všechna jaderná zařízení. K odstranění bezprostředního nebezpečí z izraelského hlediska plně vystačí soustředit se na některé vybrané cíle, aby se íránský atomový program zpozdil o celá léta. To je zcela v souladu s již vysloveným předpokladem „kumulativního odstrašení“, které realistickým způsobem nezamýšlí, aby s konečnou platností byly odstraněny všechny zdroje ohrožení a eliminován jakýkoli možný druh vojenského konfliktu.

Schopnost Íránu podniknout přímá vojenská protiopatření proti Izraeli se jeví rovněž omezená. Vezmeme-li v potaz útoky raketami středního doletu, nemají íránské vojenské síly prakticky žádnou možnost díky izraelské vzdušné převaze izraelské území zasáhnout. Odpovědí Íránu by mohly být daleko více útoky teroristických organizací, Íránem podporovaných, zejména v samotném Izraeli, na obsazených územích, v Íráku a v Afghánistánu. Vzhledem k předvedené ochotě zarputile bojovat s Hamásem by

byla izraelská vláda nepochybně připravena těmto důsledkům čelit, stejně jako zcela dát k ledu na dobu nedohlednou i tak Benjaminem Netanjahu neoblíbený, blízkovýchodní mírový proces.

Dokonce bez aktivní podpory Spojených států a na pozadí připravenosti izraelské strany vzít na sebe zcela všechny ztráty, způsobené bojem s existenčním ohrožením, je bezpochyby možné, aby izraelský vojenský útok skončil úspěchem. Zde je namístě zmínit nejnovější příznaky toho, že přípravy IDF jsou už od dubna 2009 zdaleka ukončeny a letecké síly jsou prakticky připraveny na iránská atomová zařízení zaútočit, jakmile o tom rozhodne politické vedení (*The Times*, 18. dubna 2009).

Racionální kalkul Íránu

Proč se Írán tak houževnatě i nadále drží svého atomového programu, když navzdory veškeré rétorice by mohl toho podniknout opravdu jen velice málo proti hrozbě izraelského vojenského útoku? Můžeme vcelku argumentovat tím, že chování iránského vedení je v krizi zcela racionální a to i navzdory pochybnostem o tom, že je údajná jaderná technologie omezena jen na mírové účely.

Teokratický režim v Teheránu čelí v současnosti masivním vnitropolitickým problémům: neustále zhoršující se hospodářská situace u značné části obyvatelstva, vyslovená korupce a ekonomický klientelismus uvnitř státních, zejména však uvnitř paravojenských institucí, stejně jako rostoucí nespokojenost mladých lidí s omezeností islámského pojetí společnosti a nespokojenost s nedostatečnými šancemi do budoucna. V neposlední řadě je to i nespokojenost, která se projevila v nedávných protestech v souvislosti s údajnými volebními podvody. Uvnitř politické a duchovní elity země panuje mocenský boj mezi striktně a více méně reformám nakloněnými konzervativními směry o správnou cestu, vedoucí k udržení stávajícího politického systému. Vzhledem k latentní nestabilitě slouží atomový program v neposlední řadě všem seskupením jako nástroj, kterým odvádějí pozornost a podporují národní jednotu ve smyslu efektu *rally-round-the-flag* (přimkněme se k vlajce). Nejnovější nepokoje a reakce duchovních vůdců Íránu ukazují na možné první trhliny této strategie odvádění pozornosti, nejsou ovšem zatím žádnou indicií jejího selhání. Další důvody, proč usilovat o jadernou technologii, představuje tradiční vůdčí nárok Íránu jako regionální mocnosti, jako autoportrétu sebe v podobě staré vysoké kultury, která je civilizačním tahounem, dalším důvodem je

strategické ohrožení americkým obklíčením a izraelské jaderné zbraně. Můžeme v tomto smyslu udělat další krok: pokud podtrhneme, že atomový program má význam jen pro udržení vlády, že selektivní izraelský vojenský útok nezpůsobí Íránu v žádném případě existenční škody, můžeme zcela klidně uvést argument, podle kterého nemá íránské vedení nejmenší důvod se takového útoku obávat. Naopak přispěje dokonce k národnímu sjednocení a podepře tak íránský požadavek hrát vedoucí roli v muslimském světě: by se na jedné straně za dlouhá desetiletí jediným státem, který se otevřeně postavil izraelské vojenské mašinerii a současně by byl padl za obět' „sionistické agresi“. Vnucuje se nám tu zcela paralela s určujícím působením první války v Zálivu v letech 1980 až 1988, která přispěla výrazně k vnitropolitické konsolidaci mladé islámské íránské revoluce. Také mnohé arabské státy by mohly mlčky získat cosi pozitivního z izraelského vojenského útoku, hegemoniálních ambicí nukleárně vyzbrojovaného Íránu se obávají, a proto propagandistické solidarizování se s Íránem by zřejmě nevedlo k žádnému průlomu zejména tehdy, pokud by byl atomový program opravdu citelně zasažen.

Přitom nemá íránské vedení navzdory selektivním sankcím ze strany Rady bezpečnosti Spojených národů dosud žádnou velkou materiální motivaci zastavit rozvoj atomového programu. Evropské státy jsou zřejmě nadále zainteresovány na dobrých hospodářských vztazích; Rusko fakticky funguje jako kooperační partner pro oslabování i tak nijak masivního mezinárodního tlaku na Írán; a nové nabídky ze strany Spojených států mohou být Íránem vykládány zcela jako projevy slabosti. Íránskému vedení proto můžeme vyslovit uznání za úspěšnou a racionální zdržovací taktiku. To, že by převážil sklon k zastavení atomového programu, se jeví v tomto světle jako nepravděpodobné.

Spojené státy zkoušejí v otázce íránského atomového programu dosud politickou cestu. Už během druhého volebního období George W. Bushe bylo jasné, že USA nebudou aktivně podporovat útok na Írán.

Nepřímý souhlas USA

Začátkem září 2008 americká vláda jasně odmítla izraelské přání, aby Izraeli poskytla podporu pro preventivní útok (*Haaretz*, 6. září 2008). Spojené státy v situaci, ve které se nacházejí v současnosti, nemají vůbec žádný zájem na další blízkovýchodní válce. Jednak by to znamenalo ekonomické důsledky. Zvláště by se daly očekávat výrazně rostoucí ceny ropy, kte-

ré jsou pro americké hospodářství bezpochyby rozhodující a znamenaly by další vyostření hospodářské krize. A jednak by tu nastalo mimořádně extrémní ohrožení pro stejně mimořádně křehkou situaci v Iráku a v Afghánistánu, jakož i pro tam rozmístěné americké jednotky kvůli různým iránským protiopatřením a novému podnícení islamistického terorismu. V tomto smyslu mají USA kvůli současné ekonomické a strategické situaci ve vztahu k Íránu svázané ruce. K tomu navíc by mohlo námořnictvo Spojených států, které z nutnosti svou výraznou přítomností střeží, aby cesta v Golském zálivu byla pro mezinárodní přepravu ropy byla trvale otevřena, vtaženo velmi rychle proti vlastní vůli do přímé konfrontace s iránskými vojenskými silami.

Na druhé straně i nová americká vláda, která ostatně vojenský úder proti Íránu nikdy explicitně nevyloučila a prohlásila otázku jaderné profilera- ce za nejpálčivější problém své zahraniční politiky, je povinována svému partneru, Izraeli i jeho bezpečnostním zájmům. Jak ve volební kampani, tak i při přebírání úřadu prezident Obama a viceprezident Bidem vždy zdůraz- ňovali těsný vztah s Izraelem. V rámci projevu před lobbyistickou organi- zací *American Israel Public Affairs Committee* podtrhl 5. května 2009 Joe Biden zásadní odpovědnost USA, která sahá tak daleko, že je americkou úlohou se postarat o to, aby „there will always, always be a place for Jew of the world to go – and that place always must be Israel“ (*vždycky musí být na světě místo, kam se budou moci Židé uchýlit – a tím místem musí být Izrael*).

Pro Baraka Obamu se tak ve středu pozornosti ocitá cíl minimalizovat pro USA negativní důsledky války na Blízkém Východě. A protože se nachá- zejí v ekonomickém a strategickém dilematu, je přímá účast na útoku na iránská atomová zařízení vyloučena. Prostřednictvím diplomatických ini- ciativ se americká administrativa pokouší odvrátit hrozící nebezpečí, aniž může nakonec vyvíjet skutečně masivní tlak na Teherán, na němž závisí, do jaké míry bude dobrá, nebo naopak špatná situace v Iráku a v Afghá- nistánu. V okamžiku lámání chleba by se USA očitly sotva politicky v si- tuaci, aby Izrael odvrátily od vojenské akce. A tak i pro novu americkou vládu platí, že sice se pokusí Írán za pomoci diplomatických prostředků pohnout k tomu, aby se vzdal svých jaderných ambicí, avšak v případě selhání mlčky přijme izraelskou intervenci. V tomto smyslu pro preziden- ta Obamu platí i nadále, co bylo ještě na závěr prezidentování George W. Bushe řečeno k záměru Izraele k útoku na Írán použít irácký vzdušný pro-

stor: je možné v případě potřeby se obrátit na iráckou vládu (*Haaretz*, 6. září 2008) –, která při odpovídající pasivitě tam rozmístěných amerických jednotek jako zdánlivě nezúčastněné třetí síle, nemá nijakou možnost, aby přelet IDF ovlivnila anebo mu vůbec zabránila.

Mlčenlivá kapitulace Evropanů

Ačkoli Evropská unie v rámci vyjednávání Rady bezpečnosti s Íránem nabídla vůbec nejvíce hospodářských příslibů, i tak můžeme těžko mluvit o důsledné evropské antiproliferační politice vůči Íránu, a to navzdory diplomatickému úsilí Javier Solana a různých národních ministrů zahraničí. Ekonomické zájmy a zvláště připravenost nést třebas i náklady dalších sankcí, uplatněných vůči Íránu, dosud brání vážnému odhodlání podniknout dodatečné kroky vedoucí ke zvýšení tlaku na Írán. Redukce hospodářských vztahů by tak ohrozila, vedle už praktikované selektivní blokace zahraničních kont iránských vůdčích činitelů a organizací, například miliardové obchody koncernů, jako je rakouský ÖMV, Siemens, Daimler-Benz nebo mnichovský Rück. Samotný Siemens měl s Íránem v roce 2008 podle vlastních údajů obchody v rozsahu 438 miliónů euro. Obchodní obrat Spolkové republiky v roce 2008 s Íránem vzrostl o 10 procent a dostal se zhruba na 4 miliardy euro. Sem patří také 39 dodavatelských smluv na *dual-use* (což znamená použitelné jako pro civilní tak i pro vojenské) technologie, které Německo povolilo a ostatní obchod s Íránem podpořilo zárukami na úvěry ve výši 250 miliónů euro. V dubnu 2009 kolovaly pověsti, že spolková vláda chce tyto záruky odvolat, avšak neodpovídaly pravdě (*Wall Street Journal*, 5. únor 2009). Patrně se tu projevil uvnitř velké koalice značné rozdíly mezi ministerstvem hospodářství, úřadem kancléřky a ministerstvem zahraničí.

Vedle hospodářských zájmů, jejichž narušení s Íránem jako trhem a dodavatelem surovin se jeví jako málo oportunní právě v časech finanční a hospodářské krize, spojené s odpovídajícími politických obavami ve vztahu k trhům práce a voličům, sehrává důležitou roli i obecná nejednota evropských vlád stran možného izraelského vojenského útoku. Zdá se, že zejména pro spolkovou vládu má odmítnutí „militarizace myšlení“ (Frank-Walter Steinmeier) a zabránění blízkovýchodní války za každou cenu absolutní prioritu. V tomto smyslu by byly *nuclear surge capacity* Íránu a křehký systém odstrašení mezi Izraelem a Íránem pro německou diplomacii nepochybně schůdnou cestou kompromisu v íránsko – izra-

elském sporu o atom. Příkladnějším by se tak našla typická formule pro kompromis, která by spolkové vládě ušetřila zaujmout jasný postoj nad bezobsažným uznáním práva Izraele na bezpečnost a nad požadavkem dlouhodobého míru na Blízkém Východě. Na druhé straně se jeví Francie kupříkladu připravena v případě pochybností neodmítnout vojenské akce Izraele proti Íránu, jakmile by bylo iránské jaderné vyzbrojení s jeho možnými budoucími profílračními a eskalačními důsledky vyhodnoceno jako zřejmě hrozivější, než se domnívají v Německu. V protikladu k hrozbám Jacquese Chiraca jaderným preventivním útokem však tento postoj během prezidentování Nicolase Sarkozyho zatím nenašel dosud svou skutečnou podobu, přesahující běžné diplomatické aktivity. Příčinu vedle hospodářských zájmů tu můžeme pravděpodobně hledat i ve váhavém postoji Spojených států.

V konečném důsledku sotva budeme přehánět, pokud prohlásíme, že Evropané před problémem iránského atomového programu fakticky kapitulovali a po selhání ekonomické diplomacie jsou odsouzeni do postavení pouhých diváků.

Akutní nebezpečí války

Současná konstelace v krizi kolem iránského atomového programu se ukazuje jako naprosto zbabraná. Pro Izrael je útok na Írán strategicky a existenčně nezbytnou volbou menšího zla. Zdá se, že světové společenství, zejména samotní Evropané včetně Spolkové republiky, není ani ochotno, ani schopno podniknout nové, robustnější pokusy, vedoucí ke zmírnění stavu, zvláště pokud by mělo dojít k ještě více zesílenému tlaku na Írán, a to v neposlední řadě i v důsledku hospodářské a finanční krize. USA se nepozorovaně ve svých diplomatických aktivitách v rozsáhlé míře se situací vyrovnaly a v první řadě usilují o to, aby pro sebe minimalizovaly negativní důsledky izraelského vojenského úderu, zvláště v Iráku, v Afghánistánu a s ohledem na ekonomické zájmy. Pokud Írán, který dosud jednal velice tvrdohlavě, odpovídajícím způsobem neobrátil doslova na poslední chvíli a nevzdá se svých jaderných ambicí v dosavadní formě, zdá se, že příští válka na Blízkém Východě je víceméně otázkou času.

Die politische Meinung, červenec 2009

Autor působí jako profesor politických věd se zaměřením na mezinárodní vztahy a politickou ekonomii v Cáchách

Přeložil Ivan Štern

Turecké blízkovýchodní angažmá

Jan Šenkýř

Drsná kritika izraelského vojenského nasazení v pásnu Gazy stejně jako agresivní rétorika tureckého předsedy vlády vůči politickému vedení Izraele vyvolávají obavy, zda se Turecko neodklání od svých tradičních prozápadních vazeb a postupně se nezařazuje do protiiizraelského tábora zemí Blízkého Východu.. Nejnovější reakce Ankary v souvislosti s krizí v Gaze¹⁾ musíme nahlížet v souvislosti s celkovým konceptem zahraniční politiky Turecka. V posledních letech se rozvíjí a zaměřuje na roli regionálně angažované politiky, sledující vyrovnávání zájmů se sousedními zeměmi. Dosud se neobjevily žádné indicie pro to, že by blízkovýchodní důraz nové turecké zahraniční politiky měl jít na vrub prozápadní orientace. V Ankaře spíš daleko více usilují o to, posilovat roli mostu mezi Orientem a Okcidentem (východem a západem) a tímto způsobem se etablovat jako regionální mocenský faktor. Na tomto strategickém směřování nemohou nic změnit slovní útoky a demonstrativní protestní vystoupení tureckého předsedy vlády na světovém hospodářském fóru v Davosu.

Palestinské téma je tradičně ústředním tématem turecké blízkovýchodní politiky a má pro tamní obyvatelstvo značný emoční význam. Z tohoto úhlu pohledu jsme mohli roztržky s Izraelem, které se vyznačovaly dílčí ostrostí, zaznamenat již dříve. Tak například počátky výstavby židovských osad ve východním Jerusalému v roce 1967, požár v mešitě al-Aksa v roce 1969 nebo vyhlášení Jerusaléma jako věčného hlavního města Izraele v ústavě z roku 1980 vyvolaly ostrou kritiku turecké zahraniční politiky (srovnej – Bülent Aras „Turkey and the Palestinian Question“, SETA Policy Brief No. 27, Januar 2009). Předchozí turecký předseda vlády Bülent Ecevit označil izraelskou vojenskou akci v palestinském městě Jenin v roce 2002 za „genocidu“ a v roce 2004 mluvil premiér Recep Tayyip Erdogan souvislosti se zabitím vůdce Hamasu Šejcha Ahmada Jasina a civilními oběťmi v utečeneckém táboře v Rafahu o izraelském „státním terorismu“. Navzdory nesouhlasu v palestinské otázce a opakovanému diplomatické-

1 Autor tu nepochybně má na mysli útok izraelských letadel ve středu 18. února 2009 na pašerácké tunely, vybudované na hranicích s Egyptem a kudy palestinský Hamas dopravuje do pásma Gazy zbraně a výbušniny. Útoky letadel navazovaly na pozemní ofenzívu do Gazy z konce roku 2008, vedenou stejnými důvody.

mu rozladění usilovalo Turecko vždy o konstruktivní vztah se židovským státem. Od konce roku 1990 se tento vztah proměnil dokonce ve strategické partnerství, které svůj odraz našlo zejména ve vojenské spolupráci. Paralelně k tomu Ankara pěstovala úzké vztahy s palestinskou správou a nabízela se jako prostředník mezi Izraelem a Palestinci. Na politické úrovni Izrael sice roli Turecka jako prostředníka sice odmítal, v oblasti sociální a hospodářské bylo turecké angažmá naopak vítáno.

V roce 2004 založilo Turecko *Palestine Economic and Social Collaboration coordination office* (Koordinační kancelář pro palestinskou ekonomickou a sociální spolupráci), která se usídlila v ministerstvu zahraničních věcí. Vedle toho bylo v Ramalahu otevřeno palestinské zastoupení turecké rozvojové agentury TİKA (Türk İş, İbirlig'i ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı). Když se otevřela otázka obnovy v souvislosti se stažením izraelských jednotek a osadníků z pásma Gazy, vyvinula Turecká unie burz a komor TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği – TOBB) na konci roku 2005 iniciativu „Industry for peace“ (průmysl pro mír). Na základě tureckého know-how, jak zřizovat organizované průmyslové zóny (technoparky) měla být tato iniciativa přenesena na palestinská území (srovnej Bülent Aras, „Turkey and the Palaestinian Question“, SETA Policy Brief No. 27, Januar 2009). Jádrem iniciativy po stažení Izraelců bylo oživení do té doby odumřelých smíšených průmyslových zón „Erez“ v hraničním území mezi pásmem Gazy a Izraelem. Aby tento záměr bylo možné proměnit ve skutečnost, oživilo Turci „Ankarské fórum pro hospodářskou spolupráci mezi Palestinou, Tureckem a Izraelem“. Jeho členy vedle TOBB jsou *Federation of Palestinian Chambers of Commerce, Industry and Agriculture a Manufacturer's Association of Israel*²⁾.

Díky hospodářské výstavbě, vytváření pracovních příležitostí a mezinárodní spolupráci měl být mírový proces trvale posílen. V průběhu krize³⁾ v Gaze v srpnu 2006 bylo území průmyslových parků zničeno. Prezident TOBB Rifat Hisarcıklıoğlu sice oznámil, že chce do projektu investovat dalších sto miliónů dolarů, a tak po podpisu dvou smluv mezi ministry zahraničí Izraele a Turecka a s palestinskou správou v Ramalahu a v Jerusa-

2 *Federace palestinských obchodních, průmyslových a zemědělských komor, Izraelská řemeslnická asociace*

3 Šlo o poněkud sporný a v zásadě neúspěšný paralelní útok izraelské armády na pásmo Gazy a na opevnění radikálů v Libanonu v souvislosti s únosem izraelských vojáků.

lémě mohly stavební práce v Erezu pokračovat. Počínaje volebním vítězstvím radikálně islamistického hnutí Hamas v lednu 2006 docházelo však z bezpečnostních důvodů opakovaně k průtahům, až byl nakonec projekt zastaven spolu s počátkem izraelské ofenzivy v Gaze na konci roku 2008.

Diplomatické fauxpas

Kontakty turecké vládní strany AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi – Strana spravedlnosti a rozvoje) k Hamasu se postaraly o výrazné napětí mezi Izraelem a Tureckem. V únoru 2006 přijela delegace Hamasu na pozvání AKP do její centrály v Ankaře. Předseda strany a předseda vlády Erdogan sice setkání s představiteli Hamasu odmítl, avšak jeho místopředseda a současně tehdejší ministr zahraničí Gül s nimi mluvil. S nápadem této akce údajně přišel profesor politických věd Ahmet Davutoğlu, Erdoganův zahraničně politický poradce a blízký důvěrník Gülův. Návštěva Hamasu v Turecku se setkala s mezinárodní kritikou: ostře protestoval Izrael, USA a Evropská unie byly tímto podnikem Ankary rozladěny. Turecko tak obešlo úsilí Západu donutit, aby se Hamas prostřednictvím mezinárodního bojkotu zřekl násilí a uznal dosavadní vyjednaný stav mezi Izraelem a Palestinci (a tak i nepřímo Izrael). Turecko naproti tomu argumentovalo tím, že izolace Hamasu by jej ještě silněji hnala do náruče Íránu a Sýrie a jakékoli mírové řešení by tak jen dál ztěžovala. AKP se ale i tak nepodařilo přimět představitele Hamasu učinit relevantní ústupky, a tak se jejich návštěva proměnila v neúspěch a v diplomatické fauxpas.

Turecká zahraniční politika se současně snažila o dobré vztahy k Fatahu a k palestinskému prezidentu Mahmudu Abbásovi. Turecké pokusy o prostředkování a urovnávání konfliktu mezi Hamasem a Fatahem dosud ale nepřinesly vysněný úspěch.

Dramatické přístřeší

S počátkem nejnovější izraelské ofenzivy v Gaze 27. prosince 2008 – na kterou patrně nebyl předseda vlády Erdogan navzdory krátké návštěvě izraelského kolegy Olmerta v Ankaře několik dní před zahájením útoku připraven – vypukla také aktuální krize v turecko-izraelských vztazích. Stejně jako turecká politika reagovala s rozhořčením i veřejnost. V každém případě se postarala tvrdá a emocionální Erdoganova kritika Izraele o zmatení a některým pozorovatelům v Turecku přišla jako překvapivá. Okázalost během hospodářského summitu v Davosu 29. ledna 2009, se

kteřou turecký předseda vlády v rozhořčení z průběhu debaty s izraelským státním prezidentem Šimonem Peresem demonstrativně opustil sál, dramaticky přiostrčila politické rozpory. Nejpozději zde se stalo zřejmé, jak rozdílný je turecký postoj k válce v Gaze ve srovnání se Spojenými státy, s Evropskou unií, ale ve srovnání s umírněnými arabskými státy. O tom, zda Erdoganovo vystoupení bylo kalkulací, anebo spontánní projevem, bychom jen spekulovali. Jedno je ale jasné. Získal si tím uznání a obdiv v muslimském a arabském světě. Dokonce i v Turecku byl svými stoupenci slaven jako hrdina. Jedno je jisté: pro komunální volby, které se konaly 29. března, to mělo pro AKP pozitivní vliv.

Kromě politické kritiky odstartovala však vláda AKP velmi brzy také intenzivní kyvadlovou diplomacií s cílem zastavit v pásmu Gazy izraelské útoky a rozhádané strany dostat k jednacímu stolu. Premiér Erdogan se 31. prosince 2008 vydal nejprve do Damašku, kde jednal se syrským státním prezidentem Bašarem al Assadem. Ještě ten den se vydal dál, aby se mohl setkat s jordánským králem Abdullahem II. a s palestinským prezidentem Abbasem. Den na to letěl do Šarm el Šajchu za egyptským prezidentem Mubarakem, aby nakonec ve své cestě pokračoval 3. ledna 2009 do saudského hlavního města Riadu, kde se sešel s králem Abdullahem bin Abdulaziz al Saudem. Z rozhovorů vyplynul dvoustupňový plán, podle kterého má nejprve dojít ke klidu zbraní a předpokládá se rozmístění mezinárodních jednotek. Poté má být zprostředkováno usmíření mezi Hamasem a Fatahem a následně organizována za mezinárodní pomoci obnova Gazy.

Erdoganův zahraničněpolitický poradce profesor Davutoğlu se v Damašku setkal s exilovým vedením Hamasu, aby s ním vyjednal podmínky zastavení klidu zbraní. To se dělo paralelně s diplomatickým úsilím západním a arabských zemí pod vedením Francie a Egypta, sledujícím regionální mírové řešení pro Gazu, které však v sobě neobsahovalo předpoklad explicitního vtažení Hamasu. Když byly 18. ledna 2009 zastaveny boje (nejprve jednostranně Izraelem 17. ledna a Hamas je oznámil 18. ledna), Turecko se hlásilo o podíl na úspěchu mezinárodního zprostředkování. Profesor Ahmet Davutoğlu prohlásil před tureckými medií, že Turecko mělo sehrávat klíčovou roli v přesvědčování Hamasu, aby složil zbraně. Vtažení islamistů do jednání se ukázalo jako nutné. „Vyloučení Hamasu by rovnalo vyloučení palestinského lidu, neboť Hamas byl palestinským lidem zvolen.“ (Srovnej Zaman Online z 20. ledna 2009.)

Vztahy Turecka k Izraeli byly sice díky konfliktu v Gaze těžce zatíženy, ale nebyly neopravitelně poškozeny. Strategický zájem na úzké spolupráci mají i tak obě strany na zřeteli a ani ze strany AKP nebyl zpochybněn. Turecko bylo první zemí, která židovský stát po jeho založení v roce 1948 uznalo (1949), vzájemné vztahy nabyly na intenzitě zejména v devadesátých letech a na počátku jedenadvacátého století přešly ve strategické partnerství. Zvláště v oblasti vojenské a hospodářské jsou propojeni a zájmová provázanost tak silná, že dokážou ustát i diplomaticko-politické krize. V každém případě nesmíme podcenit jeden faktor: náladu obyvatelstva. Silný vzrůst antiizraelských a antisemitských postojů mezi tureckou veřejností v posledních týdnech⁴⁾ představuje faktor, který byl ze strany politiky sice cíleně instrumentalizovaný k vnitropolitickým účelům, ale může se také rozvíjet díky nebezpečné vlastní dynamice. Tady má AKP velkou odpovědnost.

Blízkovýchodní angažmá Turecka v souvislosti s krizí v Gaze přináší poučení, jak chápat novou tureckou zahraniční politiku, která se krok za krokem proměňuje od nástupu AKP v roce 2002 k vládě. Váže se k některým zásadám zahraniční politiky dřívějšího prezidenta Turgut Özala, odráží se v ní ale podstatnou měrou teze politického vědce Ahmeta Davutoğlu, jak si je můžeme vyhledat v knize, kterou vydal v roce 2001 pod názvem: *Strategická hloubka: Mezinárodní postavení Turecka (Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu)*. Podle Ahmeta Davutoğlu by mělo Turecko hledat cestu zpět k vlastní „historické a geografické identitě“ (někteří kritici mluví o „neo-osmanské identitě“) a doporučuje usilovat o „vyvážený vztah ke všem globálním a regionálním aktérům“, včetně silných hospodářských vztahů se všemi regionálními sousedními státy. To znamená, že se Turecko nemá omezovat jednostranně na spojení se Západem (USA a EU), ale má se snažit o dobré vztahy se všemi státy v regionu (podle motta: „nulový konflikt“). Multipolární a multidimenzionální zaměření turecké zahraniční politiky však nemá nevýhodně zatěžovat dobré vztahy k Západu. „Evropská unie je naší prioritou, zcela určitě. To ale neznamená, že budeme ignorovat Blízký Východ, Kavkaz a Balkán. Turecko musí být aktivní současně v mnoha směrech.“ Tak zněla výpověď zahraničněpolitického poradce předsedy vlády Erdogana na tiskové konferenci 19. ledna 2009 (srovnej *Zaman Online* z 20. ledna 2009).

Čas ukáže, zda lze napjaté lano zahraniční politiky s dobrými vztahy

4) Článek vznikl počátkem března 2009

k USA, k Evropské unii, k Rusku, Izraeli, Sýrii, k Egyptu, k Iráku a Íránu dlouhodobě zvládnout a zda skutečně bude moci účinně sloužit strategickým zájmům Turecka.

Die politische Meinung, březen 2009

Přeložil Ivan Štern

Autor je vedoucí zahraniční kanceláře Nadace Konráda Adenauera v Ankaře v Turecku